

Szécsi Gábor

**A történetekbe zárt elme -
Adalékok a narrativitás
filozófiájához**

Írta
Szécsi Gábor

ISBN 978 963 454 509 5

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Budafoki út 187–189. A. ép. III. em.
www.akademiai.hu

Első magyar nyelvű digitális kiadás: 2020

© Szécsi Gábor, 2020
© Akadémiai Kiadó, 2020

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója

TARTALOMJEGYZÉK

Impresszum

Bevezetés

1. Narratíva, nyelv, cselekvés

2. Narratíva, kommunikáció és népi pszichológia

3. Történet és történelmi megismerés

**A történelmi megismerés narrativista és kontextualista
modelljei**

5. Mediatizáció és narratíva

6. Az identitásformáló narratívák mediatizációja

IRODALOM

NÉVMUTATÓ

Bevezetés

1. Narratíva, nyelv, cselekvés

A narratíva fogalma mára a nyelvi performancia tényeit a cselekvés, nyelv, tudat viszonyában vizsgáló kortárs nyelvészet, nyelvfilozófia és pszichológia megkerülhetetlen problémájává vált, és egyúttal kulcseleme a nyelvtudomány mentalista fordulatának köszönhetően megszületett, kognitív nyelvészet vezérelvét jelentő *embodiment*- (testesültség) koncepciónak is.¹ Ez a nyelvi megismerés fiziológiai, anatómiai meghatározottságát hangsúlyozó koncepció (Lakoff, Johnson, 1980) a nyelvi jelenségek elemzésekor elsődleges szempontnak tekinti az észlelés és cselekvés kognícióban betöltött szerepének meghatározását. Kiindulópontja az a mind több nyelvész, nyelvfilozófus által osztott előfeltevés, hogy a nyelvi megismerés valós időbe és környezetbe ágyazott folyamatában a cselekvés, észlelés, fogalmi gondolkodás és nyelvi reprezentáció dimenziói lényegileg összefonódnak, és adaptívan a testi változásokat, mentális feldolgozásokat befolyásoló környezetre hangoltak. Ebben a megközelítésben tehát, miután a környezetbe ágyazott testi létezésünk erőteljes hatással van kognitív és kommunikatív folyamatainkra, e folyamatok elemzésekor vizsgálni kell a test morfológiájának, funkcionalitásának, a folyamatos tapasztalatszerzést szolgáló, affektíven hangolt észlelés- és cselekvésköröknek kognícióban betöltött szerepét is. A fogalmi gondolkodásban és a nyelvben is folyamatosan jelen lévő testi, szenzomotoros tapasztalat koncepciójának és az ehhez köthető kortárs *embodiment*-nézeteknek a térnyerését és nyelvfilozófiára gyakorolt hatását alapvetően az magyarázza, hogy a filozófiai, fenomenológiai és pragmatista hagyományokra is építő kognitív nyelvészet mellett a kognitív tudomány és a pszichológia egyre több ágát érinti napjainkban a problémakör.

A továbbiakban azt vizsgálom, hogy a narratíva és fogalom kapcsolatára irányuló kognitív nyelvészeti elemzések milyen adalékokat kínálnak a cselekvés–tudat–nyelv viszony problémájának tisztázásához; egy, a nyelv és intencionalitás viszonyát megvilágító, átfogó nyelvfilozófiai elmélet megalkotásához. Úgy vélem, hogy miután ennek a relációnak a lényege leginkább a kommunikációs szituáció, fogalom és jelentés közötti belső kapcsolat elemzésével ragadható meg, az ennek jegyében született nyelvészeti és pszichológiai modellek

segítségünkre lehetnek a problémakör kapcsán nyitva hagyott nyelvfilozófiai kérdések megválaszolásában.² E feltevés jegyében keresek választ olyan kérdésekre, mint hogy miként szerveződnek a tudatban a kommunikációs folyamatok eredményességét biztosító, szituációelemző fogalmi keretek; milyen kapcsolatban vannak ezek a nyelvhasználattal és a nyelvi jelentéssel; és hogyan válhat ez a narratív struktúrákba ágyazott fogalom–jelentés viszony érteremtő tényezővé a mindennapi kommunikáció gyakorlatában.

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan válnak a kommunikációs szituációk fogalmi reprezentációi jelentést determináló, és ilyen értelemben a megértést alapvetően befolyásoló tényezőkké, első lépésben világossá kell tennünk a szituátság kognícióban betöltött szerepét. Ebben lehet segítségünkre a kognitív nyelvészet fejlődését meghatározó *embodiment*-konceptiók terminológiai készlete, ami a gondolkodásban és nyelvben folyamatosan jelen lévő testi, szenzomotoros tapasztalat leírására irányuló kísérletek gyümölcse. A világban szituáltnak lenni ugyanis nem csupán annyit tesz, mint valamilyen fizikai környezetben elhelyezkedni, hanem azt jelenti, hogy testileg jelentéssel bíró körülményekkel tartunk kapcsolatot. Nem véletlenül vált az *embodiment*-elv jegyében megújuló kognitív tudományra általában jellemzővé az a szándék, hogy az elmeműködés önmagában való vizsgálata helyett az ittlét (Dasein) logikai elsőbbségét helyezték az elmekutatás módszertani középpontjába.³ Mint Margaret Wilson írja, „a kognitív aktivitást hajtó erők nem kizárólag az egyén fejében keresendők, hanem megoszlanak az egyén és a szituáció közötti interakcióban”, s ezért „a kogníció megértéséhez a szituált megismerőt és a szituációt együtt, egyetlen egységes rendszer részeként kell tanulmányozni” (Wilson, 2002, 629–630). Ezt a tézist számos neurobiológiai modell is alátámasztja. Az idegtudományok területén az 1990-es évektől lett egyre népszerűbb a feltevés, miszerint a kogníció működésében a külső szituációk szenzomotoros szimulációi széles körben érintettek. Ennek empirikus bizonyítékaul szolgál a Giacomo Rizzolatti és munkatársai (Rizzolatti, Fadiga, Fogassi, Gallese, 1996) által felfedezett „tükrőneuronok” (mirror neurons) elmélete (Ramachandran, 2011; Damasio, 2010), amit kulcsfontosságúnak tekinthetünk a „megtestesült kogníció” koncepció szempontjából.⁴ A neurális tükrözés bizonyítékokat szolgáltat arra, hogy a környezetről lecsatolt, a fizikai inputok és outputok közegéről leválasztott kogníció a gondolkodás és megismerés céljait szolgálva úgy tud működni, mintha interakcióban lenne a környezettel. Az agy a tükrőneuronkörök segítségével tudja szimulálni a testállapotokat a szomatoszenzoros régiókban úgy, mintha azok valóban megtörténnének a testtel, és így ténylegesen érzékelnénk őket. Az agy ezek alapján képes a

testet mint tartalmat bekapcsolni a kogníció folyamataiba, illetve képes elmondani a testnek, hogyan konstruáljon egy emocionális állapotot az azt kiváltó objektummal való, valós idejű interakció nélkül. A szomatoszenzoros régiókat is aktiváló neurális tükrözési képesség teszi lehetővé, hogy az „offline” gondolkodás megélt lehessen. Joggal vetődik fel ezek után a kérdés: hogyan használja fel az agy a szenzomotoros szimulációt céljai megvalósításához?

A külvilággal történő testi interakciók szomatoszenzoros tükröződése során számos cselekvési forgatókönyvminta alakul ki a kognícióban (megragadni, elengedni, felemelni, letenni, eldobni stb.). Ez egy aktív, a külvilágot és benne saját lehetőségeinket felfedező tevékenység eredménye, amit úgy kell elképzelnünk, mintha a környezettel történő interakció során egy tárgy – heideggeri fogalommal élve – *mirevalóságának* felfedezése és ennek konzekvenciái rögzülnének a kognícióban (Szécsi, Kékesi, 2018). Természetesen a cselekvési forgatókönyvek nemcsak a tárgymanipulációra vonatkoznak, hanem minden olyan cselekvési módra, amelyet testünkkel képesek vagyunk kivitelezni (például valamilyen utat megtenni, erőt kifejteni, erőt elszenvedni).

Antonio Damasio szerint a világ aktív, azaz cselekvéssel történő felfedezésének elengedhetetlen feltétele az agy szimulációs képessége. Damasio a tükröneuronkörökre támaszkodó „mintha testi hurok” (as-if body loop) elmélete (Damasio, 2010) alapján az agy a szenzomotoros területeket is magában foglaló mentális térben zajló szimuláció segítségével képes felhasználni a cselekvési történetek szerkezeti mintáit céljai megvalósításához. Más szóval, egy szituációban az agy a szenzomotoros területeken aktivált történetsszimuláció segítségével dönti el, hogy egy döntéshelyzetben melyik lehetséges cselekvési forgatókönyv lesz a legkedvezőbb a szervezet homeosztázisának fenntartása szempontjából. Ennek a folyamatnak pedig narratív struktúrája van. Az agynak ugyanis minden pillanatban testi történeteket kell irányítani egy képzel, a homeosztázis és a jóllét (well-being) szempontjából legkedvezőbb kimenetelű állapot felé. Ezek a szituációelemző gondolati sémákként funkcionáló narratívák jelentik tehát azt a logikai kapcsolatot, amely a testi cselekvési szituációk elemi fogalmi reprezentációit a komplexebb kognitív folyamatokkal összekapcsolja. A történetek ebben a megközelítésben olyan alapvető mentális aktivitások, amelyek a kogníció komplexebb folyamataihoz, például a nyelvhasználathoz és a gondolkodáshoz is kapcsolódnak. A konceptualizációs hipotézisnek nevezett felfogás szerint végső soron ezek a testi cselekvések tapasztalatából építkező, nonverbális narratívák strukturálják a nyelvhasználatot és

gondolkodást.⁵ A szóban forgó narratívák olyan elemi testtapasztalási forgatókönyvek a megtestesült elmében, amelyek a gondolkodás *Gestalt*-struktúráiként segítik az összetett, absztrakt fogalmak vagy komplex érzések megértését, gyakorlatilag bármit, ami nyelvben kifejezhető.

Amikor például a szerelmet utazásként („kapcsolatunk zsákutcába érkezett”), a gazdaságot növényként („megnyírbálták a költségvetést”) írjuk le, kognitív metaforákat használunk. E metaforák forrástartománya azonban nem konkrét utcát és növényt jelenít meg az elmében, hanem az utcákkal és növényekkel kapcsolatos szenzomotoros tapasztalatokat, melyeket interakcióink folyamatában elraktároztunk.⁶ Arra, hogy e tapasztalatok közül melyik integrálódik a céltartományhoz, a fogalmi integráció elmélete kínál magyarázatot (Fauconnier, Turner, 2002; Kövecses, Benczes, 2010). Korábbi példánknál maradva: „A kapcsolatunk zsákutcába érkezett” mondat valójában egy szituáció, a zsákutcába jutás pedig érzetekkel jár. Ha olyan embernek fogalmazzuk meg ezt a mondatot, akinek hozzánk hasonlóan van interakciós tapasztalati emléke a zsákutcába kerülésről, a megjelenített szituáció alapján automatikusan szimulálja a „zsákutcába jutás” érzéseit is, ezáltal képes olyan intencionális állapotot aktiválni magában, amely a másik intencionális állapotának megértéséhez vezet. A megértés objektivitása tehát azonos szituációk testi megélése közel azonos testi képességek alapján, a megértés szubjektivitása pedig azoknak az érzéseknek az előhívása, amelyek e szituációban érintettek. Az elemzett mondat hatására tehát egy cselekvési szituáció szimulálódik a kognícióban, amelyben a szenzomotoros rendszer érintettsége biztosítja a szituáció megélését, és ezáltal a megértéshez szükséges intencionális állapot létrejöttét.

Fel kell fedoznünk a példamondatban a narratív szerkezetet is, hiszen egy utcába bemenni, rájönni, hogy zsákutca, majd onnan kijönni magában is egy cselekvési forgatókönyv, számos érzettel és érzéssel. Amikor kimondjuk a mondatot, a megtestesült, naturalizált narratívaelmélet alapján azt a testi történetet és a vele járó intencionális állapotot szeretnénk átadni a befogadónak, ami a zsákutcába jutással kapcsolatos. A befogadó a történet értelmezése során az aktivált keret elemei által szimulálja a szituációt, és megéltté teszi saját megtorpanás-, visszafordulás-élményeit. A kommunikáció során mindezek alapján szavak által reprezentált szituációkat és velük együtt testtapasztalási emlékeket, cselekvési forgatókönyveket adunk át egymásnak, amiket a tükroneuronkörök segítségével az agy szimulál a szomatoszenzoros régiókban. Mivel a szomatoszenzoros szimuláció ugyanazon a helyen zajlik, mint a külvilággal

történő valós idejű interakció: olyan, mintha valóban megélnénk a kogníció háttérében zajló történetet. Ugyanez történik akkor, amikor belső monológot folytatunk magunkkal: az agyi szimuláció és a nyelvhasználat szenzomotoros érintettsége miatt szükségképpen érzetek, érzelmek formájában megéljük a szavak és mondatok által közvetített szituációkat.

Mindez pedig magyarázatot kínál arra, hogyan lehet a külső és belső világgal való folyamatos interakcióban létrejövő én olyan megtestesült ágens, amely kénytelen egyszerre történetet mesélni és megélni a narrációt, hiszen a megélés nélkül képtelen lenne döntéseket hozni saját homeosztatisztikus szintjeinek fenntartásával kapcsolatban, legyen szó biológiai vagy nyelvhasználatához és verbális, autobiografikus, népi pszichológiai narratívákhoz kapcsolódó szociokulturális homeosztázisról. A testi interakcióban keletkező narratívákat az elme bármikor „előhívhatja” céljai – például a döntéshozás – érdekében, amennyiben azok rögzítettek és aktiválhatók.⁷

Ezek az elemi, testi cselekvések szituációelemző sémáiként funkcionáló narratívák szolgálnak keretként az összetettebb cselekvések (pl. kommunikatív aktusok) szituációinak fogalmi reprezentációihoz. E fogalmi reprezentációk pedig a nyelvi jelentések részévé válva kínálnak közösségileg elfogadott és működtetett szituációelemző sémákat a kommunikatív aktusokban részt vevők szándékainak, hiteinek vagy kívánságainak azonosításához. A megértés alapját jelentő interszubsztitívitas arra vezethető vissza, hogy ezek az elemi és összetett narratívák közös társadalmi, kulturális környezetet, valamint közös világot feltételeznek, ami alapján a kommunikációs aktusban részt vevők az adott helyzetben leginkább elfogadott szituációelemző sémát hívják segítségül az interpretáció folyamatában. A kérdés ezek után az, hogy a narratívák hogyan kapcsolják össze a konvencionalizált eseménystruktúra-mintázatokat tartalmazó, elemi szituációelemző sémákat a komplexebb kognitív folyamatokkal és a nyelvhasználattal.

Ha van a kognitív nyelvészek számára fontos tanulsága a fentiekben bemutatott neurobiológiai és pszichológiai modelleknek, akkor az az, hogy az emberi tudatot olyan testi cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi reprezentációk ezrei strukturálják, amelyek hálózata mérhetetlen fogalmi gazdagságot eredményez. Ez a hálózat a valóságra reflektál: a fizikai és társadalmi tapasztalatokban rejlő valós összefüggéseket jeleníti meg. Olyan

adatstruktúrákat képez, amelyek keretként szolgálnak a cselekvési helyzetek értelmezéséhez és a helyzetekhez leginkább illő szerepek és viselkedési formák kiválasztásához. A mindennapi jelentésalkotásban és kommunikációban döntő szerepet játszó narratívákat is ilyen, az események és cselekvések fogalmi reprezentációjának gazdag kapcsolatrendszeréből merítő adatstruktúrákként, ha úgy tetszik, szituációelemző sémákként határozhatjuk meg. Azaz a narratívák lényegüket tekintve nem mások, mint a cselekvési szituációk azonosításakor értelmezési keretként szolgáló fogalmi hálózatok. Az általuk aktivált eseménystruktúra-sémák (kezdet–középpont–befejezés) valamennyi problémamegoldó cselekvésünk tapasztalatában és fogalmi reprezentációjában jelen lévő értelmezési minták. Ezeket hívjuk segítségül a cselekvési helyzetek elemeinek azonosításakor – a legegyszerűbb cselekvésektől a legösszetettebb kommunikatív aktusokig. A narratíva és a cselekvések fogalmi reprezentációja közötti belső viszonyból fakadóan a mindennapi szituációk megértését segítő, egyszerű narratívák szerkezetének kulcsa az emberi cselekvés struktúrájában keresendő (Pléh, 1986). A történetek megértésekor voltaképpen a személyközi cselekvésekre vonatkozó ismereteinket vetítjük rá a szituációelemzést segítő narratívákra. Ez a felismerés összhangban van a történetmesélő funkciót a pszichikum általános antropológiai sajátosságaként megközelítő pszichológiai metaelmélet, a narratív pszichológia azon alapvetésével, hogy a gondolkodás történetmesélő formájának meghatározó szerepe van az én és az identitás létrejöttében (Bruner, 1990, 2001, 2005; Bruner, Lucariello, 2001; Dennett, 1992, 1998; Pléh, 1986, 1996, 2012; László, 2005). Ez az én-pszichológiában egyre nagyobb teret nyerő metaelmélet a történetmesélést a valóság tudati konstrukciójának jelentést és értelemet adó folyamatként ragadja meg, és ebből kiindulva az én azonosságának problematikáját az élettörténeti elbeszélés jegyében vizsgálja.

Ha elfogadjuk a megtestesült kogníció neurobilógiai és pszichológiai modelljeiben sugallt koncepcióját, a mindennapi kommunikációs szituációkban felidézett narratívák legegyszerűbb elemeinek azokat a fogalmi kapcsolatokat kell tekintenünk, amelyek akkor alakulnak ki, ha két elemi testi tapasztalat rendszeresen együtt valósul meg. Ezeket a komponenseket nevezi a kognitív nyelvészet kiemelkedő képviselője, Georges Lakoff (2008a) elsődleges metaforáknak.⁸ Ilyen elsődleges metaforák lépnek működésbe akkor, amikor például a célokat célállomásokként értjük meg. Mindennapi testi tapasztalaton alapulnak ugyanis azok az empíriák, amelyek a teljesült célokat (pl. könyvhöz jutni) a célállomásokhoz való eljutással (pl. könyvtárba menni) kapcsolják össze. A testi metaforák hálózatának legelemibb komponensei

tehát a világ testi tapasztalatában rejlő tényleges kölcsönviszonyok eredményeiként megszülető és komplex fogalmi metaforák alkotóelemeivé váló elsődleges metaforák. Ezért tekinthetjük valamennyi fogalmi metaforánkat a testi kogníció eredményének. Az egyszerű metaforikus gondolkodás elsajátítása, mutat rá Lakoff és Mark Johnson (1999), már a nyelvelsajátítás előtt megtörténik, azaz független a nyelvtől, és fontos szerepet játszik a grammatikai formák kialakulásában.

A mindennapi testi tapasztalatokon alapuló, elsődleges és az azok kombinációjaként kialakuló, komplex fogalmi metaforák tehát fontos szerepet játszanak a mindennapi jelentésalkotási és kommunikációs folyamatokat meghatározó narratív struktúrák szervezésében. Ezek a metaforák azáltal válhatnak narratívák építőelemeivé, hogy maguk is sematikus eseménystruktúrákat jelenítenek meg cselekvési szituációk fogalmi reprezentációiként. Ezért lehetnek segítségünkre abban, hogy konvencionális motívumokat tartalmazó konvencionális történeteket mindennapi szituációkra tudjunk alkalmazni, például a tudományban, politikában vagy a művészetben. A metaforák által hordozott eseménystruktúrá-sémák olyan konstansok alkotóelemeivé válnak, amelyeknek döntő szerepe van a mindennapi testi és közösségi tapasztalatok tudományos, politikai, művészeti stb. történetekké szervezésében. Lakoff és Narayanan ezeket a konstansokat, állandó struktúrákat „fogaskerekek”-nek (cogs) nevezi (Lakoff, Narayanan, 2010, 27). A „fogaskerekek” Lakoff és Narayanan meghatározásában olyan idegi séma hálózatok, amelyek a szenzomotoros tapasztalatokat és az absztrakt megismerést strukturálják. Mint Lakoff és Narayanan rámutat, „ezek a komplex tapasztalatokat, fogalmakat strukturáló és mindennapi cselekvéseink során közvetlenül megértett sémák konstituálják a grammatika szemantikáját is” (Lakoff, Narayanan, 2010, 27). A „fogaskerekek” az eseménystruktúrák (pl. események fázisai, nézőpontok, célok, eredmények, következmények) mellett olyan alapvető információkat is magukban hordoznak, mint a térbeli viszonyok, az entitások közötti dinamikus interakciók (pl. támogatás, blokkolás, segítség, megóvás, megtartás), érzelmi ösvények (pl. az olyan alapérzelmek, mint a boldogság, szomorúság, meglepődés), elemi entitástípusok és tulajdonságok (pl. emberek, állatok, természetes vagy mesterséges dolgok), elemi társadalmi viszonyok, mennyiségek (pl. egyén, csoport, többség). A szóban forgó konstansoknak fontos szerep jut az egyes narratívák, illetőleg a narratívák egyes elemeihez kötődő érzelmek „konzerválásában” is. A narratívák érzelmi struktúráját is azok a sémahálózatok tárolják, amelyek mindennapi tapasztalataink komplex narratívákba való szervezéséért felelősek. Így járulnak hozzá ahhoz, hogy a „konzervált”

érzéseket narratív struktúrákba ágyazva idézzük fel konkrét szituációkban. Lakoff és Narayanan példájával élve, a „hős–gazember” általános narratíva azzal kezdődik, hogy a gazember bajt okoz az áldozatnak, amit hallva dühöt és felháborodást érzünk. Majd a hős összecsap a gazemberrel, és miután nem tudjuk, ki győz, félelem és aggodalom lesz úrrá rajtunk. Végül a hős győz, és ez megnyugvást, boldogságot okoz. Ezt a különböző érzéseket „konzerváló” narratívát, véli Lakoff (2008a), fogalmi metaforák segítségével alkalmazhatjuk olyan komplex szituációk megértésére is, mint például egy politikai verseny vagy egy tudományos felfedezés.

Igen valószínűnek tűnik, hogy ezek a Lakoffék által feltételezett konstansok jelentik azt a hiányzó logikai láncszemet – vagy a szerzők kifejezését kölcsön véve, hiányzó „fogaskereket” –, ami a narratívákkal kapcsolatos neurobiológiai és pszichológiai koncepciókat egy, a nyelvfilozófiai problémák újragondolásához új kereteket kínáló szemantikai modellhez kapcsolhatják. Bár Lakoffék nem érintik azokat a nyelvfilozófiai problémákat, így például a kommunikációs aktusok feltételét jelentő interszubjektivitás kérdését, amelyekre a kognitív nyelvészeti teóriák megoldást kínálhatnak, fontos lépést tesznek abba az irányba, hogy a nyelvfilozófia számára is jól használható modellt dolgozzanak ki az általuk vizsgált fogalmi keretek és a nyelvi jelentés viszonyáról. Úgy véljük, hogy ennek a modellnek a legáltalánosabb és leginkább elfogadható tanulsága, hogy a nyelvi jelentések fogalmi kereteit narratív struktúrák elemeiként összekapcsolódó fogalmak, kategóriák hálózata jelöli ki. A legelemibb cselekvések végrehajtásakor is tapasztalt eseménystruktúra (kezdet [probléma észlelése] – középpont [cselekvés végrehajtása] – befejezés [a következmény észlelése]) a fogalmak, kategóriák elrendezését meghatározó sémaként határozza meg a jelentéseket, és biztosítja a kommunikációs megértés kritériumát jelentő interszubjektivitás fogalmi, nyelvi feltételeit.

Nem túlzás tehát kijelenteni, hogy a jelentésalkotást meghatározó fogalmi keretek problematikája révén vált a narratíva fogalma a kognitív nyelvészet megkerülhetetlen kategóriájává. Fillmore, Lakoff, Johnson és mások az ismeretkonstruáló narratíva, fogalom és jelentés viszonyát abból az alaptételből kiindulva vizsgálják, hogy a nyelvi, nyelvtani elemek fogalmi természetűek, és maga a jelentés is a fogalomalkotás folyamatának elemzésével ragadható meg (Fillmore, 1985; Lakoff, 2008a, 2008b; Lakoff, Johnson, 1999). Ez a tézis szükségszerűen vezet a szemantikai és szintaktikai szerkezetek belső kapcsolatának hangsúlyozásához, a szintaktikai elemzés szemantizációjának általános tendenciájához, ami

egy olyasféle általános feltevésen is alapulhat, mely szerint a nyelv szintaktikai struktúrája szoros összefüggésben van a nyelvi jelentés denotatív tartalmával. Ez a megfontolás irányította több nyelvész figyelmét például a mondat nominatív szerepére, illetve ezáltal válhatott az általuk kidolgozott elméletek keretei között a jelölő–fogalom–tárgy jelentéstani triász a szintaktikai elemzések módszereit meghatározó elvvé. Közéjük tartozik Fillmore is, aki előszeretettel alkalmazza a mondat nominatív szerepének megjelölésére a logikai-filozófiai kutatásokból átvett „propozíció” terminust (Fillmore, 1968). „A mondat alapstruktúrájában – írja Fillmore – egy »propozíciónak« nevezhető részt találunk, azaz az igék és névszók [...] időtől független viszonyrendszerét, amely elkülönül a mondat modális alkotóelemétől” (Fillmore, 1968, 23). Joggal vetődik fel tehát a kérdés: miben rejlik a mondat modális alkotóelemétől elkülönülő viszonyrendszer „időtlenisége”. Az ilyen és ehhez hasonló kérdések miatt vált a kognitív nyelvészetben megkerülhetetlen feladattá a szintaktikai struktúrákat és a jelentést meghatározó fogalmi viszonyok természetének tisztázása. Erre vállalkozott a szintaktikai és szemantikai struktúrák fogalmi kerettől való függőségét hangsúlyozó Fillmore is szemantikai modellje megalkotásakor. Fillmore az egymáshoz kapcsolódó szavak és szövegek csoportjaiként (pl. kés–villa–kanál; hétfő–kedd–szerda; vásárlás–eladás–ár) meghatározott „szemantikai mezők” elemei közötti kapcsolatokat vizsgálva jutott el a „keret” (frame) fogalmáig (Fillmore, 1985). A „keret” Fillmore felfogásában egymáshoz kapcsolódó „szemantikai szerepeket”, előírásokat foglal magában, amelyek ismerete elengedhetetlen feltétele a szómeghatározásoknak. Olyan séma, amely az emberi tapasztalatokra épülő rendszerhez kapcsolódik, és azzal koherens viszonyt alkot. Ezek az emberi tapasztalatok vonatkozhatnak vizuálisan érzékelt jelenetekre, a személyközi tranzakciók bármely típusára, ezek általános forgatókönyvére, amit a kulturális hagyományok, konvenciók, hiedelmek, intézményi rendszerek, egyéni vélekedések egyaránt meghatározhatnak.

A „keret” a szavak jelentését meghatározó fogalmak asszociációs hálózata. Egy-egy szó jelentése így fogalmi viszonyok sorát idézheti fel. Mégpedig olyan fogalmi viszonyokat, amelyeket eseménystruktúrákban sematikusán tárolt tapasztalatok táplálnak. Erre a felismeréseire építve hangsúlyozza a fogalmi keretek jelentésalkotásban és -meghatározásban betöltött szerepét Lakoff is, aki szerint a szavak jelentését minden esetben „keretekhez” és fogalmi metaforákhoz viszonyítva definiáljuk (Lakoff, 2008a). Miként a világot is ezek révén a „keretek” révén értjük meg és tapasztaljuk, nem pedig annak a téves hitnek a jegyében, hogy agyunk képes a valóság redukálhatatlan, objektív reprezentációjára. Tökéletes összhangban van

ez a koncepció a kognitív tudomány kiemelkedő alakjaként számon tartott Marvin Minsky (1975) álláspontjával, aki a „keretre” mint az egyes kommunikációs helyzetekben sztereotíp cselekvési szituációkat megjelenítő adatstruktúrára tekint. Olyan kérdések összességének fogja fel, amelyek egy feltételezett szituációban felvetődhetnek. Ezek a keretek egy keretrendszer elemeiként kapcsolódnak egymáshoz, és válnak a jelentésalkotás és kommunikáció kognitív háttérének részévé. Hasonló módon jut el a fogalmi keret kérdésétől a narratíva problémájáig a pszichológia területén Robert Shank és Robert Abelson is, akik a „forgatókönyv” fogalmának bevezetésével világítanak rá a fogalmi keret és a narratíva közötti hiányzó logikai láncszemre (Shank, Abelson, 1977). Felfogásukban a „forgatókönyvek” a fogalmi kereteket és a narratívákat kapcsolják össze úgy, hogy a szituációk értelmezését segítő adatsorokat történetekbe ágyazva jelenítik meg a különböző cselekvési helyzetekben. A „forgatókönyv” az események szerkezetét és elemeit írja le egy adott kontextusban. Lényegét tekintve egy előre meghatározott, sztereotipizált eseménysor, amely egy jól ismert helyzetet definiál, és lehetséges szerepeket, szereposztásokat, szerepek közötti viszonyokat jelenít meg a cselekvő számára.

A narratívák magvát jelentő és a narratívák egyes elemeihez fűződő érzelmek „konzerválásáért” felelős állandó fogalmi struktúrák, konstansok hipotézise tehát arra az általánosabb összefüggésre világít rá, hogy a narratívák végső soron az emberi motivációk, célok, érzelmek és cselekvések közösség tagjai által osztott kognitív struktúráját aknázzák ki. Ezáltal biztosítanak a közösség minden tagja számára jól használható, a kommunikációs intenciók azonosítására alkalmas szituációelemző sémákat, és alapozzák meg ilyen módon a kommunikációs folyamatok interszubjektivitását. A kialakulásukra és működésükre vonatkozó kognitív nyelvészeti elemzések ezért kínálnak fontos adalékokat azoknak a test, tudat és nyelv viszonyát érintő nyelvfilozófiai modelleknek a továbbgondolásához, amelyek egy, a nyelvet megelőzően kibontakozó s a nyelv teljes grammatikai és jelentéstani szerkezetét meghatározó mentális világ feltételezésére épülnek. Támponatot kínálnak ugyanakkor egy olyan én- (self) koncepció megalapozásához is, amelyet a nyelvfilozófusok, így Davidson is, a történetileg terhelt, homályos és félreértésekre okot adó szubjektivitás fogalma helyett kívánnak bevezetni (Davidson, 2001), és amely összhangba hozható azzal a Richard Rorty által sugallt meghatározással, miszerint „az én nem valami, aminek hitei és vágyai vannak, hanem hitek és vágyak hálózata” (Rorty, 1991, 123).

A nyelvi jelentéseket meghatározó fogalmi keretek és a cselekvési tapasztalatokból táplálkozó narratívák közötti belső viszony hipotézise új megvilágításba helyezi az én (self) fogalmát is. Ha ugyanis elfogadjuk ezt a hipotézist, az én és a fejlődését meghatározó narratívák között is valamiféle belső kapcsolatot kell feltételeznünk. Elég, ha arra a megállapításra gondolunk, hogy a narratívák olyan, cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi reprezentációkra és az általuk egyfajta konstansként hordozott eseménystruktúra-sémákra épülnek, amelyek újra és újra felidézhető módon tárolják a kommunikációs szituációkhoz kapcsolódó szándékokat és hiteket is. Miután ezek a szándékok és hitek az *én–másik–közös világ* háromszöghöz kötődő interszubjektivitás jegyében „konzerválódtak” az eseménystruktúra-sémákban, nem pusztán a megértés forrásai, de táplálják magát az én-fogalmat is. Ezáltal válhat az én maga is szándékok és hitek hálózatává, illetve a szándékokat és hiteket tároló narratívák centrumává. Radikálisabban fogalmazva, az én végső soron narrativisztikus tevékenység eredménye. Ahhoz viszont, hogy az én narratív konstrukcióként jöhessen létre, ugyanakkor képes legyen megélni mentális állapotokat, érzelmeket, érzeteket, vágyakat, gondolatokat stb., olyan, tágabb kontextusban értelmezett kognitív rendszerre van szükség, amelyben az én egy időben válik az események narrátorává és olyan individuummá, aki megéli a narrációt.

A narratív pszichológia alapvetése, hogy a gondolkodás történetmesélő formájának meghatározó szerepe van az én és az identitás létrejöttében. Dan P. McAdams (2001) meglátása szerint az identitás maga az élettörténet, amely számtalan autobiografikus narratívából áll. Az én ebben a megközelítésben nem egy szubjektum, amely a tapasztalás mögött áll, és egységbe rendezi azt, hanem a pszichés világhoz erősen kötődő narratív gondolkodásmód produktuma, vagy miként Daniel Dennett (1992) fogalmaz, az autobiografikus narratívák centrumában keletkező fikcionális karakter. Más szóval, az én nem valamilyen szubsztancia, hanem a „történetei középpontjában élő” individuum személyes eseményeinek összerendeződése olyan narratív egységgé, amely egyaránt alapot kínál a múltbeli és a jövőbeli cselekvési szituációk értelmezéséhez (Polkinghorne, 1988).

Mint a fentiekben láttuk, ennek a narratív énnak azonban korántsem származtatott az intencionalitása, hiszen az őt konstruáló narratívák révén mentális állapotok hálózataként érez, gondolkodik és cselekszik. Azaz úgy is fogalmazhatunk, hogy a cselekvő én kialakulása megelőzi a narratív (autobiografikus) én megszületését, miként a testhasználat is megelőzi a

nyelvhasználatot. A cselekvő én azonban nem tűnik el az elméből, hanem, mint arra Damasio (1996) és Johnson (2007, 2014) is rámutat, segítségünkre van például a mindennapi döntéshozatalban, amikor is versengő történetek közül kell kiválasztanunk a számunkra legkedvezőbbet. Ebben pedig döntő szerepe van a szomatikus markereknek (Damasio 1996), vagyis a történetekkel járó testi érzeteknek, érzelmeknek. Ezt a felismerést támasztják alá Bruner és Lucariello vizsgálatai is, akik végül arra a megállapításra jutnak, hogy „bármely kidolgozott narratíva két mezővel rendelkezik: az egyik a cselekvés mezeje, amelyet a történet jelenít meg, a másik a tudatosságé, amely arról tudósít, hogy mit éreznek, gondolnak a szereplők és az elbeszélő” (Bruner, Lucariello, 2001, 135). És ennek a felismerésnek a jegyében érvel amellet Lakoff (2008a) is, hogy a narratívák „cselekvési mezeje” a megtestesült kogníció kontextusában különböző testi rendszerekkel hozható összefüggésbe. Lakoff a narratívákat kitüntetett forgatókönyvvel rendelkező fogalmi kereteknek tekinti, és a narratívák szerkezetét két fő részre osztja: a) a narratíva drámai struktúrájára – ide tartozik a fogalmi keret forgatókönyve és a fogalmi keret szerepei, b) a narratíva érzelmi struktúrájára – e részben a narratíva drámai struktúrája bekapcsolódik érzelmi, szenzomotoros és egyéb testi rendszerekbe, ezáltal a narratíváknak van egy megtestesült dimenziója is. Lakoff szerint a narratívák ugyanolyan elven működnek, mint a kognitív metaforák, csak ebben az esetben a narratíva érzelmi szerkezete tekinthető forrástartománynak.

Nem véletlenül vált tehát népszerűvé a megtestesült kogníció hipotézis ismert teoretikusai körében az az elgondolás, hogy az én mint megtestesült ágens keletkezése összefüggésbe hozható a kognícióban zajló narratív tevékenységgel (Turner, 1996; Gallagher, 2006; Lakoff, 2008b; Gallagher, Zahavi, 2008; Menary, 2008; Damasio, 2010). Az énteremtő narratívák ebben a felfogásban „közvetlenül a megtestesült szubjektum megélt tapasztalásából származnak” (Menary, 2008, 76). A megtestesült kogníció kontextusában nem a verbális narratívák formálják az események megtapasztalását, hanem a kogníció fejlődése során először a tapasztalás strukturálja a narratívák szerkezetét, ami azután keretet kínál a verbális narratívák használatának. Az én mindenekelőtt megtestesült tudatosság, ami a világgal való testi interakcióban megtapasztalja az események keretstruktúráit és időbeliségét. A világban való cselekvés narratív struktúrája pedig megtestesült kogníció hipotézis keretein belül szükségképpen alakítja a kogníció szerkezetét, amire később az olyan fejlett kognitív képességek támaszkodnak, mint a nyelvhasználat és a gondolkodás. A reflexivitás szintjén működő narratív én a kognitív képességek fejlődése során később az én, a másik és a közös

környezet közötti interszubjektív kapcsolat verbális interakcióiban bukkan fel, ami azután belső beszéddé válik, tovább gazdagítva az ént a „magunkkal” folytatott dialógusok által.

A fenti megfontolások jegyében vált mind a narratív pszichológia, mind a kognitív nyelvészet központi tézisévé az a kijelentés, hogy az egyén végső soron történetként éli meg az életét.⁹ Saját céljainak megfelelően történeteket vesz igénybe, és a vele történetekre parabolikusan rávetítve azokat, értelmezési keretet, magyarázatot keres, hogy beazonosítsa a vele történt események okait, megtalálja bennük saját szerepét. A privát, belső világ megértését olyan autobiografikus narratívák segítik elő, amelyekben a narrátor és a narráció központi alakja megegyezik. Autobiografikus narratívák formájában különböző történeteket osztunk meg egymással a múltunkkal, szokásainkkal, motivációinkkal vagy a tervezett jövőnkkel kapcsolatban. Ezért az autobiografikus narratíváknak interszubjektív természete is van. Forrásuk a személyek közötti diskurzus, azaz elválaszthatatlanul kötődnek az interszubjektív kommunikációs szituációkhoz.

Miként arra Lakoff és Narayanan felhívja a figyelmet, a narratívákban rejlő eseménystruktúráknak több dimenziója is létezik (Lakoff, Narayanan, 2010, 24–25). Szerepük lehet az erkölcsi rendszerek és életvezetési szabályok közvetítésében. A közösségi metanarratívákat hordozó történetek, mesék azon túl, hogy segítségünkre lehetnek a világ megértésében, útmutatót kínálnak az erkölcsi és gyakorlati problémák megoldásához is. Emellett narratívák szolgálnak azoknak a népi teóriáknak is az alapjául, amelyek a dolgok működésére, az emberek tulajdonságára, oksági folyamatokra, cselekvéseket meghatározó tervekre, célokra stb. világítanak rá. A narratívák által kínált cselekményszervező struktúrák révén következtetünk továbbá az egyes szituációk olyan elemeire is, mint például a cselekvésbeli szerepek, a háttér, a komplikáció, a fő esemény, végkifejlet, következmény. És narratívákhoz fordulunk akkor is, ha meg akarjuk érteni az adott szituációban mások cselekvési motívumait és az azokat tápláló életelveket. Az életünk egymást átfedő és követő narratívák sorozata, amelyeket a szerepeiket játszó emberek valósítanak meg, véli a szociológus Erving Goffman (1974). Minden társadalmi intézmény és gyakorlati forma, sugallja Goffman, olyan, mint egy dráma színészekkel, dialógusokkal és viszonylag jól definiált cselekvésekkel. Az egyes társadalmi szituációkhoz való alkalmazkodás nem más, mint a releváns társadalmi szerepek és az ahhoz kapcsolódó viselkedési, cselekvési formák elfogadása.

Ebben a fejezetben arra kívántam rávilágítani, hogy a narratíva és fogalom kapcsolatára irányuló kognitív nyelvészeti elemzések milyen adalékokkal szolgálnak a cselekvés–tudat–nyelv viszony problémájának tisztázásához. Ebből a szempontból kulcskérdésnek tekintetem, hogy a kognitív nyelvészeti elemzések mennyiben kínálnak használható alapokat az olyan problémák megoldásához, mint amilyen például a megértés és szituáltság kapcsolatának problémája vagy az érteremtő narratívák és a nyelvi jelentés relációjában gyökerező interszubbektivitás problematikája. A tét ugyanis nem kisebb, mint közelebb kerülni egy, a nyelv és intencionalitás viszonyát megvilágító, átfogó nyelvfilozófiai elmélet megalkotásához. Miután ez a törekvés vezetett az analitikus nyelvfilozófia ún. mentalista fordulatához is, célszerű röviden kitérni azokra a nyelvfilozófiai problémákra, amelyeket új megvilágításba helyeztek a fentiekben áttekintett nyelvészeti, pszichológiai modellek.

¹Az 1970-es évek közepétől a kognitív tudomány részeként kibontakozó kognitív nyelvészet látványosan szakít a nyelvhasználat jelenségeit tisztán nyelvészeti eszközökkel elemző, ún. taxonomista nyelvtudomány hagyományaival. A pszichológiai ágencia kérdésének előtérbe helyezésével olyan nyelvi jelenségeket vizsgál, amelyek, miután nem illeszkednek a szimbólum manipulációs paradigmához, a kognitív és agytudományok eszközeivel válnak igazán leírhatóvá. Ez a mentalizmus pilléreire felépülő és a narratív pszichológia eredményeire mind erőteljesebben építő nyelvészeti diszciplína a nyelvet a tudat képességeként és működési módjaként határozza meg; szoros kapcsolatot feltételez a nyelv és a fogalmi tudás között, a nyelvi formákat és azok jelentését reprezentációknak tekinti. Képviselői a jelentés lényegét a konceptualizációban határozzák meg, felfogásukban a nyelv grammatikájának alapvető funkciója a konceptuális tartalom szimbolizációjában rejlik (Fillmore, 1975, 1985; Goldberg, 1995, 2006; Lakoff, 1987, 1993, 2008a, 2008b; Lakoff, Johnson 1980, 1999; Lakoff, Narayanan, 2010; Langacker, 1976, 1987, 2008; Talmy, 1983, 2000; Ziemke, Zlatev, Frank, 2007). Ezért kiemelt célnak tekintik annak tisztázását, hogy miként szerveződnek és válnak jelentéstani szempontból lényegessé azok a fogalmi kapcsolatok, amelyek a nyelvi reprezentációt, kommunikációt és egyúttal a nyelv grammatikai és jelentéstani szerkezetét is meghatározzák, s hogy voltaképpen mit is jelenítenek meg tudatunkban a nyelvi jelentés alapjául szolgáló fogalmi relációk.

²Lásd ezzel kapcsolatban Szécsi, Kékesi (2018).

³Megújuló kognitív tudományon a konnekcionizmus, az elme dinamikus modelljei, az új idegtudományi vizsgálati módszerek (fMRI, PET) elterjedése utáni, újabb nézeteket értjük. A megújuló kognitív tudományra a kogníció megtestesültségének vizsgálata jellemző, továbbá az, hogy szembehelyezkedik a korai kognitív tudomány komputációs elmemodelljével. E témában lásd bővebben Rowlands (2010), Shapiro (2011), Chemero (2009), Lakoff, Johnson (1999).

⁴A tükörneuronkörök elmélete szerint neurális hálónk képes úgy tükrözni mások cselekedeteit, mintha azokat mi magunk vinnénk véghez. Ha látjuk, hogy valaki felemeli a kezét, a mi kézfelemeléssel kapcsolatos agyterületeink is aktívvá válnak, mintha saját kezünket emelnénk fel. A valóban véghezvitt és tükrözött kézfelemelés ugyanazokat a neurális területeket aktiválja, legfeljebb az intenzitás mértéke tér el. Vilayanur Ramachandran (2011) úgy írja le a tükörneuronköröket, mintha azok a természet virtuális realitás szimulátorai lennének, amik segítségével mások intencióit képesek vagyunk szimulálni. A tükörneuronkörök, a finommotoros mozgás és (részben) a nyelvhasználat ugyanahhoz az agyterületekhez kötöttek, ezért a tükörneuronkörök léte fontos bizonyítéknak számít a hangzó nyelvet a mimetikus képességekből és a gesztusnyelvből levezető nyelvevolúciós elméleteknek.

⁵A megtestesült kogníció hipotézis kialakulását bemutató Lawrence Shapiro három különböző irányvonalat különböztet meg e hipotézisen belül: konceptualizáció (conceptualization), kicserélés (replacement) és konstitúció (constitution). Lásd bővebben Shapiro (2011).

⁶Metaforán tehát ezen a ponton a kognitív metaforát értjük. A kognitív metafora a kogníció tágabb, megtestesült koncepcióján belül értelmezendő, forrástartománya mindig valamilyen testi tapasztalással kapcsolatos, amibe beletartoznak a nonverbális narratívák is. Lásd bővebben Lakoff, Johnson (1980, 1999), Kövecses (2005), Kövecses, Benczes (2010), Tolcsvai Nagy (2013).

⁷Itt kell megjegyezni, hogy a megtestesült kogníció hipotézis radikálisabb képviselői tagadják a reprezentációk létét, és reprezentációk nélkül igyekeznek magyarázni a kogníció működését. Felfogásukban a nonverbális narratívák sem tekinthetők reprezentációknak. A megtestesült kogníció reprezentációk tekintetében kevésbé radikális teoretikusok szerint számos reprezentációra éhes probléma létezik, a kogníciónak szüksége van reprezentációkra. E reprezentációk azonban legalább részben modális, perceptuális vagy cselekvésorientált reprezentációk, melyek a különböző szenzomotoros modalitások közötti intermodális kapcsolatokat létrejöttét feltételezik. Ez a megközelítés nem zárja ki, hogy létezhetnek amodális reprezentációk is, de igyekszik a kogníció működését minél nagyobb mértékben modális reprezentációk segítségével leírni. Míg a perceptuális reprezentációk elmélete egyre szélesebb körben válik elfogadottá, a radikális megtestesült kogníció híveinek szüksége van egy elméletre, ha a kogníció működését mindennemű reprezentáció nélkül akarják leírni. Egy olyan elmélettel kell előállniuk, amely megmagyarázza, hogy mire cserélik ki a reprezentációkat, és hogy miként írhatjuk le azt. Chemero (2009) szerint a legjobb megoldás, ha a gibsoni affordanciaelméleteket és a kogníció dinamikus rendszerként történő leírásának teóriáját egyesítik. Az affordanciák a környezetben való viselkedés lehetőségei, amelyek egyúttal meghatározzák és irányítják is a viselkedést. Az affordanciákat a kogníció dinamikus rendszerének magasabb szintjei használják. A kogníció ez alapján egy folyamatosan önmagát építő rendszer, amelynek dinamikáját a környezettel való interakció határozza meg, és a környezetben kínálkozó cselekvési lehetőségek (affordanciák) korlátozzák, alakítják és szabályozzák.

⁸Lakoff felfogásában a fogalmi metaforák olyan hétköznapi kifejezések, amelyek mögöttes fogalmi tartománya, azaz a forrástartománya az elvontabb, absztraktabb jelenségek, a céltartományok

megértését segítő, többnyire egyszerűbb, tapasztalati úton megismerhető fogalmakat tartalmaz. Az ilyen típusú metaforák nem egymástól elszigetelt, dekoratív funkcióval bíró nyelvi eszközök, hanem a komplexebb összefüggések megragadását lehetővé tevő, tudásunkat strukturáló hétköznapi kifejezések (pl. „elmélet megalapozása”, a „gondolatmenet felépítése”). A metafora tehát ebben a megközelítésben elsődlegesen fogalmi, másodlagosan nyelvi és vizuális kategória, a metaforikus gondolkodás, a cselekvési szituációk metaforikus megértése a nyelvtől független képességünk.

⁹ A narratív pszichológia álláspontja szerint a történetmesélés döntő módon határozza meg az emberi gondolkodás természetét. Miként Jerome Bruner fogalmaz, „az értelem működésének két formája létezik – ez a gondolkodás két válfaja, amelyek más-más módon rendezik el a tapasztalatokat, konstruálják a valóságot” (Bruner, 2001, 27). E megkülönböztetésben az egyik „válfaj” a gondolkodás paradigmatis vagy logikai-tudományos módja, ami szabatos elemzéshez, logikai bizonyításhoz, megbízható érveléshez, észszerű felvetésekhez vezet. A másik a narratív mód, ami pedig történeti beszámolókat eredményez, és a pszichés valóság uralja.

chevron_left

2. Narratíva, kommunikáció és népi pszichológia

A narratív keretek között megszülető fogalmi viszonyok jelentésformáló szerepének megvilágításával egyúttal megragadhatóvá válik számunkra az is, hogy a narratív módon elrendeződő értelmezési sémák használatával hogyan tudunk a kommunikációs partnerünknek mentális állapotokat (pl. hitet, vágyat, reményt vagy félelmet) tulajdonítani, és ezáltal kommunikációs intencióira következtetni. Nem kisebb a tétje egy erre irányuló kognitív nyelvészeti vagy narratív pszichológiai vizsgálatnak, mint hogy világossá tudjuk-e tenni az intenciótulajdonításon alapuló megértés folyamatát a népi pszichológiára vonatkozó tudatfilozófiai modellek és a mentalista nyelvkoncepciók szintézisének jegyében. Ezért ebben a fejezetben arra teszek kísérletet, hogy rávilágítsak, miként kínál a kognitív nyelvészet és narratív pszichológia keretein belül kikristályosodott narratíva fogalom megfelelő alapot mind a népi pszichológiára vonatkozó tudatfilozófiai elméletek, mind a szándéktulajdonításra mint kommunikációs kritériumra fókuszáló nyelvfilozófiai teóriák újragondolásához.

Kezdjük tehát a népi pszichológia problematikájával! Mint arra a kérdéskörrel kapcsolatos tudatfilozófiai elemzések felhívják a figyelmet, a népi pszichológia elsődleges funkciója, hogy a kommunikatív kapcsolatban lévő emberek a felismert viselkedési mintázatok tükrében szándékokat, vágyakat, hiteket stb. tulajdonítsanak egymásnak egy adott szituációban, és ez alapján értelmezzék vagy jósolják meg egymás cselekvéseit. A népi pszichológia prediktív ereje teremti meg az egymással kommunikatív viszonyba kerülő felek részéről a megértés, empátia és a hatékony személyközi stratégiák alapjait. Ez a készségként elsajátított, mint Daniel Dennett írja, „naiv szociális technológia” (Dennett, 1998, 43), az észlelések, hitek, intenciók és cselekvések között oksági kapcsolat lehetséges mintáinak mindennapi értelmezési keretként való felhasználását jelenti. A népi pszichológia a hiteket, intenciókat, vágyakat, cselekvéseket stb. egymással való oksági kapcsolatban lévő intencionális eseményeknek és állapotoknak tekinti. Ezek az oksági kapcsolatok általános törvényekkel leírható viszonyok. Mint a Fodor álláspontját ismertető Dennett írja, a népi pszichológia „nem idealizált racionalisztikus kalkulusmód, hanem naturalista, empirikus leíróelmélet, mely a tapasztalatokkal kapcsolatos igen sok indukció által feltárt oki szabályszerűségeket rendeli a dolgokhoz” (Dennett, 1998, 54). Ezek az intencionális okság háttérben feltételezett szabályszerűségek arra utalnak, hogy a mindennapi cselekvésmagyarázatok rendszerint az értelmezett cselekvések észszerűségéből

indulnak ki. Azaz a cselekvő racionalitására utalva nevezik meg a cselekvések indokait. Emiatt tekinthetjük a népi pszichológiát „racionalisztikus értelmező és előre jelző kalkulusnak” (Dennett, 1998, 47). Ez a racionális kalkulus egyrészt azt feltételezi, hogy a cselekvő hiteit az ágens megismerési szükségleteihez és élettörténetéhez mérten minősíthetjük igaznak és relevánsnak, másrészt abból a hipotézisből indul ki, hogy a cselekvő a cselekvési tervei szempontjából releváns tények ismeretében és azoknak megfelelően cselekszik. Azaz a népi pszichológiát végső soron olyan sajátos logikai behaviorizmusnak kell tekintenünk, amely a cselekvő hiteit annak az előfeltételzésnek a jegyében rekonstruálja cselekvési okokként, hogy a cselekvő bizonyos feltételek mellett bizonyos viselkedésre hajlik, „olyan viselkedésre, amely a személy más hiedelmeinek és vágyainak megléte mellett racionális lenne” (Dennett, 1998, 50).

A szándékokra, hitekre, vágyakra utaló cselekvésmagyarázatok tehát az aktusok észszerűségét feltételezve írják le a végrehajtásukhoz vezető mentális folyamatokat, azaz a cselekvők racionalitásából kiindulva próbálják megragadhatóvá tenni az aktusok valódi okait. Mint arra Jerry Fodor is felhívja a figyelmet, az „értelmes cselekvés” mint fogalom egy olyan lényegi oki elemet tartalmaz, amelyet egy adott kultúrában valamennyi individuum értelmességkritériumnak tekint (Fodor, 1975). Ennek jegyében képesek a kommunikáló felek egymáshoz mint intencionális rendszerekhez közeledni, vagyis mint olyan létezőkhöz, amelyek viselkedését úgy lehet megérteni és előre jelezni, hogy hiteket, vágyakat, kívánságokat tulajdonítunk nekik (Dennett, 1971). Ezeket a mentális állapotokat, véli Dennett, rendszerint abból kiindulva azonosítjuk, hogy azokat az individuumnak élettörténete függvényében birtokolnia kell (Dennett, 1998, 47). Más szóval, azt feltételezzük a másik ember viselkedésének megértésekor, hogy a neki tulajdonított mentális állapotok egyaránt igazak és relevánsak a narratívákban megjelenített élete szempontjából. Bár Dennett ezt a folyamatot nem elemzi részletesen, megállapításai sejtetik, hogy ez az értelmezési processzus narratívák csomópontján zajlik. A másik fél viselkedésével szembesülő individuum úgy alkot narratívát a viselkedésről és annak körülményeiről, hogy megpróbálja rekonstruálni a viselkedés relevanciáját megvilágító élettörténetet, amely így egyfajta keretnarratívaként szolgál a viselkedés által közvetlenül kifejezett narratíva értelmezéséhez. Ez alapján jut arra a következtetésre, hogy a viselkedés olyan aktusokból áll, amelyek teljes mértékig relevánsak és észszerűek az általa különböző mentális állapotokkal (hitekkal, vágyakkal) felruházott individuum esetében.

A fentieket továbbgondolva tehát kijelenthetjük, hogy megértett és a saját történeteinkkel egybevetett narratívák tükrében minősítjük racionálisnak, és ezáltal bizonyos feltételek fennálltával megjósolhatónak, mások cselekedeteit. A népi pszichológia így voltaképpen arra a képességünkre épül, hogy reprodukálva a másik aktusai által közvetlenül megjelenített narratívákat és az azokat meghatározó élettörténeteket és közösségi, társadalmi metanarratívákat, meg tudjuk érteni, hogy az individuum az adott szituációban végrehajtható lehetséges cselekvések közül miért éppen az adott szituációban észlelt aktusokat választotta ki céljai elérésére. A cselekvések által reprezentált, explicit történetek a cselekvők élettörténeteiből táplálkozó implicit narratívák viszonyában válnak a cselekvések értelmezésének és előrejelezhetőségének pilléreivé. Ez a belső reláció teszi megragadhatóvá a cselekvők intencióit és ez alapján válnak megjósolhatóvá cselekedeteik az egyes szituációkban. Ahhoz tehát, hogy megértsük egy individuum adott szituációban végrehajtott cselekvésének intencióit, tudnunk kell, hogy az adott helyzetben milyen társadalmilag elfogadott lehetséges cselekvések közül választhatta ki az észlelt probléma megoldására leginkább megfelelőnek tűnő aktust. A cselekvés reprodukálandó oka ebben a választásban rejlik. A cselekvés megértésének alapját pedig értelemszerűen a lehetséges cselekvéseket mint viselkedési mintákat megjelenítő kulturális és társadalmi metanarratívák megismerése jelenti.

Az individuum cselekvései során folyamatosan jelzi a cselekvési mintákat kínáló metanarratívákhoz való viszonyát, hogy ily módon is értelmezési támpontokat kínáljon cselekvései megértéséhez az adott szituációban. Kommunikációs aktusai, magatartása a számára viselkedésmintát, lehetséges problémamegoldó cselekvést kínáló metanarratívához való viszonyát jelenítik meg. A kommunikációs aktus vevője ennek ismeretében rekonstruálja az adó indítékait, valamint az azokat befolyásoló hiteket, vágyakat, és ennek tudatában minősíti az adó cselekedeteit egy adott kommunikációs szituációban racionálisnak vagy irracionálisnak.

A cselekvések által megjelenített történetek háttérében tehát egy olyan implicit narratíva húzódik, amely annak a kérdésnek a tisztázásához nyújt értelmezési támpontot, hogy egy individuum miért éppen az adott cselekvést választotta a kulturálisan és társadalmilag elfogadott lehetséges aktusok közül az általa a konkrét szituációban közvetíteni kívánt történet megjelenítéséhez. A kommunikatív aktus adójának elsődleges indítéka, hogy a vevő a választás

okát reprezentáló történetet ennek az implicit történetnek a jegyében reprodukálja. Ennek elsődleges feltétele pedig, hogy a vevő megfelelő információkkal rendelkezzen az adó által lehetségesnek tekintett cselekvések körének és a társadalmilag elfogadott potenciális aktusok csoportjának viszonyáról, vagyis arról, hogy az adott szituációban adó milyen lehetséges cselekvésekkel reagálhatna a megoldani kívánt problémára. Voltaképpen az ilyen jellegű információk befogadása és feldolgozása jelenti a népi pszichológia alapját.

A kommunikatív aktus adója által közvetített jelentéstartalmak tehát oly módon válnak megragadhatóvá a vevő számára, hogy az adó a cselekvése által közvetlenül megjelenített, explicit történet és egy, a cselekvéshez való viszonyát reprezentáló, implicit történet metszéspontján teszi érzékelhetővé a vevő számára a kommunikatív aktushoz vezető szándékot, vágyat, attitűdöt, hitet. A kommunikatív aktus különböző stíluselemekkel, nonverbális eszközökkel és más kellékekkel megjelenített, és az üzenet önmagához való viszonyát reprezentáló dimenziója így egy olyan implicit narratívát feltételez, amely azt „beszéli el” az adott szituációban, hogy az adó miért az általa végrehajtott aktust választotta a társadalmilag elfogadott, lehetséges cselekvések közül. Így ennek az implicit narratívának a reprodukálása a feltétele annak, hogy a vevő megragadja az adó aktusának szubjektív elemeit, és ezáltal az aktus jakobsoni értelemben vett poétikai funkciója érvényesülhessen.¹ Más szóval, ez a narratívátípus tárja fel egy cselekvés szubjektív elemeit, a cselekvő szándékát, hiteit, vágyait a cselekvő választását megérteni akaró egyén számára. Az explicit és az implicit narratíva egyidejű reprodukálásával válhat a népi pszichológia eszközeit használó egyén számára világossá, hogy egy adott helyzetben lehetséges, társadalmilag elfogadott cselekvések közül a cselekvő vagy a kommunikatív aktus adója milyen indíték alapján választott ki egyet üzenete közvetítésére, és hogy ennek az indítéknak a hátterében milyen hitek, vágyak, attitűdök rejlenek. Ennek az indítéknak a jegyében lehet egy adott szituációban valamely cselekvést és cselekvőt racionálisnak tekinteni, és hasonló szituációkban előre jelezhetőnek tartani bizonyos aktusait és viselkedésmódját. Az explicit narratívákat, azaz valamilyen konkrét probléma megoldására irányuló aktus eseménystruktúráját megjelenítő cselekvések (pl. a történetmesélésre irányuló kommunikatív aktusok), közvetlenül észlelhető eseménysorok jelek révén hivatottak feltárni a cselekvő, vagy – kommunikatív aktus esetén – az adó indítékait. A cselekvő ezek segítségével kívánja közvetlenül megragadhatóvá tenni, hogy miért éppen az adott cselekvést tekintette leginkább megfelelőnek az általa észlelt probléma megoldására és a problémamegoldással kapcsolatos üzenete közvetítésére. Ezzel a narratívátípussal a cselekvő, a kommunikatív aktus

adója azt „meséli el” egy adott helyzetben, hogy miért reagált a vevő által érzékelt konkrét cselekvéssel az észlelt problémára. Ezzel egy időben viszont a cselekvő/adó aktusaival, viselkedésével megjelenít egy implicit narratívát is, hogy megragadhatóvá tegye az észlelt problémával és magával a cselekvési helyzettel kapcsolatos általános attitűdjeit. Ezzel a különböző cselekvésformákkal, verbális és nonverbális jelekkel megjelenített történettel a cselekvő/adó érzékeltetni kívánja környezete számára cselekvése/kommunikatív aktusa szubjektív elemeit, és ezáltal azt, hogy általában hogyan viszonyulna az adott szituációban észlelt problémához és a konkrét szituációhoz hasonló helyzetekhez. Ezek a pl. stilisztikai eszközökkel, gesztusokkal, mimikai játékokkal megjelenített, implicit narratívák azt „mesélik el” a cselekvő/adó környezetének, hogy a cselekvő/adó rendszerint milyen cselekvésekkel, viselkedéssel reagál az adott helyzethez hasonló szituációkban hasonló problémákra.

A cselekvő/adó ezekkel az implicit narratívákkal kívánja megragadhatóvá tenni az identitását formáló meta- és autobiografikus narratívákhoz való viszonyát is. Így járul hozzá ahhoz, hogy a cselekvéseit, viselkedését megérteni próbáló befogadók az explicit narratívák által megjelenített intencióiról, vágyairól, hiteiről, attitűdjeiről árnyaltabb képet kapjanak. Azaz oly módon értsék meg, hogy a cselekvő/adó az adott helyzetben miért az adott cselekvéssel reagált az észlelt problémára, hogy egyúttal képet alkotnak a cselekvő/adó hasonló szituációkkal és problémákkal kapcsolatos általános attitűdjeiről is. Az implicit narratívák tehát azt sugallják a befogadók számára, hogy a cselekvő/adó a konkrét szituációhoz hasonló helyzetekben az aktuális problémához hasonló problémák megoldásakor általában hogyan cselekszik. Ezáltal teszik igazán érthetővé a cselekvő/adó aktusai által közvetlenül megjelenített, explicit narratívákat, amelyek azt hivatottak megvilágítani, hogy a cselekvő/adó az adott szituációban miért az adott aktust választotta üzenete közvetítésére a cselekvő/adó és a befogadó által egyaránt ismert lehetséges cselekvések közül.

A cselekvések, kommunikatív aktusok által megjelenített narratívák ebben a kettős szerkezetben biztosítják a cselekvések megértésének, a cselekvési szándékok megragadásának feltételeit a legegyszerűbb népi pszichológiai értelmezési folyamatoktól a legkomplexebb kommunikációs jelentéstartalmak megragadásáig. Az explicit és implicit narratívák metszéspontjában válik igazán érthetővé, hogy a cselekvő a társadalmilag elfogadott lehetséges aktusok közül miért éppen az aktuális cselekvést választotta az általa észlelt probléma megoldására, és ezzel együtt cselekvési indítékai megjelenítésére. Ez pedig kizárólag akkor

válhat lehetségessé, ha a cselekvő és a cselekvését megérteni akaró egyén az adott helyzetben az adott probléma kapcsán hozzátétőlegesen ugyanazokkal az ismeretekkel rendelkezik, azaz egyaránt ismerik az egyén viselkedését az adott helyzetben meghatározó metanarratívákat. Az egyszerűbb népi pszichológiai diskurzusokban például a cselekvést, viselkedést értelmező egyén oly módon ruházza fel a lehetséges aktusok közül választó cselekvőt intenciókkal, vágyakkal, attitűdökkel, hogy egyrészt megérti a cselekvő választásának mentális okát, indítékát a cselekvés által közvetlenül megjelenített, explicit narratíva révén, másrészt a cselekvő által küldött jelek segítségével és a cselekvést társadalmilag, közösségileg meghatározó metanarratíva ismeretében reprodukálja azt az implicit narratívát is, amit a cselekvő az adott szituációval és problémával kapcsolatos általános attitűdjeiről „mesél el” az egyén számára, aki feltehetőleg így tud a népi pszichológus eszközeivel racionalitást tulajdonítani az észlelt cselekvésnek, és válik képessé arra, hogy prognosztizálja hasonló szituációkban a másik fél viselkedését, lehetséges aktusait.

Ez a narratíva-központú megközelítés kínálhat újabb adalékokat annak a nyelvfilozófusokat manapság egyre inkább foglalkoztató kérdésnek a tisztázásához is, hogy voltaképpen hogyan is ragadhatók meg a nyelvi kommunikáció folyamatában a nyelvtől független jelenségekként leírt mentális állapotok és események. Tény ugyanis, hogy a kognitív nyelvészet és a narratív pszichológia által is inspirált mentalista fordulat jegyében mára mind több nyelvfilozófus helyezkedik arra az álláspontra, hogy a jelentés és a kommunikatív cselekvéseket kísérő mentális jelenségek belső kapcsolatának leírásához a nyelvi elemzés önmagában nem nyújt elegendő támpontot. Miként John R. Searle fogalmaz *Intentionality* című könyvében, „bizonyos alapvető szemantikai fogalmak, mint amilyen például a jelentés fogalma, olyan még alapvetőbb pszichológiai kategóriák segítségével elemezhetők, mint a hit, a kívánság és a szándék fogalma” (Searle, 1983, 160–161). Searle szerint az a kérdés, hogy a jelentés milyen módon határozhatja meg a nyelvi referenciát, egész egyszerűen elválaszthatatlan a jelentés és a nyelvi aktusokat kísérő mentális állapotok viszonyának problémájától. Ez a felismerés motiválja Searle-t egy olyan általános intencionalitáskonceptió kidolgozására, amely révén választ kaphatunk a jelentést meghatározó mentális jelenségek természetével kapcsolatos kérdésekre. Ez a Searle koncepciójában körvonalazódó pszichológiai realizmus termékenyítőleg hatott a tudat és intencionalitás problematikája iránt immár nyitott nyelvfilozófiai iskolákra, amelyek osztják azt a többek között Herbert P. Grice nevével fémjelzett kommunikációfilozófiai feltevést, hogy a nyelvi kommunikáció lényege a

kommunikációs intenciók kifejezésében és megragadásában rejlik (Grice, 1968, 1989). Más szóval, Grice szerint a kommunikáció folyamatában közvetített mentális tartalmak nem mások, mint a közlemények háttérben rejlő intenciók. Az általa sugallt megközelítésében valamely kommunikatív aktus során a beszélő oly módon kíván a kijelentésével valamilyen hatást elérni, hogy a hallgató felismeri ezt a szándékát. A „beszélő azt akarta mondani, hogy ...” („utterer meant that...”) típusú kijelentések érvényességi feltételeiről adott Grice-féle magyarázat tehát a következő definíciót sugallja számunkra (Grice, 1968, 230): *U* beszélő *x*-t kijelentve azt akarta mondani, hogy *p*, amennyiben *U* valamely *A* hallgatónak azzal a szándékkal jelentette ki *x*-t,

(1) hogy *A* higgye, hogy *U* hiszi, hogy *p*,

(2) hogy *A* higgye, hogy *U*-nak (1) a szándéka,

(3) hogy az (1)-t a (2) révén érje el.

A kommunikáció eredményességének kritériuma így a Grice-féle modell szerint az, hogy az (1), (2) és (3) egyaránt megvalósuljon. A (2) megvalósulása természetesen azt jelenti, hogy a beszélő ismertté teszi a hallgató számára azt az intencióját, hogy (1)-t szándékozik elérni. Az (1) elérésének intencióját fogja fel tehát Grice a beszélő voltaképpen üzenetének.

Bár a Grice-féle koncepció meggyőző jellege sokak számára tette vonzóvá az elemzésnek ezt az új irányát, többen komoly fenntartásokat fogalmaztak meg a jelentésintenció modelljével kapcsolatban. Ezek a fenntartások lényegüket tekintve annak a Searle által is hangoztatott kritikai észrevételnek a különböző változatai, mely szerint Grice úgy építette be jelentésméletébe az intenció, a hit és más mentális jelenségek fogalmát, hogy e lépést nem előzte meg részéről egy általános intencionalitáskonceptió kidolgozása (Searle, 1983, 161). Ennek ellenére Grice modelljének hatása jól kimutatható abban a John R. Searle, Donald Davidson, Jerry Fodor által újrafogalmazott általános hipotézisben, miszerint a nyelvi

kommunikáció akkor tekinthető sikeresnek, ha a kommunikatív cselekvés vevője képes megérteni valamilyen, az aktus adójának szavai által kifejezett, de eredendően nem nyelvi természetű mentális tartalmat. Ez a jelentésfelfogás ölt testet például Searle azon megállapításában is, hogy amíg a szavak jelentése „származékos”, addig a gondolatoké „belső” (Searle, 1983, 27–28), vagy abban a Fodor-féle koncepcióban, hogy a gondolkodásnak saját nyelve van, amelynek elemei sajátos kauzális viszonyban állnak azokkal az extra mentális tárgyakkal, amelyekre utalnak (Fodor, 1987). A kommunikáció folyamatában megragadott mentális tartalom, véli Fodor, nem más, mint a gondolkodás nyelvével kapcsolatos előzetes attitűd. David Lewis (1983) ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy a beszélő által kifejezett mentális tartalomnak valamiféle elvont dolognak – általános fogalomnak – kell lennie, amely – bár független az individuális tudattól – valamilyen módon jellemzi a beszélőt. Lewis ezeknek a mentális tartalmaknak a megértése, azaz a kommunikáció eredményessége szempontjából igen fontos szerepet tulajdonít a nyelvi konvenciókként felfogott hitelességnek és bizalomnak (Lewis, 1983, 163–189). Fodor viszont úgy gondolkodik a kommunikáció folyamatát meghatározó konvenciókról, mint olyan „receptekről”, amelyek révén a hallgatók sikerrel következtethetnek az üzenetek specifikus tartalmára (Fodor, 1987, 106). A mentalista nyelvelméletek szempontjából tehát kulcskérdés lehet, hogy elfogadható meghatározást tudnak-e kínálni az üzenet tartalmával azonosított, egyéni mentális állapotok és a kommunikáció folyamatában közvetített jelentések kapcsolatáról.

Davidson (1984) szerint például egy ilyen meghatározásnak a nyelv individualizációjának eszméjéből kell kiindulnia, hiszen a hallgatónak a beszélő által tett kijelentések igazságfeltételeire vonatkozó tudása mindenkor a hallgató „saját”, egyéni módon használt nyelvének közegében ölt testet. Ahhoz ugyanis nem férhet kétség, véli Davidson, hogy a nyelvhasználók egyúttal egyéni tónust is adnak az általuk elsajátított nyelvnek, s ennek eredményeként – bár ugyanazt a nyelvet beszélik – „mégis bizonyos mértékig eltérő jelentéseket kapcsolnak a szavakhoz” (Davidson, 1984, 277). Ezek a jelentésbeli eltérések persze finom, árnyalatbeli differenciák, amelyek normális körülmények között nem gátolják a megértést: azaz, amennyiben a hallgató ismeri a beszélő kijelentéseinek igazságfeltételeit, nem fogja a beszélő által individualizált nyelvet a sajátjától különbözőnek tartani. A megértés kritériumát a Davidson „kommunikációs háromszög” modelljében körvonalazott interszubsztitívitas jelenti (Davidson, 2001). Davidson, aki externalista elmélete középpontjába a kommunikáció adójának, vevőjének és a kettőjüket befogadó világának a kölcsönhatását

állítja, a kijelentések igazságtartalmát a beszélő, a társadalom és a közös környezet alkotta háromszög függvényeként határozza meg. Felfogásában az igazság és az azon alapuló tudás objektivitásának forrását ez a különböző kommunikációs szituációkat meghatározó háromszög jelenti. Azaz a tudásunk alapjául szolgáló fogalmi viszonyok, jelentések meghatározó eleme a tudás és a fogalmi viszonyok kialakulásához vezető kommunikációs szituációk fogalmi megjelenítése. Davidson szerint tehát valamely tárgyról, jelenségről, viszonyról stb. alkotott fogalmunk feltételezi a tárggyal, jelenséggel, viszonnal stb. kapcsolatos kommunikáció interszubjektivitását. Olyannyira, hogy ez a kommunikációs szituációkban rejlő interszubjektivitás a fogalmakra épülő tudás objektivitásának feltétele is. A kommunikációs szituációk ilyen értelemben jelölik ki a fogalmi viszonyok és a nyelvi jelentések kereteit.

Ezt a Davidson-féle feltevést erősíti tehát az a kognitív nyelvészet és narratív pszichológia irányából sugallt hipotézis, hogy a kommunikációs szituációkat megjelenítő narratívák mintegy belső kapcsolatban vannak a nyelvi jelentéseket is meghatározó fogalmi viszonyokkal. A különböző aktusokhoz köthető eseménystruktúrák olyan explicit és implicit narratívák metszéspontján rögzülnek és reprezentálódnak a kommunikációs cselekvések során, amelyek alapjai a jelentéseket is meghatározó fogalmi viszonyok. A nyelvi jelentés kérdése ugyanis az általunk javasolt megközelítésben erősen kötődik az elme tárgyra irányultságára visszavezethető és narratív módon elrendeződő fogalmi kapcsolatok problematikájához. Mégpedig azért, mert feltevésünk szerint egy szó jelentésének szerves része a szó használatát meghatározó nyelvi és nem nyelvi cselekvési szituációk fogalmi megjelenítése. De vajon milyen fogalmi összefüggések rejlenek e jelentésbeli tartalom háttérében? Hogyan épülnek fel a nyelvi jelentést meghatározó fogalmi viszonyok?

Induljunk ki tehát abból a feltevésből, hogy amennyiben a nyelvi aktusok – mint történetekbe rendezhető események – az intencionális cselekvések egyik – bár kétségtávolan sajátos – osztályához tartoznak, a róluk alkotott fogalmak éppúgy részei az ismereti háttér asszociációs hálózatának, mint valamennyi más típusú cselekvés narratív keretekbe foglalt fogalmi reprezentációja. A nyelvi cselekvésekről alkotott fogalmak így – más cselekvések fogalmi reprezentációjához hasonlóan – az adott cselekvés végrehajtásának módjára vonatkozó tudás alapelemei. Ami tehát annyit jelent, hogy a megnevezési aktus végrehajtásakor aktivizálódik magának a megnevezési aktusnak a fogalma is, azaz az adott szó használatának módjára vonatkozó tudásunk. Amennyiben tehát elfogadjuk, hogy a nyelvi aktusok fogalmi

reprezentációi is részei az elme narratív módon elrendeződő képzettársítási rendszerének, úgy be kell látnunk azt is, hogy – hasonlóan valamennyi más cselekvésfogalmunkhoz – e fogalmi reprezentációk is más és más cselekvési helyzetek narratív módon elrendeződő, fogalmi reprezentációjának elemeiként rögzülnek a tudatban. Vagyis a nyelvi cselekvésekről alkotott fogalmaink intencionális tartalma is arra az asszociációs szerepre vezethető vissza, amelyet az egyes cselekvési szituációk fogalmi reprezentációinak kapcsolóelemeiként töltenek be. Így például valamely szó használatáról alkotott fogalmunk tartalmát azokra a képzettársítási viszonyokra vezethetjük vissza, amelyek ezt a fogalmat összetettebb cselekvések (pl. az adott szót tartalmazó mondatok kimondása) fogalmi megjelenítésének részeként más nyelvi aktusok fogalmaival kapcsolják össze. Azaz valamely szó használatának fogalmi megjelenítése közvetlenül táplálkozik azoknak a lehetséges fogalmi viszonyoknak az ismeretéből, amelyek a szó használatáról alkotott fogalmunkat különböző komplexitású nyelvi cselekvések fogalmi megjelenítésének elemévé teszik.

A fentiek tehát azt sugallják számunkra, hogy valamely szó használata explicit és implicit narratívák mentén elrendeződő képzettársítási viszonyok egész sorának mozgósításával jár együtt. Ezek a cselekvési narratívák metszéspontjában elrendeződő relációk azonban közvetlenül két fogalmi csomópont – a megnevezés tárgyáról, azaz a jelöletéről és a szó használatáról mint intencionális cselekvésről alkotott fogalom – révén válnak jelentésformáló tényezőkké. A jelöletéről alkotott fogalmunk tartalmát azok a képzettársítási viszonyok határozzák meg, amelyek ezt a fogalmat a jelölt dologgal kapcsolatos lehetséges cselekvések és dolgok fogalmaival kapcsolják össze különböző narratívák részeként a nyelvhasználó tudatában. A szóban forgó asszociációs viszonyok léte pedig abból a tényből eredeztethető, hogy a jelölet fogalma más és más cselekvési helyzetek egymáshoz különböző narratívák részeként kapcsolódó fogalmi megjelenítésének közös elemeként rögzül a beszélő tudatában. A szó használatáról alkotott fogalmunk tartalmát ugyanakkor azok a konceptuális viszonyok határozzák meg, amelyek a szóban forgó fogalmat más nyelvi aktusok fogalmi megjelenítésével fűzik össze. Ezért jeleníthető meg minden egyes megnevezésaktus valamilyen összetettebb nyelvi cselekvés lehetséges elemeként az aktusok kognitív háttérében. Mármint a fentiek jelentéstani tanulságát megfogalmazandó arra a megállapításra jutunk, hogy a szavak jelentésüket voltaképpen ezekből a használatuk során mozgósított képzettársítási viszonyokból nyerik. Egészen pontosan azokból a narratívák metszéspontján kialakuló relációkból, amelyek a szó jelöletéről és a szó használatának aktusáról alkotott fogalmakat az ismereti háttér

képzettársítási rendszerébe kapcsolják. Azaz a szó jelentése végső soron nem más, mint a használatát meghatározó kommunikációs szituációk különböző narratívák csomópontjában szerveződő fogalmi reprezentációja.

A fenti meghatározás szerint tehát a szavak jelentése két alapvető fogalmi összetevőre bontható. E fogalmi összetevők révén azonban közvetve a szó jelentésének részévé válnak azok a fogalmi viszonyok is, amelyek ezeket a fogalmi összetevőket más entitások és cselekvések fogalmaival kapcsolják össze. A szavak jelentése így voltaképpen komplex fogalmi összefüggések egész sorát képes átfogni. Ezek a fogalmi összefüggések egyfelől a jelöllet fogalmát kapcsolják össze különböző narratívák mentén más dolog- és cselekvésfogalmakkal. A „könyv” szó például ezért képes felidézni – a tárgy fogalma mellett – a könyv rendeltetésével, sajátos alkalmazási körével, a használatához kapcsolódó különböző cselekvési narratívákat is. Másfelől viszont egy szó jelentéstartománya olyan fogalmi viszonyok csomópontjául is szolgálhat, amelyek a szó használatáról alkotott fogalmunkat más nyelvi aktusok narratív struktúrákban elrendeződő képzeteivel köthetik össze. A „könyv” szó jelentésének így válhatnak például elemévé azok az explicit és implicit narratívák metszéspontján rögzült fogalmi kapcsolatok, amelyek a „könyv” szó által felidézett létezőket és cselekvéseket jelölő szavak („címlap”, „fejezet”, „olvas”, „fellapoz” stb.) fogalmi megjelenítését a „könyv” szó használatának fogalmi reprezentációjához kapcsolják.

A jelentés fogalmi összetevőinek belső viszonyáról szólva azonban nem kerülheti el figyelmünket az a tény sem, hogy minél összetettebb valamely jelöllet fogalma (pl. a különböző elvont entitásokat jelölő szavak esetében), annál erősebben töltkezik az adott szó jelentése a szóhasználat fogalmi megjelenítésének intencionális tartalmával, azaz annál erősebbnek érezzük a szóhasználat (kommunikációval) kapcsolatban rögzült narratívák jelentésmeghatározó szerepét is. E jelenség magyarázata a fentiek alapján kézenfekvőnek tűnik. Ha ugyanis a szavak jelentését a megnevezés cselekvési szituációjának fogalmi megjelenítéseként fogjuk fel, akkor bármilyen komplexitású is a jelöletről alkotott fogalmunk, a hozzá közvetlenül kapcsolódó jelentésbeli elem minden esetben a megnevezés aktusának különböző narratívákhoz köthető fogalmi megjelenítése lesz. Mármint egy olyan jelöllet esetében, amelyhez összetettsége folytán más cselekvés nem társítható közvetlenül, mint a megnevezés aktusa, a jelölletfogalom erőteljesebben kötődik a megnevezés aktusát felölelő kommunikatív cselekvések történetekbe ágyazott fogalmi megjelenítéséhez, mint egy olyan

dologfogalom, amelyhez nem csupán a megnevezés aktusának fogalma kapcsolódhat közvetlenül a nyelvhasználó tudatában.

Vegyük például a „kerekség” szavunkat: a szó használatakor érezzük, hogy a megnevezés aktusa az egyetlen olyan cselekvés, amelynek fogalmi megjelenítése közvetlenül kapcsolódik a denotátum fogalmához a szó jelentéstartományában. Vagyis, bár a „kerekség” szó jelöletének fogalma olyan explicit és implicit narratívák csomópontjában születik meg, amelyek ezt a fogalmat a kerek tárgyakkal kapcsolatos cselekvések fogalmaival is összekapcsolják, közvetlen jelentésbeli viszony kizárólag a megnevezés aktusáról alkotott fogalomhoz fűzi. Ezzel szemben pl. a „kerék” szó jelöletének fogalma közvetlen asszociációs viszonyban van a megnevezési aktus fogalmi megjelenítése mellett más, az adott tárggyal kapcsolatos cselekvések fogalmával is. Így a „kerekség” szó jelöletének fogalma sokkal erőteljesebben kötődik a szó használatára épülő nyelvi cselekvések fogalmához, mint a „kerék” szó által jelölt dolog fogalma.

Az összetett fogalmi viszonyokat kifejező, rendszerint elvont entitásokra utaló kifejezések esetében tehát a nyelv alapvető vonásaként meghatározott kognitív tömörítésnek már egy magasabb fokával találkozunk. Ez egyfelől azt jelenti, hogy jelöletük fogalma fogalmi viszonyok igen széles tartományát foghatja át, illetve azt, hogy a használatukról alkotott fogalom a jelölt dolog összetett fogalmát még összetettebb fogalmi összefüggések részévé teszi. Az elvont fogalmakat felölelő fogalmi hálózatok komplexitása tehát abból adódik, hogy ezek a hálózatok a fogalmi reprezentációk különböző rétegeiből épülnek fel. A nyelv pedig éppen azáltal válhat a kognitív tömörítés eszközévé, hogy elemei révén mind komplexebb explicit és implicit narratívák csomópontjában rögzült fogalmi összefüggések kifejezésére nyílik lehetőség. Gondoljunk például az olyan szavakra, mint a „szellemiség”, „tudat”, „fejlődés” vagy „történetiség”.

Ez a fogalomalkotási készség jelentéstani szerepével kapcsolatos feltevés egyébként konzisztensnek tűnik számunkra azzal a pl. Ray Jackendoff által is képviselt állásponttal, amely szerint a cselekvéseket, cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi rendszer megelőzi a lexikai és szintaktikai rendszer kialakulását (Jackendoff, 1992). A fogalmi reprezentáció világa, hangsúlyozza Jackendoff, előbb jelenik meg, mint a kommunikációs funkciójú nyelv. A nyelvi megértés alapját ebben a megközelítésben a nyelvi rendszert megelőző, azon túlmenő kognitív

rendszer jelenti. Összhangban van továbbá a fentiekben sugallt elképzelés a Damasioék nevével fémjelzett neurobiológiai elképzelésekkel is. A nyelvi jelentés kettős fogalmi szerkezete ugyanis visszavezethető arra a két alapvető idegrendszeri reprezentációhalmazra, amelyek Damasioék felfogásában közvetlenül táplálják az énünkről kialakított fogalmunkat. S ugyancsak fontos ismételt kiemelni, hogy a szóban forgó neurobiológiai megközelítésben ez a neurális elrendezés nem igényel nyelvi tudást; a nyelvi kommunikáció az evolúció folyamatában akkor jelent meg, amikor az ember ilyen módon képessé vált cselekvéseiről, cselekvései tárgyáról, a különböző eseményekről és kapcsolatokról fogalmakat, kategóriákat alkotni, s ezeket a fogalmakat, kategóriákat valamilyen szisztéma szerint elrendezni.

Nagy valószínűséggel tehát ez a nyelvi jelentések háttérében narratív fogalmi viszonyok részeként rögzült intencionális tartalom hordozza magában a kommunikációs aktusokhoz vezető intenciók, hitek, vágyak stb. felismerésének és ezáltal a megnyilatkozások megfelelő értelmezésének lehetőségét. Egy kommunikatív aktust akkor tekinthetünk eredményesnek, ha az aktus vevője az adó cselekvéseihez vezető mentális okokat ennek az intencionális tartalomnak a jegyében képes reprodukálni. A nyelvi kommunikáció eredményességének első számú feltétele, hogy a kommunikatív aktus vevője az aktust olyan intencionális eseménynek fogja fel, amelyet a közlő valamely intenciója, hite, vágya stb. idéz elő. Mint azt Grice fentiekben ismertetett modellje is sugallja számunkra, a kommunikációs üzenet voltaképpen tartalma a beszélőnek az a szándéka, hogy a hallgató számára világossá tegye a mondandója tartalmával kapcsolatos intencióját és hitét. Vagyis, hogy az általam javasolt gondolatmenet vonalán maradjunk, az adó explicit és implicit narratívái által megjelenített kommunikációs szándék elsősorban arra irányul, hogy a vevő számára megragadhatóvá váljanak a beszélő szavainak jelentését meghatározó mentális állapotok és események (intenciók, hitek, vágyak, attitűdök). Más szóval, a Fodor által is vizsgált jelentéshipotézisek a vevőnek arra a törekvésére vezethetők vissza, hogy az adó által használt szavak jelentését a kommunikációs aktus intencionális okait megjelenítő explicit és implicit narratívák jegyében reprodukálja.

Ebben rejlik az énkonstituáló, -reprezentáló narratívák alapvető funkciója. Ezek az explicit és implicit narratívák azzal, hogy megjelenítik a kommunikációs aktusok intencionális háttérének oksági viszonyait, az adott kontextusban jól használható értelmezési mátrixot kínálnak a kommunikációs szándékok azonosításához, és ezáltal kellően megalapozott jelentéshipotézisek megalkotásához. A hallgató a beszélő azon elsődleges indítéka jegyében

reprodukálja a jelentéstartalmakat, hogy jól értelmezhető narratívák segítségével tegye érthetővé az adott szituációban az üzenettel kapcsolatos intencióit, vágyait, hiteit és ezen intenciók, vágyak, hitek megjelenítésének valódi szándékát a szándéktulajdonítás Grice által is feltételezett lépcsőfokain haladva. Ilyen értelemben tehát a beszélő intencióit, vágyait, hiteit reprezentáló narratívák a kommunikációs aktusok eredményességét meghatározó népi pszichológia alapvető eszközei. Olyan megkerülhetetlen interpretációs eszközök, amelyek az emberi kommunikáció és megismerés minden szintjén megjelennek, és hozzájárulnak a közlési és kognitív folyamatok eredményességéhez.

Az általam javasolt megközelítésben ez a felismerés jelenti például a múltbeli cselekvések intencionális okainak feltárására irányuló történészi gyakorlat egyik legfontosabb pillérét is. Úgy vélem ugyanis, hogy a történelmi megismerés lényege a múltbeli narratívák alapján rekonstruált intencionális oksági kapcsolatok meghatározásában rejlik, ami pedig abból a feltevésből indul ki, hogy a múltbeli cselekvők racionális individuumokként hajtották végre aktusaikat. Azaz a történész az adott korban működő népi pszichológiák körülményeinek feltárásával maga is a népi pszichológia jegyében tesz kísérletet a múltbeli aktusok okainak és következményeinek meghatározására. Lényegében arra a kérdésre keresi a választ, hogy az általa vizsgált explicit és implicit narratívák hogyan világítanak rá a múltbeli cselekvések okaira, illetve hogy a narratívák megalkotása és kommunikációja miként mutatható be a történelemben megvalósuló intencionális cselekvésként. Ebben a folyamatban rejlik a narrativista történetfilozófia kulcsfogalmát jelentő történelmi tapasztalat lényege. A történelmi tapasztalat az értelmezések tárgyát és eszközét jelentő narratívák csomópontján születik meg, és teszi megragadhatóvá a múltbeli cselekvések intencionális okait. A történész ennek a tapasztalatnak jegyében alkotja meg a rekonstruált események koherenciáját megteremtő elbeszéléseit. Ennek folyamatát és az erre épülő történészi gyakorlat fontosabb elemeit próbálom megvilágítani néhány narrativista és kontextualista történetfilozófiai modell tükrében a következő fejezetben.

¹ Mint Roman Jakobson óta tudjuk, a kommunikatív aktus egyik különleges rendeltetése az üzenetre irányuló, poétikai funkció (Jakobson, 1972). E funkció érvényesülésével a kommunikációs üzenet voltaképpen saját lényegét, szubjektív tartalmi elemeit közvetíti a kommunikációs aktus vevője számára. Ez a funkció, véli Jakobson, az egyenértékűség elvét a szelekció tengelyéről a kombináció tengelyére vetíti, mintegy megvilágítva az adó által kiválasztott elemek kombinációjában rejlő, megjelenítő erőt.

3. Történet és történelmi megismerés

A történelmi magyarázat narratív szerkezete

A történelmi magyarázat természetét vizsgálva az 1940-es évektől mind több, Wilhelm Dilthey, Benedetto Croce és Robin G. Collingwood munkásságát jól ismerő történetfilozófus jutott arra a felismerésre, hogy a történetfilozófia csak akkor őrizheti meg létjogosultságát, ha a történelem egésze, a történelmi folyamatok célja és iránya helyett a történelmi megismerés feltételeit és lehetőségét, a történelmi ismeret természetét kutatja; ha elemzése tárgyául a történelmet cselekvéseiben feltételező és megértő individuumot választja. Így a történetfilozófiának nevezett diszciplína területén a szubsztantív, tehát a történelemre magára irányuló filozófiai eszmefuttatásokat mindinkább a hermeneutikai történetfilozófia territóriumához tartozó problémafelvetések váltják fel. A történetfilozófia e fordulat következményeként a történetírás filozófiájává válik; történeti megismerés nyelvi, ismeretelméleti, módszertani, tudományfilozófiai alapjait kutatja. A történészhez hasonlóan a történetfilozófus számára is a szándékait, hiteit, vágyait cselekvései révén megjelenítő individuum megértése a cél, aki – legyen az egy múltbeli politikus vagy a múltbeli politikus tetteit megörökítő krónikás – saját kora népi pszichológiája által értelmezhető narratívák segítségével igyekszik intencióit megragadhatóvá tenni. Ennek a megértésnek a forrása pedig, ahogy az Dilthey óta mind egyértelműbb a történetfilozófusok egy része számára, az az immanens tapasztalat, amely a történeti és társadalmi élet benső realitását öleli fel, és amelynek feltételeit ily módon a cselekvő emberben magában kell keresni. A kérdés tehát, amelyre a szubsztantív felfogást e „megértő” történetfilozófia oldaláról elutasító valamennyi ismeretelméleti megközelítésnek választ kellene találnia, hogy miként rekonstruálhatók a történelmi és társadalmi összefüggések a narratívák által megjelenített cselekvési szándékok, hitek, vágyak tükrében? Hogyan vezethetők vissza a történelmi és társadalmi tények a megértett cselekvési intenciókra?

Mind a kérdésfeltevés, mind az arra adható válaszok azt az interdiszciplináris megközelítési módot feltételezik, amely mára a posztmodern tudományosság védjegyévé vált. A történeti megismerés lehetőségeit kutató filozófusnak ugyanis többek között nyelv-, cselekvés-, tudatfilozófiai, nyelvészeti és pszichológiai kérdésekben is állást kell foglalnia ahhoz, hogy többé-kevésbé koherens magyarázatot tudjon kínálni a történelmi hagyatékok,

dokumentumok révén rekonstruált történetek és az általuk megjelenített mentális tartalmak viszonyáról. Ez az interdiszciplináris vonás jellemzi az elsősorban a történetírás fogalmi készletének és metodológiai gyakorlatának elemzésére vállalkozó analitikus történetfilozófiát, amelynek narrativista irányzata a történelmi megismerés számos új, egymással polemizáló elméletével szolgál napjainkban is. Az analitikus történetfilozófia ismeretelméleti rendszereinek kikristályosodása a történeti és természettudományi magyarázat módszertani egységének neopozitivistá eszméjét alapelveként elfogadó Hempel-Popper-féle „átfogó törvény”-modell megszületésétől, a modellel szembeforduló, a történelem mint tudomány specifikumait hangoztató analitikus filozófusok első fellépésétől és a vita során megfogalmazott analitikus álláspontok megjelenésétől válik mindinkább érzékelhetővé. Amikor tehát az analitikus filozófusok az 1950-es évek második felétől kezdve állást foglaltak a deduktív magyarázatok történeti alkalmazhatósága körül kialakult polémiában, a narratív történeti nyelv működésével kapcsolatos elméleteik megalkotásakor már építhettek más, a kérdéskört valamilyen formán érintő diszciplínák eredményeire is. Továbbá kijelenthetjük azt is, hogy az analitikus történetfilozófia a narratív nyelv problematikáját taglaló különböző teóriák egyfajta ismeretelméleti „laboratóriumává” vált; keretein belül új árnyalatokat nyernek az analitikus nyelv-, cselekvés- és tudatfilozófia, kognitív nyelvészet vagy éppen a narratív pszichológia keretein belül kiérlelt fogalmak, koncepciók.

A történeti megismerés, a történeti magyarázat kérdése tehát olyan komplex problémaként jelenik meg az analitikus történetfilozófia narrativista vonulatát képviselő szerzők számára, amelynek vizsgálata túlmutat a történetírói nyelv és gyakorlat pusztán fogalmi, logikai elemzésén. Így válhatott történetfilozófiai problémává például az a kérdés is, hogy a történeti narratívák által megjelenített motívumok, intenciók, azaz a tudatnak valamely cselekvési célra való irányulásai valóban okai-e a cselekvésnek, vagy pedig a cselekvésnek mint intencionális eseménynek a leírását biztosító logikai feltételek. Más szóval, elemezhetők-e az intenciók oksági fogalmak felhasználásával, vagy sem? Ez a cselekvésfilozófiai probléma több más hasonló kérdéssel egyetemben éppúgy állásfoglalásra készíteti a történelmi megismerés lehetőségein elgondolkodó történetfilozófust, mint a narratíva, gondolkodás, nyelv viszonyára irányuló kérdésfeltevések. Talán a vizsgálatoknak éppen ez a szükségszerű interdiszciplinaritása teszi ma is vonzóvá ezt a problémakört a filozófia számára. Lehetőség nyílik ugyanis arra, hogy a történelmi megismeréssel kapcsolatos filozófiai diskurzus keretében finomítsuk a narratív nyelv gondolkodásformáló szerepéről, az énkonstituáló narratívák

természetéről alkotott képünket, és ilyen módon kerülünk közelebb a tudat–nyelv–cselekvés viszony tisztázásához is.

Carl G. Hempel 1942-ben több szempontból is fontos írást jelentetett meg az átfogó törvények és a kauzális magyarázatok történelmi megismerésben játszott szerepéről (Hempel, 1942). A természettudományok módszerei iránt fogékony történettudomány feltételezésével ugyanis új fogalmi kereteket kínált a történettudomány autonómiáját érintő pozitivistahistoricista vitának, és ennek során megalapozza a történeti módszer és nyelv elemzését elsődleges feladatként megjelölő, analitikus történetfilozófia önálló diszciplínává válását. A Hempel által feltett ismeretelméleti kérdés – jelesül, hogy a történeti magyarázatokban van-e helye a természettudományos módszertan analógiájára általános törvényeknek – legfőbb filozófiai következménye egy, a narratív történeti nyelvet gyújtópontba állító történetfilozófiai megközelítés pozíciójának a megerősödése lett a kortárs ismeretelméleti diskurzusokban. Az alapvető probléma tehát, amire Hempel rávilágít, hogy a történész tevékenysége kizárólag akkor tekinthető-e tudományosnak, ha általános törvényekre hivatkozó, deduktív-nomologikus magyarázatokkal rekonstruálja a múltbeli aktusok okait és következményeit, vagy a történész által „elbeszél” múlt egyedi és megismételhetetlen kontextusa miatt éppen az efféle törvényekre való hivatkozás tehet tudománytalan kísérletté egy történetírói rekonstrukciót.

A történelmi magyarázat logikai sémájának neopozitivisták meghatározása, ami William Dray elnevezésével, „átfogó törvény elmélet” (covering law theory) néven vált ismertté, lényegét tekintve egy, a tudományos magyarázat általános sémájának logikai meghatározására tett kísérlet gyümölcse.¹ Annak ellenére, hogy mind Hempel, mind a modell másik kiemelkedő apologétája, Karl Popper felismerte, hogy a történelmi és természettudományos magyarázat azonosítására, az általános törvényekre épülő, deduktív magyarázatok történelmi magyarázatként való alkalmazására irányuló próbálkozást a történeti gyakorlat eleve kudarcra ítéli, a problémára adott válaszukat a klasszikus pozitivisták szellemében fogalmazták meg. Hempel például a történelem „törvényeit” olyan, a történész mindennapi életéből kölcsönzött, vélt törvényeknek tekinti, amelyek sokkal inkább foghatók fel a vizsgált folyamatok valószínűségére utaló tendenciákként, semmint valódi, tudományosan igazolt törvényszerűségekként (Hempel, 1959, 351). Hempel szerint ezeket a „magyarázatvázlatokat” csak további empirikus vizsgálatok szilárdíthatják meg (Hempel, 1959, 351).

Hasonlóképpen fogalmaz Popper is, aki szerint a történészek magyarázatai azért hiányosak, mert azok az átfogó törvények, amelyekre hivatkoznak, egész egyszerűen trivialitások: nem specifikusan történelmi, hanem sokkal inkább olyan pszichológiai, szociológiai „törvények”, amelyek segítségével csak statikus állapotban lévő tényeket magyarázhatunk, és amelyek révén a történelem rajta kívüli pszichológiai, szociológiai diszciplínák alá rendelődik (Popper, 1957, 145). A történészek, véli Popper, mégis ragaszkodnak ezekhez a „törvények”-hez, amelyek ily módon a tudományos elméleteknek semmiképpen sem tekinthető történelmi interpretációk forrásaivá válnak. A történelmi fejlődésnek tehát nem lehet tudományos elmélete; „a múltat nem ismerhetjük meg olyannak, amilyen az ténylegesen volt” (Popper, 1957, 268), csupán különféle, nemzedékről nemzedékre változó értelemzéseket produkálhatunk róla.

Bár a neopozitivistai modell Hempelék szerint sem kínált kielégítő válaszokat a történelmi magyarázat természetét érintő kérdésekre, a történelmi gondolkodás fogalmi, módszertani alapjainak logikailag letisztult terminológiájú elemzése révén lehetővé tette, hogy a történelmi megismerés problematikáját a „megértő” történetfilozófia irányából megközelítő és a Hempel–Popper-féle modellt erről az oldaláról bíráló történetfilozófusok éppen ilyen logikailag letisztult formában fogalmazzák meg álláspontjaikat a modell alkalmazhatósága körül kialakult vitában. Ezért fogadható el mind Maurice Mandelbaumnak (1967), mind Arthur C. Dantonak (1965) az a javaslata, hogy az „átfogó törvény” modellel szemben az 1950-es évek második felétől fellépő analitikus filozófusokat külön csoportként határoljuk el a „megértő” történetfilozófia „idealistáknak” nevezett klasszikusaitól, Dilthey-től, Crocétól, Collingwoodtól, akik a történelmi kutatás módszertani specifikumait nem a történészek által alkalmazott valós módszerek elemzéséből, hanem általános filozófiai alapelvekből vezetik le. Annak ellenére ugyanis, hogy az ötvenes évek második felétől fellépő analitikus filozófusok, William Dray, Michael Scriven, Alan Donagan, Arthur C. Danto és mások elméletei több ponton kapcsolódnak az „idealisták” által megfogalmazott elképzelésekhez, nyilvánvalóan két, már kiindulópontjában is különböző történetfilozófiai megközelítésről beszélhetünk. Dray, Scriven, Donagan, Danto és mások, akiket Mandelbaum (1967) „reakcionista”-nak nevez, ugyanis a ténylegesen megfogalmazott történészi ítéletek és magyarázatok elemzésével vállalkoznak a történelmi magyarázatok természetének, az általánosítások és törvények történelmi magyarázatokban betöltött szerepének vizsgálatára. Számukra, szemben az „idealistákkal”, a történetírói gyakorlat nem a

történelmi megismerést meghatározó filozófiai alapelvek illusztrálására szolgál. Ennek oka pedig, ahogy arra már korábban is utaltunk, hogy a történelmi magyarázatok, a narratív történészi nyelv mibenlétét kutató analitikus filozófusok állításait a mindennapi nyelvre irányuló nyelvfilozófiai elemzések és a cselekvések mentális összefüggéseit érintő cselekvésfilozófiai vizsgálatok alapozták meg. Az analitikus történetfilozófia „reakcionista” csoportja számára tehát a történelmi megismerés, a történeti magyarázat kérdése egyúttal nyelvfilozófiai és cselekvésfilozófiai probléma is, melynek vizsgálata nem korlátozódhat kizárólag a történetírói gyakorlat elemzésére. Miként azt William Dray is világosan látta, a történetfilozófus feladata egy olyan „racionális rekonstrukció”, amely a történelmi folyamat természetét érintő koncepció kidolgozásával egyúttal a történelmi magyarázat valamely ideális modelljét is feltételezi (Dray, 1957, 1963). Ahhoz viszont, hogy egy ilyen koncepciót biztos alapokra lehessen fektetni, a történetírói gyakorlat logikai, fogalmi elemzését szélesebb filozófiai kérdésekkel kell összekapcsolni. Ezért Dray a történeti magyarázat általa javasolt modelljét egyrészt a történészek mindennapi nyelvének elemzéséből vezeti le, másrészt viszont olyan cselekvésfilozófiai megfontolások igazolását is látja benne, amelyek számára egyúttal a történelmi indeterminizmus megalapozásához is elvezethetnek.

Az analitikus filozófusok megközelítésében tehát a megismerés és a történelmi magyarázat problémáját a történetírói módszer közvetlen elemzésén túlmutató nyelvfilozófiai és cselekvésfilozófiai analízis tárgyává is kell tenni. Ennek az interdiszciplináris megközelítésnek a jegyében született meg Dray „racionális rekonstrukció” modellje is. Minden történeti folyamatot meghatároz egy, a lényegét érintő koncepció, melyet a történetírónak meg kell ragadnia, ha meg akarja érteni a vizsgált folyamatot. Dray tehát joggal vélekedik úgy, hogy az ilyen jellegű elemzéseknek lehetnek általános, filozófiai kérdésekkel összekapcsolható logikai elemei is. Világosan látja ugyanakkor azt is, hogy a történészek által jelenleg alkalmazott, nyelvi és logikai módszerek nem vezetnek el a történelmi megismeréshez. A történetírás ugyanis különleges elbeszélő műfaj, amelyben a történeti narratívák magyarázó funkcióval bírnak.

Dray a fentiekből kiindulva tehát teljes mértékig elutasítja Hempel téziséét. Az általa javasolt megközelítésben a múlt tényeit saját narratívái mentén aktualizálni képes történész személyisége is fontos tényező a történelmi megismerés folyamatában. Történelmi magyarázatait ugyanis az a sajátos, belső kapcsolat táplálja, ami közte és a múltbeli személy

között létesül a történelmi cselekvések okainak rekonstrukciója során. Ez a történelmi tapasztalat forrását jelentő belső viszony természetesen akkor is kialakul, ha a történettudós tisztában van azzal, hogy a narratívája fókuszába került személy gyakran nem volt tudatában tettei következményeinek; cselekedetei háttérében nem rejlettek átgondolt stratégiák, tervek. Dray szerint a történész ennek a különleges viszonynak a jegyében elsősorban azt kívánja feltárni, hogy a múltbeli cselekvések milyen jelentéssel bírtak saját történeti kontextusukban. Dray elméletének kulcseleme az egyén viselkedése, motívumai és cselekvései közötti mélyebb összefüggések megértése. Eszerint nem átfogó törvényeket kell keresnünk az egyes történelmi események háttérében, hanem a történeti kontextusukban megértett történelmi cselekvések racionális indítékait kell feltárnunk, azaz a történeti eseményeket a történelmi cselekvők motívumaira hivatkozva kell magyaráznunk. A történészi okfejtésnek ezt a formáját nevezi Dray „racionális magyarázatnak” (Dray, 1963). Ez a gondolatmenet pedig erősen emlékeztet a történészi feladat lényegét a múltbeli cselekvések által megjelenített gondolatok megértésében, újragondolásában meghatározó Collingwood (1987) ismeretelméleti koncepciójára. Olyannyira, hogy annak egyfajta analitikus újrafogalmazásaként is felfoghatjuk. A történelmi magyarázat ebben a megközelítésben a logikai magyarázat egyik fajtája, ami a múltbeli cselekvések történelmi narratívákban konzervált belső logikáját hivatott feltárni. A történész elsődleges célja a múltbeli cselekvések racionális pilléreinek feltárása a cselekvők indítékainak, motívumainak, hiteinek rekonstrukciója által.

A fenti megfontolások tehát Dray számára világossá tették, hogy a történeti megismerés folyamatának megértéséhez a történészi gyakorlat konceptuális elemzése önmagában nem vezethet el. Más történetfilozófusok, mint például Walter Bryce Gallie, ezzel szemben a történelmi magyarázatok konceptuális analízisét látják egyedüli járható útnak (Gallie, 1964). Gallie egy ilyen jellegű elemzés eredményeként arra a megállapításra jut, hogy a történelmi magyarázatok az ún. „genetikus” magyarázatok egyik fontos válfaját jelentik. Az ilyen típusú magyarázatok csupán a vizsgált eseményeket kiváltó leglényegesebb, a magyarázat szempontjából legszükségesebb okokra világítanak rá, lemondva az összes lehetséges ok rekonstrukciójáról. A történészek elbeszélése biztosítja ugyanis azt a kontinuitást, ami ezeknek a magyarázat szempontjából kiemelkedő jelentőségű okoknak a megnevezésével teremti meg a vizsgált történelmi események rekonstrukciójának lehetőségét. Gallie azonban nem ad választ arra a lényeges kérdésre, hogy egy történelmi esemény rekonstrukciója szempontjából miért tarthat a történész egy okot lényegesebbnek, fontosabbnak, a magyarázata szempontjából

szükségesebbnek, mint egy másikat, azaz mik a lehetséges történeti okok közötti választás motívumai? Gallie magyarázata így azoknak a filozófiai alapoknak a hiányában vált elégtelenné, és ilyen módon sebezhetővé, amelyeket Dray a „racionális rekonstrukció” elengedhetetlen feltételének tartott.

Lényegében ugyanezt mondhatjuk el Michael Scriven (1966) magyarázatmodelljéről is annak ellenére, hogy fogalmi, logikai elemzései cselekvésfilozófiai megfontolásokat is sejtetnek. Scriven az „általános” és „statisztikai” törvények történelemben való alkalmazhatóságát elutasítva mutat rá arra, hogy a történetírói gyakorlatban léteznek olyan „kevesebb-mint-általános” törvények, amelyek se nem általánosak, se nem statisztikaiak. Ezek a törvények egy adott történelmi esemény kapcsán határozzák meg, hogy minek kellett történnie „szabályos körülmények között”, azaz várhatóan hogyan cselekedhettek a vizsgált individuumok egy bizonyos szituációban. Scriven rámutat arra is, hogy a történészek ezeket a viselkedési normákra vonatkozó általánosításokat mint a mindennapi gondolkodás széleskörűen alkalmazott eljárásait használják fel magyarázataik megalkotásakor. A történészek számára ezek az általánosítások éppúgy egy probléma megoldására szolgálnak, mint a mindennapi gondolkodás bármely területén. Scriven azonban nem tér ki több, az általa javasolt magyarázatmodell szempontjából lényeges, cselekvésfilozófiai kérdéseket is érintő problémára. Például arra, hogy mi az az elv, amely alapján bizonyos körülmények szabályszerűnek tekinthetők; vagy hogy a történész a mindennapi gondolkodás mintájára miért tekint bizonyos cselekvéseket ilyen „szabályszerű körülmények között” végrehajtható cselekvéseknek; s milyen viselkedési normák figyelembevételével választják ki egy adott szituációban végrehajtható lehetséges cselekvések közül azokat, amelyek ebben a szituációban egy cselekvőtől normális körülmények között elvárhatók lennének.

Tehát Gallie magyarázatmodelljéhez hasonlóan Scriven koncepciójában is a történész választásának indítékai jelentenek megoldhatatlannak tűnő problémát. Ez pedig alapvetően a logikai, fogalmi elemzéseken túlmutató és Dray által a megfelelő „racionális rekonstrukció” kritériumának tartott filozófiai alapok hiányára vezethető vissza. Ezért nem tudta Dray sem egyértelműen eldönteni, hogy Scrivennek ez a viselkedési normákra mint a történelmi magyarázatok lehetséges tárgyaira hivatkozó teóriája tekinthető-e az általa kidolgozott „racionális magyarázat” modell egyik változatának. Ha az adott történelmi szituációkban cselekvők intencióit, hiteit, motívumait meghatározó normákra mint a történelmi magyarázatok

alapjaira való utalást vesszük alapul, akkor erre a kérdésre igennel kell válaszolnunk. Ha azonban arra gondolunk, hogy Scriven nem elemzi ezeknek a viselkedési normáknak intenciókhoz, hitekhez, motívumokhoz való viszonyát, akkor aligha. Hiányzik ugyanis az a logikai láncszem, amely révén megérthetnénk, hogy a múltbeli cselekvő a viselkedési normákhoz való viszonyát miért az adott aktusokkal jelenítette meg kortársai előtt. Nem fedezhető fel ebben a folyamatban annak a narratívának a helye, amely révén a múltbeli cselekvő a cselekvései értelmezését biztosító népi pszichológia szempontjából releváns információkat tudott továbbítani intencióiról, hiteiről, motívumairól.

Dray Scrivennel szemben magyarázatmodelljét az intenciók és normák viszonyának vizsgálatára alapozza, és arra a megállapításra jut, hogy a történész a normákat megjelenítő cselekvések és azok indítékai közötti összefüggések intuitív rekonstrukciójával következtet a vizsgált cselekvések racionális jellegére (Dray, 1957). A Dray-féle „racionális magyarázat” modellnek így módon két fontos eszmei forrását határozhatjuk meg. Ez egyrészt a Collingwood és más, a „megértő” történetfilozófia ismeretelméleti elveit osztó filozófusok által kidolgozott filozófiai intuitivizmus elmélete, másrészt az analitikus cselekvésfilozófia Elizabeth Anscombe intencióról írt könyve nyomán kikristályosodó leírásközpontú koncepciója (Anscombe, 1957). Ebben az Anscombe, Dray, Danto és mások által képviselt cselekvésfilozófiai megközelítésben az intenció és a cselekvés között feltételezett belső, logikai viszony kizárja a cselekvések oksági magyarázatának lehetőségét: az intenciót egész egyszerűen nem lehet a cselekvés okaként megragadni, s így a vele kapcsolatos feltevés nem alapja egyetlen kauzális magyarázatnak sem. Ezért egy cselekvés intencionális jellegét csak akkor tudjuk megállapítani, ha ezt a cselekvést az általunk meghatározott intenciók alapján intencionális cselekvésként írjuk le. A cselekvések leírásában szereplő intenciók ugyanakkor nem tényleges okai a cselekvéseknek, hanem pusztán a cselekvések értelemezését segítő, elméleti konstrukciók. Ez a modell azonban éppen azoknak a ténylegesen fennálló kauzális összefüggéseknek a vizsgálatát teszi szükségtelemmé, amelyek egy adott cselekvést egy adott leírásban intencionálissá tesznek. Így azok a magyarázatok, amelyek erre a leírásközpontú cselekvéselméleti megközelítésre épülnek, szükségszerűen deduktív szerkezetűvé válnak. Nem kivétel ez alól Dray „racionális magyarázata” sem, amelynek deduktív jellegére már Hempel is felhívja a figyelmet (Hempel, 1963, 154–156). Szerinte Dray magyarázatmodellje éppúgy deduktív, mint az övé, azzal a különbséggel, hogy amíg az „átfogó törvény” modell egy univerzális törvényt feltételez, mint fő premisszát, addig a Dray-féle „racionális magyarázat” számára ennek a fő premisszának a helyét a cselekvés

intenciója, motívuma tölti be. Mindezek alapján Terence Ball, aki a kérdéskör részletes elemzésére építette koncepcióját, arra a következtetésre jutott, hogy Dray „átfogó törvény” elméletre vonatkozó kritikája nem különbözik radikálisan azoktól a kritikáktól, így például Scriven magyarázatmodelljétől sem, amelyek nem szentelnek kellő figyelmet a cselekvéseket meghatározó intencionális folyamatoknak, összefüggéseknek (Ball, 1975).

Mi tehet akkor történetivé egy ilyen deduktív magyarázatmodellt? Ball erre a kérdésre adott, korántsem kielégítő válasza nagymértékben emlékeztet Olaf Helmer és Nicholas Rescher (1959) modelljére, amely a történelmi magyarázatokban alkalmazott általánosítások tér- és időbeli korlátozottságát hangsúlyozza. Ball szerint ugyanis történelminek foghatunk fel minden olyan magyarázatot, amelyben legalább egy történelmileg behatárolt érvényű „törvény”-állítás szerepel. Világossá kell tenni tehát azt, hogy a $C^i - C_j^i$ típusú szituációban cselekvők $X_1 \dots X_n$ cselekvései történelmileg tér és idő által determináltak. Ball azzal, hogy a cselekvésfilozófiai összefüggések kérdését zárójelbe teszi, ennek a koncepciónak a megfogalmazása során vizsgálatait ismét egy olyan fogalmi, logikai síkra tereli, ahol ezek a „történelmileg determinált” cselekvések már elemezhetetlenekké válnak. Ezért Ball bármennyire is a Dray által kidolgozott modell finomításának szánta elképzeléseit, azok a „racionális magyarázat” cselekvésfilozófiai szempontokat is megjelenítő elméletéhez képest mindenképpen egyfajta visszalépést jelentenek. Minden jel arra mutat, hogy Ball nem ismerte fel azokat a cselekvésfilozófiai korlátokat, amelyek igazán sebezhetőkké teszik Dray elméletét, és általában minden olyan történetfilozófiai megközelítést, amelyek a cselekvés nem oksági, leírásközpontú elméletére vezethetők vissza.

Végső soron erre a megállapításra jutunk Arthur C. Danto történetfilozófiai modelljével kapcsolatban is. Danto, aki a történelem analitikus filozófiájáról írt könyvében magyarázatmodelljét a hempeli „dedukció”-tézis fellazításának eredményeként mutatja be, Drayhez hasonlóan leírásközpontú cselekvésfilozófiai megfontolások jegyében közelíti meg a történeti magyarázatok természetének problematikáját (Danto, 1965). Olyannyira, hogy ennek a leírásközpontú modellnek a logikáját teljes mértékig alkalmasnak tartja a történelmi magyarázatok és „átfogó törvények” viszonyának meghatározására. Danto szerint ugyanis az, hogy alkalmazható-e „átfogó törvény” egy adott történelmi magyarázatban, mindig a magyarázat tárgyát jelentő esemény leírásától függ. Ha ez a magyarázandó esemény egy bizonyos leírásban nem előfeltételez logikailag általános törvényt, akkor e helyett a leírás

helyett folyamodhatunk egy olyanhoz, amely esetében a magyarázandó esemény már posztulál „átfogó törvényt”, és *vice versa*. Danto példája szerint egy eseményről (Monaco nemzeti ünnepén a monacói nemzeti zászlók mellett egyenlő arányban voltak amerikai zászlók is kitéve) adott történelmi magyarázat (III. Raimund monacói herceg akkortájt vette feleségül Grace Kelly amerikai színésznőt) alapján az eseményről egyaránt adhatunk egy konkrét (a monacóiak egy amerikai születésű uralkodót üdvözöltek) és egy absztrakt (egy nemzet tagjai egy más nemzetiségű uralkodót üdvözöltek) leírást. Az adott esemény absztrakt leírása Danto szerint úgy is felfogható, mint egy általános elemeket tartalmazó átírásváltozat, amely lehetővé teszi, hogy az eseményt valamilyen általános törvény alá soroljuk be. Danto példájában ez az általános törvény ilyen módon is megadható: amikor egy nemzetnek idegen nemzeti hovatartozású uralkodója van, ezen nemzet polgárai a megfelelő alkalmakkor a megfelelő módon fogják tiszteletüket nyilvánítani ezen uralkodónak. A történelmi magyarázat problémája tehát Danto felfogásában elválaszthatatlan a leírás kérdésétől. Ezért utasítja el a múltbeli cselekvések intuitív megértését biztosító „empatikus azonosulás” tételét. Szerinte ugyanis lehetnek a cselekvéseknek olyan nem intencionális, általános leírásai is, amelyek esetében ez az „empatikus azonosulás” elvileg helytelennek bizonyul. Ezek az általános leírások az intencionális magyarázatokhoz hasonlóan a történészek által alkotott narratívákra épülnek.

Danto felfogásában a történelmi leírások és magyarázatok végleges formáit a vizsgált múltbeli eseménnyel kapcsolatos történészi narratívák határozzák meg (Danto, 1965). Szerinte egy explanandum nem pusztán egy eseményt ír le, hanem egy változást is: ha például „egy autót a *behorpadt* szóval jellemzünk, akkor implicit módon utalunk ugyanennek az autónak egy korábbi állapotára, amikor még nem volt behorpadva, és amikor magyarázatot várunk a behorpadásra, akkor ennek megfelelően a változásra keresünk magyarázatot” (Danto, 2003, 61). Egy történettől elvárható, hogy legyen eleje, közepe és vége. A magyarázat ilyen esetben a változás két időbeli végpontja közötti kitöltésben áll. Egy történet tehát Danto szerint arról való beszámoló, vagy inkább annak magyarázata, hogy a kezdettől a befejezésig tartó változás hogyan ment végbe. Így mind a kezdet, mind a befejezés az explanandum részét alkotja. Az események egy időben kiterjedt változás végpontjaiként kapcsolódnak össze, a kapcsolat ugyanis a részek viszonya az egészhez. Ebben a megközelítésben nincs lényeges különbség a történelmi és a kauzális magyarázatok között sem, hiszen az összes kauzális magyarázat történetformájú. Ezért szentel Danto kiemelt figyelmet az oksági magyarázat természetének. Ezt látszik alátámasztani ez az okfejtés is: „Gondolhatunk például egy olyan fizikai rendszerre,

amelynek minden állapotát – a megfelelő értelemben – meghatározza a rendszer egy önkényesen megválasztott kiindulási állapota, s a rendszer egy adott állapotának a magyarázata abból áll, hogy az állapot értékeit bizonyos algoritmusoknak megfelelően levezetjük a kezdeti állapotban lévő rendszer változóinak értékéből” (Danto, 2003, 65).

Lehetséges ellenvetésként fogalmazódhat meg a Danto által javasolt oksági magyarázatokkal szemben, hogy egy magyarázat mindig felépíthető úgy is, hogy egy deduktív következtetést eredményezzen. Erre az ellenérvre Danto úgy reflektál, hogy ez legfeljebb formális különbséget jelent, a magyarázat kifejtésének egy másik módját, ugyanis a narratíva maga is a magyarázat egyik formája. Tehát egy „tudományos magyarázatot” minden további nélkül tekinthetünk tudományos narratívának; attól, hogy egy beszámoló narratív szerkezetű, még semmit sem veszít eredeti magyarázó erejéből.

Ha elfogadjuk azt az elképzelést, véli Danto, hogy a hasonló eseményeknek hasonló okai vannak, valamint az okokról beszélni annyi, mint állandó kapcsolatokról szólni, ezt csak a megszorítással tehetjük meg, hogy a hasonlóságnak az általánosság egy bizonyos fokán kell maradnia. A narratív mondatok esetében a történelem jellemző jegye, hogy a múltat temporális egésekbe lehet rendezni, vagyis az „egészen” gyakran többet értünk, mint a részek pusztá gyűjteményét. A narratíva és a deduktív következtetés a magyarázat alternatív formáit konstituálják. Létezhet ugyanakkor néhány magyarázatelem, amely ha nem épül világos következtetésre, érvényteleníti a történelmi narratívát. Mint arra Danto rámutat, lehetnek ugyan törvények a történelemben, de ha fel is tárnánk őket, nem adnának több alapot a determinizmusnak, mint a törvények alá nem vonható történelmi események. Az a kérdés, hogy vajon egy elemi narratívát átalakíthatunk-e deduktív következtetéssé, nagyrészt attól a kérdéstől függ, hogy vajon léteznek-e történelmi törvények. Ha léteznek, felvetődik egy újabb kérdés: találunk-e minden egyes elemi narratíva esetében egy általános történelmi törvényt? Tény, hogy a történelemben csupán néhány törvényt ismerünk, ami nem veszélyezteti a narratívák magyarázó erejét. A narratívákat a nagyobb időszakokat átfogó változások magyarázatára használják fel. A történelem feladata, hogy feltárja ezeket a változásokat, temporális egésekbe rendezze a múltat, megmagyarázza az eseményeket, miközben ezek maguk „mesélik el” a narratív mondatok nyelvileg leképzett temporális perspektívája segítségével, hogy mi is történt valójában. Ezek a narratívák lehetnek például leírások, anekdoták, morális ítéletek is.

Danto koncepciója tehát, mint arra a fentiekben is rávilágítottunk, inkább tekinthető a történetírói gyakorlat fogalmi, logikai megközelítésének, mint a Dray által javasolt „racionális rekonstrukció” egyik változatának. Úgy tűnik, elfogadható Raymond Martinnak (1989) az az „átfogó törvény” elmélet körül kialakult polémia jellemző megállapítása, miszerint mind a pozitivisták, mind a tudományok metodológiai autonómiáját valló „humanisták”, Dray kivételével, olyan előfeltevéseket fogalmaztak meg, amelyek mindkét tábor fogalmi, logikai megközelítésre sarkallták.² Martin ennek okát a „humanisták” azon szándékában látja, hogy egy ilyen megközelítéssel álláspontjaikat közvetlen fogalmi, logikai konfliktusba hozhassák a pozitivista álláspontokkal. Ennek következményeként osztották a „humanisták” például azt a pozitivista előfeltevést is, miszerint a történészek ahhoz, hogy igazolja választását az egymással rivalizáló magyarázatok közül, kísérletet kell tennie „átfogó törvények” vagy az azokat megközelítő általánosítások meghatározására. Holott, mutat rá Martin, a történészek a gyakorlatban képesek igazolni az általuk előnyben részesített magyarázatot „átfogó törvények” nélkül, azoknak a rendelkezésre álló bizonyítékoknak a felhasználásával, amelyeket arra szántak, hogy megmutassák: a kiválasztott magyarázat jobb, mint az azzal rivalizáló többi magyarázat. Ezért az általa javasolt magyarázatmodell megalapozásához a történetírói gyakorlat olyan mozzanatainak „empirikus” vizsgálatát tartja szükségesnek, mint a különböző történelmi magyarázatok közötti választások, e választások szubjektivitásának kérdése, ezeknek a választásoknak a konvenciók és bizonyítékok által való meghatározottsága, valamint a rendelkezésre álló bizonyítékok valós, hagyományokból is táplálkozó értelmezési lehetőségei. Martin tehát ezeknek mozzanatoknak az „empirikus” vizsgálatával jut arra a következtetésre, hogy a történészek magyarázataikat komparatív úton fogalmazzák és védik meg, arra törekedve, hogy a lehetséges magyarázatok közül a legmegfelelőbbet válasszák ki. Vagyis azt kell megmutatniuk, hogy az általuk preferált magyarázat az adott szituációban jobb, mint a vele rivalizáló többi magyarázat. A történelmi megismerésnek ez a megközelítése, amelyet Martin „mérsékelt empirikus szubjektivizmus”-nak nevez, a történelmi tanulmányok szubjektivitása kapcsán arra a megállapításra sarkallja a szerzőt, hogy a történészek az általuk alkalmazott és közöttük megállapodás tárgyát képező, meg nem védhető ítéleteket mintegy „hézagpótlóként”, megfelelően igazolt általánosítások, illetve elméletek megfogalmazása érdekében építik be magyarázataikba. Ilyen történészi ítéletekkel azonban, mutat rá Martin, nem csupán a történészek élnek. Mivel a múlt mindennapi tapasztalatunk, valamennyien alkalmazunk olyan érveléseket, amelyek történelmi ítéleteken nyugszanak. Ezeket az érveléseket a történetírókhoz

hasonlóan gyakorlati célokat követve egy, az adott szituációban megfelelő döntéshozatal érdekében használjuk fel, azt feltételezve róluk, hogy megbízható módon vezetnek el bennünket az igazsághoz. A múlt tehát mindennapi tapasztalatunk, és a jelen csak ennek a bennünk élő múltnak a helyes értelmezésével érthető meg. Martinnak ez a filozófiai kiindulópontként is szolgáló megállapítása tökéletes összhangban van a „megértő” (*Verstehen*) történetfilozófia Dray által is elfogadott alapeszméjével, miszerint a jelenben tovább élő múlt megismerése egyúttal az önismeret forrása is. Azt pedig, hogy Martin maga is vállalja ezt az ismeretelméleti örökséget, jól mutatja az, ahogyan a Dray elemzéseit is meghatározó *Verstehen* mint a történészi gyakorlatban elfogadott eljárás mellett érvel. Meggyőződése ugyanis, hogy a történészek implicit indítékok alapján, intuitív úton határozzák meg a rivalizáló magyarázatok relatív valószínűségét.

Az ezzel az eljárással szemben megfogalmazott legtöbb kritika abból indul ki, hogy mivel esetében egy heurisztikus érték is lehet hipotézis forrása, mint konfirmációs módszer nem megbízható. Martin szerint azok, akik ezt a kritikát hangsúlyozzák, csupán a *Verstehen*-nek mint konfirmációs eljárásnak a korlátaira mutatnak rá. Az viszont elkerüli a figyelmüket, hogy létezhet-e ennek az eljárásnak valóságos alternatívája. Ezért ez az alapvető kritika metodológiai szempontból meddő. Nincs ugyanis módszertani tartalma az olyan kritikának, mutat rá Martin, amely épp egy bizonyos mértékű objektivitásra törekvő eljárás korlátai mellett érvel, ha a cél az objektivitást leginkább biztosító módszer megtalálása. Így ez a kritika legfeljebb arra lehet hatással, hogy miképpen értékeljük a *Verstehen* alkalmazásakor elért eredményeket. Martin az ilyen módon megvédett és példákkal is illusztrált ismeretelméleti kiindulóponttól végül is két lényeges konklúzió megfogalmazásáig jut el. Az első szerint az, hogy a történészek bizonyos esetekben élnek olyan érvelésekkel, amelyek függnek a történelmi ítéletektől, nem jelenti azt, hogy minden esetben ilyen érveléseket alkalmaznának. Ha azonban mégis élnek ilyen történelmi ítéletekkel, azok individuális jellege nem jelenthet akadályt a történelmi munkák komparatív vizsgálatakor. A történészek ugyanis rendszerint megállapodásra jutnak az adott tárgykörre vonatkozó történelmi ítéleteket illetően. Márpedig a történetírói gyakorlat azt mutatja, hogy ezek a megállapodások általánosak és tartósak. A második konklúziót a történelmi tanulmányok szubjektivitása kapcsán fogalmazza meg: a történelem és a természettudományok, illetve általában a tudományok metodológiája közötti különbség alapvető forrása, hogy a történészek több meg nem védhető ítéleten alapuló érvelést alkalmaznak. Ez a különbség pedig aligha szűnhet meg rövid időn belül. A történészek ugyanis

az ilyen ítéleteket hézagpótlóként alkalmazták és alkalmazzák, hogy munkájuk során megfelelően konfirmált általánosításokhoz, illetve elméletekhez folyamodhassanak. Ez a történelmi ítéletek tipikusan történészi használata. Ilyen történelmi ítéletekkel azonban nem csupán a történészek élnek. Valamennyien történészek vagyunk. A múlt mindennapi tapasztalatunk, s ezért valamennyien alkalmazunk olyan érveléseket, amelyek történelmi ítéleteken nyugszanak. Ezeket az érveléseket, akár a történetírók, gyakorlati célokat követve egy, az adott szituációban megfelelő döntéshozatal érdekében használjuk fel a gazdasági életben, politikában, igazságszolgáltatásban és a magánélet bármely területén, mert feltételezzük róluk, hogy megbízható módon vezetnek el bennünket az igazsághoz.

A történészek rutinosan alkalmazzák ezeket az ítéleteket egy olyan kontextusban, ahol a természettudósok rendszerint általánosításokhoz vagy elméletekhez fordulnak. A lényege ennek a különbségnek, mutat rá Martin, nem az, hogy a történészeknek általában kevesebb bizonyíték áll rendelkezésére magyarázatuk alátámasztására. A bizonyítékok hiánya ugyanis önmagában nem lehet akadálya az objektivitásnak, mivel egy történésznek a koncepciója melletti érveléskor nem kell többet megmagyaráznia, minthogy az általa kiválasztott értelmezés a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján jobban igazolt, mint a vele rivalizáló értelmezések.

Ahogy tehát arra Dray, Danto, Martin és mások modelljei is rávilágítanak, a történészek a történelmi cselekvések intencionális hátterének intuitív rekonstrukciója nyomán választják ki a lehetséges magyarázatok közül a számukra legvalószínűbbnek tűnőt. Ebben az intuitív eljárásban rejlik a történelmi tapasztalaton alapuló megismerési folyamat lényege. A múlt és jelen közötti kapcsolatot ez esetben a történelmi személy és a történész gondolkodásának narratív jellege jelenti. A múltbeli cselekvő olyan explicit és implicit narratívákat jelenített meg aktusaival, amelyek révén kortársai a számára leginkább megfelelő módon tudták azonosítani a cselekvései hátterében rejlő intenciókat és hiteket a népi pszichológia jegyében. A történész feladata, hogy feltárja a népi pszichológia eredményességét meghatározó történelmi kontextus sajátosságait, és ennek eredményeként a múltbeli személyek cselekvései által reprezentált narratívákat. Más szóval megértse, hogy a történelmi individuumok milyen narratívák segítségével kívánták cselekvéseik intencióit megjeleníteni az adott kontextusban. A történelmi megismerés fenti szerzők által hangsúlyozott intuitív jellege éppen abban rejlik, hogy ezeket a narratívákat a történész saját történeteinek tükrében rekonstruálja. Azaz az általa leginkább elfogadhatónak tartott magyarázatok a rekonstruált és a rekonstrukció alapját jelentő narratívák

metszéspontján születnek meg a történelmi tapasztalat gyümölcseként. Ez a felismerés táplálja a történelmi megismerés narrativista és kontextualista elméleteit, amelyek az analitikus történetfilozófia alapjain a narratív, kauzális viszonyok feltárására szolgáló történészi nyelv problematikáját a történész történetalkotó képességének és a történelmi kontextus viszonyának kérdése felől közelítik meg. Képviselői közül többen is úgy vélik, hogy a történetalkotás igénye mint módszertani követelmény miatt a történeti szöveg közelebb áll az irodalmi alkotásokhoz. E szövegtípus narratív struktúrája olyan nyelvi, poétikai elemeket foglal magában, amelyek a történetinek tekintett magyarázatok egyfajta metatörténeti paradigmájául szolgálnak. A narratív történeti nyelv pedig olyan eszköz ebben a megközelítésben, amely révén a történész jól közvetíthető tartalmi egységekbe rendezi a vizsgált történelmi, politikai eseményre és szituációra vonatkozó információkat.

A továbbiakban e koncepció mentén kívánom új megvilágításba helyezni a narratívák történelmi megismerésben játszott szerepét. A történelmi megismerés néhány fontosabb narrativista és kontextualista modelljének áttekintését követően arra próbálok rávilágítani, hogy a történelmi cselekedetekhez vezető intenciók, hitek, vágyak rekonstrukciója a cselekedetek mentális okait megjelenítő, explicit narratívák és a cselekedeteket megörökítő szövegek, krónikák szerzőinek a megörökített aktusokkal és azok szituációival kapcsolatos attitűdjeit megragadhatóvá tevő, implicit narratívák metszéspontjában valósul meg. E két narratívátípus egymáshoz kapcsolódásának eredménye tehát a történelmi tapasztalatnak nevezett különleges élmény. Ahhoz, hogy ez az élmény a történészi rekonstrukció részévé váljon, a történésznek fel kell ismernie: az általa feltárt narratívák elsődleges rendeltetése az volt, hogy egy adott kultúrában érthető, befogadható módon jelenítsék meg és tegyék értelmezhetővé a vizsgált történelmi cselekedeteket és a cselekvők által megjeleníteni kívánt szándékokat, hiteket, más szóval, hogy az adott kor népi pszichológiájának használható eszközeiként funkcionáljanak.

¹Hempel a későbbiek során ugyan kiterjeszti vizsgálatai körét a statisztikai törvényekre is mint a tudományban ténylegesen alkalmazott induktív-valószínűségi magyarázatok alapjaira, hogy ily módon enyhítve a kezdeti magyarázati szigorot a Hempel–Popper-modellt még inkább közelítse a tudomány valóságos problémáihoz. Az elmélet egyetemesség igénye és a történeti kutatásban való alkalmazhatósága azonban mindvégig vitatható maradt. Lásd Hempel (1963).

²Mint arra Martin rávilágít, a történelmi magyarázatokkal kapcsolatos vita az 1960-as évekre lecsendesedett, aminek az analitikus filozófia szempontjából inkább a vita ismeretelméleti lehetőségeinek a kimerítése volt az oka. Másrészt az ismeretelméleti alapok is tarthatatlanná váltak. A viták a történetírói nyelv és a módszer elemzésére szorítkoztak, nem foglalkoztak a történetírói

intenciók, motívumok, a nyelv és a valóság, a társadalmi viszonyok összefüggéseivel, és a nyelvet mint történeti jelenséget sem vizsgálták. Ezzel szemben az 1980-as években Collingwood és Dray nyomán egyre többen tekintették kiemelt feladatnak a racionális magyarázat történetírói gyakorlatban betöltött szerepének vizsgálatát. Ezt a megközelítési módot Martin „mérsékelt empirikus szubjektivizmus”-nak nevezi. Álláspontja szerint a jelenben tovább élő múlt megismerése végső soron az önismeret forrása. A történelem mindennapi tapasztalatunk része. Martin szerint a jelen csak úgy érthető meg, ha a bennünk élő múltat megfelelően tudjuk értelmezni. A helyes értelmezéssel tudjuk magunkat elhelyezni a múlt jelenben megvalósuló világával. Ehhez viszont tudnunk kell, kik voltunk. Ugyanis ez határozza meg, hogy voltaképpen mik is vagyunk. A múlt megismerésének igénye miatt bizonyos értelemben valamennyien történészekké válunk, hiszen belső szükségletünk a múlt felismerése és elemzése. Ez csak úgy valósulhat meg, ha múltunkat helyesen értelmezzük újra.

chevron_left

A történelmi megismerés narrativista és kontextualista modelljei

Vitathatatlan tény, hogy a történetmesélés módszertani jelentőségét hangsúlyozó filozófiai elméletek új megvilágításba helyezték a történelmi megismerés problémáját. E teóriák kidolgozói többnyire egyetértenek abban, hogy a történetekben való gondolkodás az ember alapvető kognitív képessége. Ez a megállapítás, mint azt a fentiekben láthattuk, arra a feltevésre épül, hogy az önmagát és a világot megismerni vágyó ember történetekben dolgozza fel és osztja meg másokkal információit. Fogalmai történetekbe ágyazottan rendeződnek el és válnak tudása alapegységeivé. Narratívák segítségével dolgozza fel a legelemibb cselekvési tapasztalatait, miként összetettebb gondolati konstrukcióit is. A megismerés folyamatában narratívákat alkot, majd közvetít magáról és a világról, s narratívák segítségével értelmezi a különböző helyzetekben betöltött szerepeit is. A történetekben való gondolkodás képessége kapcsolja össze közössége más tagjaival, és teszi lehetővé számára, hogy a közösség többi tagjának nézőpontját a saját énjéhez való viszonyában értelmezze. Mint Barthes írja, a narratíva „intencionális, korhoz és kultúrához nem kötött” (Barthes, 1977, 79). Vizsgálatával egyrészt választ kapunk arra az általános emberi kérdésre, hogy a tudást hogyan lehet szavakba önteni, másrészt képesek vagyunk megvilágítani, hogy miként lehetséges az emberi tapasztalatot általános, emberi, s nem kultúrákhoz kötött jelentéssel nyelvi formába önteni. Az elbeszélés az egyén világgal kapcsolatos tapasztalatait sűríti egy jól értelmezhető szemantikai struktúrába, voltaképpen „jelentést közvetít, ahelyett hogy az elmesélt események egyszerű másolatát adná” (Barthes, 1977, 79).

Miként arra a narratív gondolkodás történelmi megismerésben betöltött szerepét vizsgáló Hayden White (1973) is rávilágít, elkerülhetetlen, hogy a narrativitás formájában számoljunk be mindarról, ami a valóságban történik. Maga a narrativitás csak olyan kultúrákban okoz problémát, ahol azt programszerűen tagadják. A kultúrák általános jellemzőjeként a narratíva sokkal inkább tűnik egyszerű ténynek, mint problémának (White 1996. 1). A megismerő individuum nyilvánvalóan nem reprodukálhatja tökéletesen más kultúrák gondolkodási sémáját, ugyanakkor képes arra, hogy a megismerni és megérteni kívánt kultúrák történeteit befogadja. Az elbeszélés nem csupán egy kód a sok közül, amit a valóságról szerzett

tapasztalatok jelentéssel való felruházására használ a kultúra, hanem – White megközelítésében – metakód, emberi univerzálé, amelynek segítségével a kultúrák közölni tudják egymással a közösen átélt valóság természetéről szerzett élményeket (White, 1996, 1). Így közvetíthetik a megismert és megértett narratívák a megismerő számára azokat a jelentéseket, amelyek révén a megismerni kívánt kultúrák történetét meghatározó cselekvések okai rekonstruálhatóvá válnak.

White szerint általánosan elfogadott nézet, hogy a narratíva cselekménye olyan struktúrát jelenít meg az értelmezés során, amely mindvégig immanensen benne rejlett a történetek által megörökített eseményekben, és ezáltal egyfajta jelentéssel tölti fel azokat. A történeti diskurzus tárgyát jelentő, valóságos események az elbeszélésben tetten érhető immanencia természetét tárják fel. Az események nem azért valóságosak, mert megtörténtek, hanem először is azért, mert emlékeznek rájuk, másodszor pedig mert beleilleszkednek egy kronologikusan szerkesztett szekvenciába. A történeti narratíva autoritása magának a valóságnak az autoritásával azonos, a történeti elbeszélés formába önti ezt a valóságot, és így kíváncsossá teszi azáltal, hogy folyamatainak olyan formai koherenciát kölcsönöz, amely csak a történetek sajátja. A valóságos események reprezentációjában a narrativitásnak tulajdonított érték abból a vágyból táplálkozik, hogy az élet valóságos eseményeit koherenciát, teljességet és befejezettséget sugalló módon ábrázolják. Annak persze e narratívák megalkotói kezdettől fogva tudatában vannak, hogy az az elképzelés, miszerint a képzeletbeli események a történetek ugyanolyan formai jegyeivel bírnak, mint a valóságos események szekvenciái, csakis a vágyakban, képzeletben gyökerezhet. A világ jól megszerkesztett történetek formájában tárul elénk, központi témával, határozottan megjelenített felütéssel, középrésszel, befejezéssel, és olyan koherenciával, amely lehetővé teszi számunkra, hogy a történet irányát már a kezdet kezdetén felismerhessük. A történeti mű sem lehet más, mint olyan elbeszélés, amely a múltbeli cselekvések által megjelenített narratívákat dolgozza fel és hangolja össze a történészi tevékenység által reprezentált történetekkel. Egy olyan „irodalmi alkotás”, amelynek poétikai, nyelvi elemei a történetinek tekintett magyarázatok eleve elfogadott metatörténeti paradigmájául szolgálnak. A történészi elbeszélés tehát a megismert múltbeli narratívák és az azok koherenciáját megteremtő történészi történetek harmonizációjának a gyümölcse. Ez a folyamat ahhoz fogható, mint amikor egy nyelvész egy számára ismeretlen nyelvet kezd el elemezni. A történész a múlt ismeretlen nyelvét fordítja le saját nyelvére, ami általánosan elfogadott szabályok nélkül aligha lehetne sikeres vállalkozás. Azaz kizárólag abban az esetben

képes a megismert történelmi narratívákat a maga és mások számára érthetővé tenni, ha általánosan elfogadott logikai, érvelési szabályokra építi fel magyarázatait. Ehhez persze szüksége van olyan általánosan elfogadott, az esemény, szereplő, cselekmény hármasságát tükröző szövegstruktúrára is, amely megkönnyíti ezeknek a szövegeknek az értelmezését. White a történelmi művekben tetten érhető narrativitást egyfajta metaforikus jelenségnek tekinti abból kiindulva, hogy a történelmi elbeszélések retorikai struktúrája önmagában is jelentéshordozó szereppel bír. Ami nem véletlen, hiszen ez a struktúra egyszerre öleli fel a történetiszöveget, formális érvelésre és ideológiai implikációra épülő magyarázatokat. A magyarázatok e három, egymással összefüggő szintje (történetiszöveg, formális érvelés, ideológiai vonatkoztatás) kölcsönöz jelentést a történész által felépített történetnek (White, 1973). A történész egy eseménysor magyarázatakor ezzel az eljárással önti cselekményformába a vizsgált eseményeket.

A három magyarázati mód, a történetiszöveg, a formai érvelés és az ideológiai vonatkoztatás kibogozhatatlanul összefonódik egymással a történelmi szövegekben. Egy magyarázatban a három mód bármelyike előfordulhat. A lényeg, hogy a történész által preferált kombinációjuk megfelelő alapokat kínáljon a múltbeli események, cselekvések értelmezhetővé, érthetővé tételéhez. A történész feladata, hogy ezt az értelmezési folyamatot segítő, nyelvileg formalizált lexikai, grammatikai, szintaktikai és szemantikai elemekkel rendelkező „nyelvi protokollt” alkosson. Ez teszi lehetővé, hogy a történelmi cselekvések által megjelenített narratívákat saját narratívával össze tudja vetni, és ez alapján befogadható elbeszéléseket legyen képes megalkotni. A cél történelmi mező érthető módon való megjelenítése a történelmi magyarázatok kompozicionális természetében rejlő jelentések sikeres közvetítése révén. White szerint az eseménynek ez a történetírói gyakorlatot jellemző „feloldása aláássa a nyugati realizmus egyik alapvető előfeltevését: a tény és a fikció szembenállását” (White, 2003, 265). Ami azért fontos felismerés, mert a történelmi cselekmények, események értelmezési lehetőségei az idő előrehaladtával folyamatosan bővülnek (pl. holokauszt, terrorcselekmények). Mint White írja: „Az ilyesfajta kérdések a tapasztalat, az emlékezet vagy az olyan eseményekről való tudás kontextusában merülnek fel, melyek nemcsak nem bukkanhatnak elő a 20. század előtt, de amelyek körét és implikációit az előző korok még elképzelni sem tudták volna. Ezen események közül néhány, mint a két világháború, a világ népességének mindaddig elképzelhetetlen növekedése, a bioszféra szennyezése nukleáris robbantásokkal, a szennyező anyagoktól való válogatás nélküli megszabadulás igénye, a tudományos technikát és a

racionalizált kormányzati és hadviselési módokat alkalmazó társadalmak népiértési programjai (amelyek közül a németek által hatmillió zsidón végrehajtott genocídium számít paradigmaticusnak) bizonyos társadalmi csoportok tudatában pontosan úgy jelennek meg, mint ahogy neurotikus egyének pszichéjében a gyerekkori traumák. Ez pedig azt jelenti, hogy ezeket nem lehet egyszerűen elfelejteni és nem venni tudomást róluk, vagy épp fordítva: lehetetlen pontosan emlékezni rájuk, vagyis tisztán és egyértelműen azonosítani jelentésüket. A csoportos emlékezeten belül nem lehet ezeket az eseményeket elhelyezni, hogy kisebb árny vetüljön az emberek azon képességére, hogy jelenünkbe lépve egy, az események elgyengítő hatásaitól mentes jövőt képzeljenek el” (White, 2003, 269). Ezeknek az eseményeknek történeti megértéséhez pusztán csak a hagyományos narratív formák már nem elegendőek, reprezentációjuk megköveteli a modern, illetve a posztmodern ábrázolási technikák alkalmazását is. Ez a tény pedig rávilágít a reprezentáció lehetőségeinek korlátaira. Viszont minden eseményben van olyan aspektus, amelyet lehet ábrázolni. Ennek a bármely történelmi téma esetében alkalmazható ábrázolási módnak az eredményességét az eseményhez való viszonyunk, az adott társadalmi és kulturális közeg, valamint ezek értelmezési tartományai határozzák meg.

A tények és a jelentések közötti különbségtétel a történelmi relativizmus sajátja. Ez az oka annak, hogy a konvencionális történeti kutatásban egy adott esemény tényeit úgy kezelik, mintha az magának az eseménynek a jelentése volna. Ebben a felfogásban a tények megalapozzák a jelentésváltozatok közötti döntést, ami miatt különféle csoportok más és más ideológiai és politikai konnotációkat tulajdonítanak az eseményeknek. Ez viszont a magyarázat jelentésének csak az egyik árnyalatát adja meg, egy elsődleges adatot, amely meghatározza egy esemény lehetséges jelentéseit. Ha a történelmi objektivitást a valós és a képzelt események szembenállása felől vizsgáljuk, ami a fikció és a tény szembenállásán alapul, ez a megközelítés elfedi a nyugati kultúra egyik fontos jellemzőjét, jelesül azt a vonását, amely a művészetben a modernizmust a realizmus minden korábbi formájától megkülönbözteti. A történelmi valóságot nehéz úgy vizsgálni, hogy nem használ fikciós eljárásokat az események reprezentációjakor. White szerint a hagyományos humanisztikus történetírás úgy jellemzi a cselekvő személyeket, „mint akik teljességgel tudatosak és erkölcsileg felelnek cselekedeteikért, és akik általánosan viszonylag elfogadott módokon világosan különbséget tudnak tenni a történelmi események okai és távlati, illetve közvetlen hatásai között [...], akik pontosan úgy értik a történelmet, mint a hivatásos történészek” (White, 2003, 271). Tehát a történeti események képzele radikális

változásokon ment keresztül századunkban az olyan események és történesek miatt, amelyek hatóköre, léptéke és mélysége elképzelhetetlen volt a korábbi történészek számára. Az események ellenállnak a hagyományos történeti feltárás empatikus jellegű erőfeszítéseinek. Ezért kerülhetett a hagyományos és posztmodern történetírás apológétái közötti vita gyújtópontjába a fikcionalitás problematikája. A posztmodern történetírás, mint azt White koncepciója is sugallja számunkra, a hagyományos felfogással szakítva a fikció ábrázolását a történetírói gyakorlat megkerülhetetlen elemének tekinti. A történetírói gyakorlatot elsődlegesen narratív diskurzusként írja le, hangsúlyozva, hogy nincs lényeges különbség a történelmi valóság és a képzelt események reprezentációi között (White, 1999, 13–15). A történész elsődlegesen arra törekszik, hogy a vélelmezett oksági törvények segítségével feltárt összefüggések bemutatásán túl az adatok segítségével rekonstruált múltbeli cselekvéseket jelentésekkel ruházza fel. Hiszen „már azzal, hogy az eseménycsoportot úgy állítják össze, hogy érthető történet kerekedjen belőle, a történészek egy érthető cselekményszerkezet szimbolikus jelentőségével látják el” (White, 1997, 88). Mindez a történelmi cselekvések kontextusára nézve azt a történelmi gyakorlatot feltételezi, hogy a történészek a történelmi események adott sorozatának valamennyi valószínűsíthető cselekményesítési módját felvetve a vizsgált eseményeket az összes olyan lehetséges jelentéssel ellátják, amellyel a vizsgált korszak irodalma felruházhatja őket. A gyakorló történészek és a történetfilozófusok között ezzel a módszerrel kapcsolatban zajló vita lényege pedig éppen az, hogy az eseményeket kizárólag egy történetforma szerint lehet-e cselekményesíteni, mint azt a történetfilozófusok sugallják, vagy az események háttérében rejlő intenciók, vágyak, attitűdök feltárása szempontjából teljes mértékig legitimnek tekinthető a történészek által követett gyakorlat. White válasza erre a problémára teljes mértékig helyénvaló: „a történetírást az összes olyan elképzelhető és felidézhető cselekményszerkezet felfedezése előreviszi, melyek az események csoportjait különböző jelentésekkel ruházzák fel [...] pontosan annyival jobban értjük a múltat, amennyire meg tudjuk mondani, hogy milyen mértékben illeszkedik azokhoz az értelmezési stratégiákhoz, amelyek legtisztább formájukban az irodalomban találhatók” (White, 1997, 88–89).

Ez a történetírói gyakorlat által megerősített felismerés azonban, mint arra korábban is utaltam, nem vonja maga után szükségszerűen azt a White által hangsúlyozott előfeltevést, hogy a történelmi szituációkba nem épülhetnek be inherens jelentések (White, 1997, 76). A történész feladata ugyanis éppen ezeknek az inherens jelentéseknek a reprodukálásban rejlik, mégpedig azáltal, hogy egyaránt rekonstruálja a vizsgált aktusok által megjelenített narratívákat és az

aktusokat meghatározó kulturális és társadalmi metanarratívákat. Ezek metszéspontjában kapnak ugyanis olyan jelentést a magyarázat tárgyát képező aktusok, amely révén a múltbeli cselekvők intenciói, vágyai, hitei mint intencionális okok is reprodukálhatóvá válnak. Ezeknek az okoknak a rekonstrukciója, és ez alapján a történelmi szituációkban rejlő inherens jelentések feltárása, majd érthető történetbe ágyazása a történész elsődleges feladata. Ennek elengedhetetlen feltétele pedig, hogy a történész egyrészt megismerje a múltbeli cselekvők tetteit és az azokat megörökítő források szerzőinek intencióit egyaránt determináló kulturális, társadalmi metanarratívákat, másrészt feltárja a múltbeli cselekedeteket megörökítő történelmi források szerzőinek intencióit reprezentáló implicit narratívákat. Azaz a történésznek úgy kell a rendelkezésére álló bizonyítékok alapján rekonstruálnia a vizsgált történelmi szereplők cselekedeteinek intencionális hátterét, hogy egyúttal megérti a cselekedeteket megörökítő források szerzőinek indítékait és az azokat befolyásoló metanarratívák releváns elemeit is. Éppen ez az egymásba fonódó történetek komplex rendszerét feltételező összetett megismerési folyamat teszi a narratív nyelv elemzését a hermeneutikai történetfilozófia megkerülhetetlen feladatává, és ez irányítja a holland történetfilozófus, Frank R. Ankersmit figyelmét is a történeti tapasztalat problematikájára. Nem véletlen, hogy noha a White által képviselt narrativizmus Ankersmit számára is elfogadható iránya a történészi gyakorlat vizsgálatának, a történetírói nyelv pusztán esztétikai, irodalomelméleti analógiák segítségével való leírását önmagában nem tartja kielégítő megoldásnak. A kortárs nyelvfilozófia által kínált modellek figyelembevétele nélkül, véli Ankersmit, legfeljebb félmegoldásokhoz jutunk ezen a téren. Ezért ezeknek a modelleknek az alapjain meg kell újítani az esztétika, retorika, irodalomelmélet felé elsodródott narrativista történetfilozófiát. Erre a feladatra vállalkozik Ankersmit a történészi nyelv szemantikai analízisével (Ankersmit, 1983).

Kiindulópontja az a felismerés, hogy a történész elsődleges feladata „szemantikai leltárt” készíteni a vizsgált történelmi diskurzus terminológiájáról. Ez a „szemantikai leltár” határozza meg azt a határt, amely a „nem-mondható” és a „kimondható”, a „tárgyalható”, a „vizsgálható” között húzódik. Az így leltárba vett szókészlet és terminológia jeleníti meg a vizsgált tartalom lényegi elemeit. Ankersmit javaslatának újszerűsége abból a tényből fakad, hogy a posztmodern történetfilozófia kezdeti szakaszában, az 1940-es évektől a történeti megismerés elemzésének fókuszába még elsősorban a leírás és a magyarázat szókészlete került. E mögött az az esszencialista előfeltevés rejlik, hogy a múlt lényegében nem más, mint olyan „történelmi jelenségek tengere”, amiket leírni és magyarázni kell. A szókészletek alkalmazása olyan

episztemológiai kérdéseket hozott felszínre, amelyek a történészek által használt magyarázó és leíró kijelentések igazságát érintették. Az 1970-es évektől viszont megváltozik a történeti nyelvre irányuló filozófiai vizsgálatok iránya: az episztemológiai irányultságú történetfilozófia új szókészletet kezdett használni. A hangsúly a történeti magyarázat természetének problematikájáról a múlt értelmezésének kérdéskörére helyeződött át. Ezt a váltást azonban Ankersmit szerint eleinte pusztán implicit meggyőződések táplálták. Ami nyilvánvalóan igaz az Ankersmit által az ún. hermeneutikai történetfilozófia egyik ágának tekintett analitikus hagyományra is. Ennek az iránynak a képviselői, Danto, Dray és mások olyan erősen kötődtek a magyarázat nyelvéhez, hogy munkásságuk nyomán a hermeneutikának egy sajátos, hibrid változata jött létre. A hagyományos hermeneutikai irányultságot, a jelentés értelmezését az „átfogó törvény” szókészletének előfeltevéséből származó követelménnyel elegyítették a történeti magyarázatokra vonatkozó koncepcióik kidolgozásakor. Ankersmit szerint ebben rejlik az analitikus hermeneutika vitathatóságának elsődleges oka is. Mint írja, az „analitikus hermeneutika gyengeségeinek jelentős része erre az eredendő bűnre vezethető vissza, a hermeneutikai szókészlet által sugallt kérdéseket összekeverte a másik szókészlet magyarázateszményével” (Ankersmit, 2003, 236).

A tisztán hermeneutikai, a múlt jelenségeinek jelentését megvilágító szókészlet lassan terjedt el a posztmodern történetfilozófiában. Az irodalomtudomány és a nyelvfilozófia sokkal inkább nyitottnak mutatkozott az új szókészlet alkalmazására, mint a történetfilozófia. Mivel a filozófiában a konzisztencia mindig is előnyt élvezett a hibriditással szemben, ez bizonyos értelemben a történetfilozófiai szemlélet visszaszorulását is eredményezhette a történeti gyakorlat és nyelv elemzésére vállalkozó episztemológusok körében. Az episztemológiai alapokon nyugvó kérdésfeltevés a posztmodern történetfilozófia kezdeti szakaszában sokat veszített a jelentőségéből, mivel a jelentés kérdéseit a szavak egymás közötti kapcsolatának vonatkozásában tették fel, nem pedig a szavak és a dolgok viszonyát illetően. A jelentés és a magyarázat szókészletének az interpretáció szókészletével való felváltása viszont már új távlatokat nyit a történetfilozófiában. Mint arra Ankersmit rámutat, a „spekulatív” történetfilozófiák mindig is feltételezték, hogy a történelmi folyamatnak rejtett jelentése van. Még akkor is, ha ez a történelmi cselekvők számára nem volt felismerhető. Ebben a megközelítésben a múltbeli cselekvések céljaik révén válnak jelentéshordozó aktusokká. Nyilvánvalóan ezek a történész által megismert célok kölcsönöznek jelentést a rekonstruált cselekvések által meghatározott történelmi folyamatoknak is. De vajon megismerhető a

történelmi folyamatok jelentése mint olyan? Létezik-e ilyen feltárható jelentéstartalom? Aligha. Ezt a jelentést ugyanis kizárólag a folyamatokat narratív konstrukciókba rendező történészek adják a múltnak. Mint Ankersmit írja: „A múltnak nincsen arca, csak történészek által létrehozott álarcokkal találkozhatunk [...], amint elhagyjuk az intencionált emberi cselekvések területét, a múlt elveszti rejtett vagy nem rejtett belső jelentését, ezek után pedig meglehetősen furcsa lenne valami olyannak a jelentésértelmezéséről beszélni, aminek nincs belsőleges jelentése” (Ankersmit, 2003, 239). A múltnak tehát nincs „belső”, inherens jelentése, jut Ankersmit a White által is hangoztatott megállapításra, az eseményeknek tulajdonított jelentéstartalmakat kizárólag az eseményekre vonatkozó narratív szövegek hordozzák magukban.

Bár a múltban rejlő inherens jelentések tagadása vitatható álláspont, tagadhatatlan tény, hogy Ankersmit a reprezentáció fogalmának a történelmi szövegekre való alkalmazásával új irányt jelölt ki a kortárs történetfilozófiában. A reprezentáció szókészlete, véli Ankersmit, nem csupán a múlt egyes elemeiről képes számot adni, hanem arról is, hogy ezek az elemek, miként integrálódnak a történelmi elbeszélés teljességébe. A történelmi szövegek saját jelentéssel bírnak, aminek feltárásához szükség van a reprezentáció szókészletére. Ezáltal válik ugyanis világossá, hogy miként is jön létre a jelentés olyasvalamiből, aminek önmagában véve nincs jelentése. A jelentés a reprezentációból fakad, pontosabban annak felismeréséből, hogy mások hogyan reprezentálják a világot. A jelentés maga a világ, és annak belátása, hogy a világ valamilyen módon reprezentálható. Az esztétika mint a reprezentáció filozófiája megelőzi az interpretáció filozófiáját, és az interpretáció filozófiájának alapjául szolgál. A reprezentáció két oldalán a hermeneutika és a tudomány áll. A tudományos elméletek nem a világ reprezentációi. Úgy írják le a világot, ahogyan azt sosem észlelhetjük. A reprezentációt viszont az érdekli, hogy milyen most és milyen volt a világ. A tudományos állítások modellszerűek, ellenben a reprezentáció kategorikus. A történetírói gyakorlatot célszerű tehát a reprezentáció szókészlete felől vizsgálni, mert, mint Ankersmit írja, a „történész, akárcsak a festő, a (történelmi) valóságot reprezentálja, szövege olyan jelentéssel ruházza fel a valóságot, amellyel az nem rendelkezett” (Ankersmit, 2003, 246). Azt pedig, hogy erre miként válhat alkalmassá a történész által használt narratív nyelv, kizárólag átfogó nyelvfilozófiai elemzésekkel világíthatjuk meg. A történetfilozófiának ezért a nyelvfilozófia integráns elemévé kell válnia, és *vice versa*, „a nyelvfilozófia pusztán elméleti torzó marad, ha nem veszi komolyan azt a problémát, amelyet a történetfilozófia vet fel” (Ankersmit, 2001, 283). Ez az új vizsgálati irány a reprezentáció

jelenségének értelmezése mellett hozzájárulhat a történelmi tapasztalat természetének tisztázáshoz is.

Ankersmit a következőképpen határozza meg a történelmi tapasztalat forrását 1993-as székfoglaló beszédében: a történelmi tapasztalat a megismerő és a múlt találkozásából fakad; az élmény közvetlensége és az egyidejűség érzete teremti meg (Ankersmit, 2000). Mint Ankersmit írja, a „múlttal való ilyen közvetlen érintkezés során a múlt nem a látás vagy hallás, tehát nem a képalkotás és a vita formájában, hanem a tapintásérzésnek alkalmas formájában jelenik meg a történész előtt” (Ankersmit, 2004, 107). Egy különleges, a történelmi források által megteremtett referenciális kapcsolat lehetőségét hordozza magában, „sem az optikai, sem az auditív metafora nem ad teret az olyasfajta közvetlen érintkezésnek a múlttal, amelyben a történelmi tapasztalat részesít bennünket” (Ankersmit, 2004, 107). Amíg a történészek által folytatott diskurzusok, viták csak töredékesen teszik érthetővé a történelmet, addig az önmagunk megtapasztalásán alapuló történelmi tapasztalat a múlt koherens reprezentációjának lehetőségét hordozza magában. „Ez a tapasztalat nem idézhető fel bármikor, »megesik« a történésszel s nem szabad összekeverni a sugallatszerű »történelmi belátással«, amikor hirtelen a múlt urának érezhetjük magunkat, hiszen éppenséggel a múlt »elszenvedőivé és alávetettjeivé válunk«”, írja Ankersmit (2000, 118). A történelmi tapasztalat tárgya maga a múlt, amellyel a történész a tapasztalás folyamatában különleges, autentikus kapcsolatba kerül. Ebben az autentikus kapcsolatban egy időben valósul meg az önmegtapasztalás és a megismerendő világ megtapasztalása, s ezért a történelmi tapasztalat akarva-akaratlanul is „egy megismerésmélet előtti eszmevilágba vezet vissza bennünket” (Ankersmit, 2000, 118). A tapasztalatra szert tevő történész számára a történelmi tapasztalatban megjelenik „egy pillanat erejéig a múlt, a maga szokatlan közvetlenségével és közvetítetlenségével tárulva fel a maga kvázi-noumenális mezítelenségében” (Ankersmit, 2005, 125). Ankersmit a narrativista történetírás korábbi gyakorlatától elszakadva hangsúlyozza annak a kritikai pozíciónak a jelentőségét, ami az „episztemológiai” jellegétől, nyelviségétől megfosztott, „csupasz” és valódi múltérzékelésre, az autentikus történészi tapasztalatra épül. Ez esetben az „autentikus szó a világ megismerésének és a világgal való érintkezésnek a legmagasabb rendű formáját jelzi, amelyre képesek vagyunk. [...] a tökéletesből hiányzik, ezért nem is érint közlőből bennünket” (Ankersmit, 2004, 52). Voltaképpen a múlttal való autentikus kapcsolat jelenti a történész számára a megismerendő valóságot (Ankersmit, 2004, 28–29). Ebben a kapcsolatban a történész természetesen nem azonosul a múlttal, csak érintkezik vele. A tapintás mint érzékelési

aktus ezért kínál jól használható analógiát a történelmi tapasztalat lényegének megragadására. Mint Ankersmit írja: a „tapintás nem individualizál [...] a történelmi tapasztalat közvetlenségére az egyidejűség képzetét keltő jellegére az a jellemző, hogy nincs távolságtartás, csak közvetlen érintkezés [...] individualításra és távolságra a látás metaforája kínálkozik: a történelmi tapasztalatra a tapintásé” (Ankersmit, 2004, 82).

Ankersmitnek a történelmi tapasztalattal kapcsolatos eszmefuttatása világossá teszi, hogy ennek a fogalomnak a szerző sokkal komolyabb szerepet szán annál, minthogy segítségével rávilágítson a történetírói gyakorlat egyik fontos módszertani elemére. Ez a fogalom a „fenséges” kategóriájával kiegészülve vethet ugyanis véget az elméletek modernitás korából átörökölt zsarnokságának, és az emiatt „unalomba torkolló” posztmodern életérzésnek (Ankersmit, 2004, 54). A „fenséges” jeleníti meg ebben a konstellációban az „önmegtapasztalás dimenzióját” (Ankersmit, 2004, 68). A történelmi tapasztalat fogalmának ez az esztétikai dimenziókkal is számoló megközelítése tehát szétfeszítve a koncepció eredetileg kiépített episztemológiai kereteit a történészi nyelv vizsgálatát egy, a nyelvet megelőző aspektussal egészítette ki. Ez a lépés Ankersmit esetében egyúttal a historizmus eszméjének filozófiai újragondolásához is vezetett. Olyannyira, hogy *Meaning, Truth, and Reference in Historical Representation* című könyvében (Ankersmit, 2012) a nyelv és a történelmi eszme viszonyának koncepciója már jól érzékelhetően a historizmus gondolköré köré épül fel.¹ A historizmus filozófiai megközelítése és nyelvezete, véli Ankersmit, értékes lehet a történész számára, sőt logikai szempontból e megközelítés és nyelvezet alkalmazása bizonyos értelemben megkerülhetetlen lépésnek is tekinthető. A historizmus eszméjének filozófiai újragondolása mellett a legfőbb érv, hogy miután semmi sem menekülhet el a változás elől, minden entitás „természete” a történelemben rejlik, „korszakfüggő”. Ami egy történelmi entitást és egy korszakot egyedivé tesz, és önmaga nem alanya a változásnak, az a történelmi eszme. Az adott korszak egyediségét és koherenciáját megteremtő történelmi eszme nem filozófiai spekuláció, hanem a múlt emlékeinek tanulmányozása révén megragadható és pusztán kauzális magyarázatokkal le nem írható valóság. A történelmi eszmének ez a historizmus gondolkörében kiérlelt koncepciója jelenti Ankersmit kiindulópontját. Azzal a kitételrel, hogy a történelmi eszme a narratív történészi nyelv jelentésvilágába ágyazottan teremt koherenciát a megismerés tárgyát jelentő történelmi folyamatok kapcsolatrendszerében. Mint Ankersmit írja, „a történetírás elválaszthatatlan a fejlődés fogalmától, ez jelenti a történelmi narratíva lényegi vonását, [...] ezért tekinthető helyesnek a historisták azon kijelentése, hogy egy entitás története

a múltjában rejlik” (Ankersmit, 2012, 14). Ankersmit elméletében tehát a történelmi tapasztalat narratív történeti nyelv által megragadhatóvá tett tárgyról alkotott koncepció teremt összhangot a narrativista és historista álláspontok között. Ennek az összhangnak a jele az a koncepció, miszerint a történész elsődleges feladata a történelmi folyamatok narratív interpretációja. E történeti narratíváknak pedig két fő funkciója van: a múlt leírása és a múlt valamely specifikus narratív interpretációjának meghatározása (Ankersmit 2000. 113–117). Ennek a historista megközelítésnek az elfogadása Ankersmit részéről is egyet jelent a felvilágosodás kora óta domináns és a modern történetírás gyakorlatát meghatározó ontológiai realizmus elutasításával (Iggers, 2003, 205). Azaz például annak az állításnak a tagadásával, hogy a történelmi folyamatok okainak meghatározására irányuló történeti kijelentések a valóságnak való megfelelés alapján minősíthetők igaznak vagy hamisnak. Ebből a nézőpontból vitatja példának okáért Ankersmit a brit történész, Edward Gibbon azon állítását is, hogy a kereszténység és a barbárság harca jól definiálható külső erők hatására lenne visszavezethető a Római Birodalomban (Gibbon, 1776, 865). Ankersmit szerint ugyanis nem külső erők okozták ezt a romlást, hanem olyan tényezők, amelyek elválaszthatatlanul beépültek a Római Birodalom szubsztanciájába. Ezeket a tényezőket pedig aligha lehetne az ontológiai realizmus talaján verifikálható magyarázatokkal meghatározni.

Bár a historizmus metafizikai előfeltevései önmagukban távol állnak a narrativista történetfilozófiától, van tehát egy közös pont, amely révén harmonizálhatók ezek a felfogások. Ez pedig az a felismerés, hogy a történész elsődleges feladata a múlt eseményei közötti koherencia feltárása és megvilágítása. Amíg azonban a klasszikus historizmus képviselői e koherencia forrásának a történelmi eszmét tekintették, amire a történésznek nyelviileg kell reflektálnia, addig a narrativisták azt vallják, hogy a történeti nyelv maga kínál koherenciát a múltnak (Iggers, 2003, 207). A historista és narrativista felfogások harmonizációjára tett kísérlet eredménye tehát Ankersmit részéről a koherenciateremtő történeti nyelv hipotézise. E feltevés szerint a történelmi tapasztalat révén rekonstruálható szubsztancia végső soron maga is nyelvi entitás, amely narratív struktúrákba ágyazottan válik megragadhatóvá a történész számára. A történelmi folyamatok feltárt koherenciája a történész által preferált történetek koherenciájából fakad, azaz alapjuk a narratív történeti nyelv metaforikus funkciójában rejlik.

A narrativista történetfelfogás a historista hagyományokkal szakító White és a historizmus és narrativizmus szintézisére vállalkozó Ankersmit munkássága révén új irányt adott a

történeti módszerekkel kapcsolatos kortárs polémiáknak. E polémiák keretében egyre határozottabb álláspontot képvisel az akadémikus történetírás hagyományaitól eltávolodó, posztmodern történetírói nemzedék, az „új történelem” egyre erősödő generációja. Ennek a generációnak egyik tagja például Natalie Zemon Davis (1987), aki White elméletére építve helyezte új megvilágításba a történelem narratív paradigmáját, olyan eddig ismeretlen irányzatokat alapozva meg ezáltal, mint a feminista történetírás, az „oral history” vagy a mikrotörténelem. A hagyományos történetírással ellentétben az „új történetírás” más megközelítésben (például a „másság”, az áldozatok, a kisebbségek és az elnyomottak szemszögéből) vizsgálja a történelmet.² Új típusú történelmi források (például képregények, filmek, honlapok, internetes oldalak, fényképek, művészeti alkotások) tanulmányozásával kíván minél árnyaltabb képet nyújtani a tanulmányozott történelmi korszakról, a múltbeli narratívák kontextusáról. A hagyományos, akadémikus történetírástól eltérően az új történeti megközelítés a történelmi reprezentáció alapjainak erősségeire és gyengeségeire világít rá. A nem hagyományos történetírás ennek jegyében újraéleszti az objektivitásról, a valóságról, a történelmi hitelességről, a fikcióról, a tudományos és a történeti narratíváról folyó történeti vitákat, melyeket a White, Ankersmit és mások által előkészített „nyelvi fordulat” generált az amerikai eszmetörténeti iskolában.

Az „új történelem” ugyanakkor nem azonos az „újhistorizmussal”. Jürgen Pieters (2003) az „újhistorizmust” a posztmodern történelemelmélet irodalomkritikai változatának, míg Judit Newton (1989) inkább irodalomkritikának tekinti. Elsődleges célja a szövegek kultúraspecifikus alapjainak feltárása. Kiindulópontja az a felismerés, hogy miután a szöveg beágyazódik a kultúrába, maga a kultúra is szövegszerűvé válik az egyén számára. Az „újhistorizmus” viszont nem választja el egymástól az irodalmi és nem irodalmi szöveget, miután ezek egymással szervesen összefonódva válnak a társadalmi és kulturális valóság elemeivé. White nyomdokain haladva ezért ez az irányzat egyre nagyobb átjárhatóságot biztosít a hagyományos történetírás és az irodalomkritika között.

A narrativista, „újhistorista” iskolával párhuzamosan ugyanakkor megerősödött egy másik fontos műhely is a kortárs történetírásban, a francia Annales iskola, ami, mint arra Peter Bruke is rámutat, a totális történelem elméletét képviseli (Bruke, 2000). Ennek a totális történelemnek a történészek által rekonstruálni kívánt alapeleme az emberi tevékenység. Ez a felismerés jelenti az „új történelem”-nek nevezett felfogás alapelvét. Az „új történelem” képviselői elsősorban az

Annales iskola által vizsgált területekre összpontosítanak, s ennek jegyében foglalkoznak például olyan problémakörökkel, mint amilyen a halál, az örület vagy a test története. Rövid időintervallumú eseményekre és az egyének történetére fókuszálnak, módszertanuk kialakításakor pedig a struktúraelemzést tekintik elsődleges feladatnak.

Bár a történelmi megismerés más és más aspektusát hangsúlyozzák, mind az „újhistorizmus”, mind pedig az „új történelem” apologétáira inspiratív erővel hathatott a cambridge-i kontextualista-intencionalista eszmetörténeti műhely tagjainak munkássága. John Dunn (1985, 1996), John G. A. Pocock (1975, 1999) és főként Quentin Skinner (1969, 1978, 1981, 1996) a történelem diszkurzív és kontextualista értelmezése mellett érvelve radikálisan megújították az eszmetörténet módszertanát, és ezzel együtt új megvilágításba helyezték a történelmi megismerés lehetőségeivel és folyamatával kapcsolatos ismeretelméleti diskurzusokat is. Különösen tanulságosak ebből a szempontból Skinner megállapításai, aki szerint a történelmi szövegek megalkotását és közreadását az akkori politikai, társadalmi diskurzusok kontextusában végrehajtott cselekvésként kell felfognunk és megértenünk (Skinner, 1969). Azaz a történésznek tudnia kell, „mit tett”, „mit szándékozott tenni” és „mit ért el” a szerző a szövegek megírásával és publikussá tételével. A múltbeli szerző cselekvései kizárólag abban a történelmi kontextusban válnak értelmezhetővé, amelyet a szerző és olvasói között kialakult diskurzus nyelve határozott meg. Ez a nyelv szabott határokat annak, hogy a szerző mit mondhatott, mit akart mondani és miként értették akkori olvasói, amit mondott; ez a nyelv vezeti el a történészt a történelmi cselekvők intencióihoz és hiteihez is (Skinner, 1978. 358). Skinner kontextualista-intencionalista módszertanának középpontjában tehát a történelmi kontextusokban végrehajtott és értelmezhető beszédaktusok állnak. Ezek okainak és következményeinek rekonstrukciója elképzelhetetlen a cselekvések kontextusát meghatározó kulturális, társadalmi, politikai stb. tényezők vizsgálata nélkül.

Ez a módszer lehet például segítségünkre abban, sugallja Skinner, hogy megértsük, Machiavelli koncepciója a benne rejlő logikai ellentmondások, következtetlenségek ellenére miért gyakorolhatott jelentős hatást kortársaira és az utókorra (Skinner, 1981). A választ a modern politikai filozófia kialakulását és a kor filozófiai diskurzusait meghatározó társadalmi, politikai, kulturális folyamatok elemzése adhatja meg számunkra. Egy ilyen elemzés eredményeként értékelhetjük Machiavelli cselekvéseit úgy, mint a klasszikus republikanizmus sajátos humanista tradícióját megjelenítő aktusokat. Így tehetők világossá Machiavelli szerzői

intenciói is, akinek politikai szemlélete egyfajta polemikusan és olykor ironikus választ jelentett kora morális, politikai meggyőződéseire. Ez a látszólagos ellentmondások háttérében rejlő ironia érhető tetten például a virtus fogalmával kapcsolatos fejtegetéseiben is.

Ugyanez a módszertani megközelítés vezethet el bennünket az angol filozófus, Hobbes gondolati világához is, véli Skinner, és teszi lehetővé azt, hogy az eddig megközelíthetetlen, „magányos” tekintélynek tartott Hobbes politikafilozófiai életművét a rátapadt sztereotípiáktól megszabadítva a kor filozófiai diskurzusának kontextusában értsük meg (Skinner, 1996). Mint arra Skinner Hobbes-monográfiájában felhívja a figyelmet, egy múltbeli szerző kijelentéseinek létezik egy meghatározott, mögöttes története, egyfajta gondolkodásbeli nyelvezete. A múltban használt szavak kapcsán ezért felvetődik a kérdés, hogy ezek mögött milyen tartalom jelent meg, mi volt a közlő tapasztalata, motivációja, milyen jelentést tulajdonítottak nekik a szerző kortársai. Ennek a mögöttes, ha úgy tetszik, intencionális tartalomnak a feltárásával rekonstruálhatjuk azokat az indítékokat, megfontolásokat is, amelyek eltávolították Hobbes politikafilozófiai nézeteit a politika és a szabadság republikánus koncepciójától. Hobbes gondolatait, mutat rá Skinner, a vallási okokra visszavezethető angol polgárháborúval szembeni ellenállás táplálta. Skinner Hobbes személyiségét vizsgálva a politikai, filozófiai szövegek által rejtett beszédaktusokra világít rá. Hobbes írásait olyan kontextusba illeszti, amely révén érthetővé válik, hogy a szerző a szöveg megalkotásával egyúttal milyen cselekvést hajtott végre. Egy ilyen irányú kísérlet vezet arra a megállapításra, hogy Hobbes idején a politikai életben való részvétel, miként a közösséggel, a társadalom problémáival való foglalkozás is, megkerülhetetlen elvárás volt egy polgár irányában. Egy államférfinak, de akár egy szónoknak is bölcs és észszerűen gondolkodó embernek kellett lennie. Egy államférfinak tisztában kellett lennie a retorika fontosságával, látnia kellett ennek összefüggéseit. Az állampolgárnak is alapvető kötelessége volt az igazságosság védelme, a becsületesség, amit egy államférfinak alapértékként kellett képviselnie. Skinner szerint a jó polgár legfontosabb feladatai retorikai jellegűek voltak, a „retorika művészetének a gyakorlója” kellett, hogy legyen. A helyes, retorikán alapuló, becsületes életmód a társadalom tagjaiban emocionális folyamatokat indított el, mert példaként szolgált és gyakorlati inspirációt jelentett valamennyi polgár számára.

Összességében tehát megállapítható, hogy a narrativista fordulat talaján kibontakozó és a kontextualista-intencionalista eszmétörténeti iskola irányából komoly megerősítést kapó, kortárs történetírói irányzatok a múltbeli cselekvések okainak narratív rekonstrukcióját tekintik

a koherenciateremtő történeti nyelv legfőbb funkciójának. Valódi paradigmaváltással azonban kizárólag akkor járna a megjelenésük és megerősödésük, ha rávilágítanának annak a kauzalitásnak a lényegére, amit a történelemformáló cselekedetek kapcsán rekonstruál a történész a cselekedetek háttérében rejlő hitek és intenciók meghatározásakor. Többek között ez az a problémakör, amely ma a történelmi megismerés lehetőségét és folyamatát vizsgáló történetfilozófiát az Ankersmit által elvárt módon a nyelv- és cselekvésfilozófia integráns elemévé teszi. És ezért tartjuk mi is fontosnak, hogy a továbbiakban egy általunk javasolt kauzális modell kapcsán röviden kitérjünk erre a problematikára.

Mint a fentiekben láthattuk, a történelmi megismerés narrativista modelljei, a történelmi tapasztalat és a nyelven kívüli tényként megjelenő reprezentacionális igazság koncepciója az intencionalitás problematikáját a történelmi megismeréssel foglalkozó elméletek megkerülhetetlen kérdésévé tették. Ankersmiték nyomán ugyanis mindinkább világossá vált, hogy egy múltbeli cselekvés rekonstrukciójához annak a nyelvnek a megértése vezethet el bennünket, amely mind szemantikai, mind szintaktikai szinten egy kognitív háttér elemeiként jeleníti meg a hitek, intenciók és cselekvések közötti kauzális viszonyokat. Az olyan kérdésekre, amelyek például egy múltbeli cselekvés megértésének a lehetőségét, magyarázatának természetét, az általánosítások és törvények történelmi magyarázatokban való alkalmazhatóságát, a szóbeliségen és írásbeliségen alapuló kultúrák megismerésének eltérő aspektusait vagy éppen a történelmi szövegek interpretációjának ismeretelméleti alapjait érintik, kizárólag egy, a nyelv és intencionalitás viszonyát megvilágító nyelvfilozófiai modell jegyében válaszolhatunk meggyőzően.

De voltaképpen milyen kauzális kapcsolatok feltárását várjuk el a múltbeli cselekvések okait megérteni próbáló történetstől? Miben rejlik a történeti narratívák által megjelenített intencionális okság lényege? E kérdésekre válaszolva mindenekelőtt az intencionális események és állapotok közötti oksági viszonyok speciális természetére kell rámutatnunk. Erre a feladatra vállalkozott például cselekvésfilozófiai modellje megalkotásakor Donald Davidson is „egy kauzális világban létező, autonóm cselekvés lehetőségeit” kutatva (Davidson, 1980, 88). Davidson a brit társadalomfilozófia egyik kiemelkedő alakjának tartott Peter Winch által kijelölt gondolati vonalon halad akkor, amikor megállapítja, hogy cselekvésnek nem csupán az értéket előállító, a cselekvők számára szubjektív értelemmel bíró viselkedés tekinthető. Winch ugyanis valamennyi speciális viselkedést jelentéssel bíró, a wittgensteini értelemben vett

szabálykövető magatartásként fog fel (Winch, 1988). Ez alapján hívja fel a figyelmet Davidson is arra, hogy mivel valamennyi cselekvés értelemmel bír, minden esetben kimutathatók olyan intenciók, amelyek az adott cselekvés okai voltak. Hozzáteszi azonban, hogy az intenciókat megnevező cselekvésleírások rendszerint nem érintik a cselekvés valamennyi okát, és ezért nem rekonstruálható teljes mértékig a cselekvés alapját jelentő gondolati aktus sem. Ezért pontosan az a kérdés marad megválaszolatlan, hogy a cselekvő miként jut el vágyaitól és más attitűdjeitől addig a konklúzióig, miszerint cselekvése az adott szituációban kívánatos volt számára. Davidson számára tehát az általa részletesen elemzett kauzalitásnak éppen az egyik legfontosabb, valamennyi cselekvésben tapasztalt mozzanata jelent megoldhatatlan problémát. Ugyanez mondható el John R. Searle nagy vitát kiváltó intencionalitáselméletéről is. Searle a Davidson által is vizsgált kauzalitást az intencionális okság fogalmának bevezetésével próbálja megragadhatóvá tenni (Searle, 1983). Úgy véli, hogy a cselekvésben megjelenik az intencionális okság tapasztalata, ami egyúttal az okozás forrásává is válik. Ez pedig az észlelést és cselekvést egyaránt jellemző oksági önreferencialitás következménye. Ez az oksági önreferencialitás a cselekvés esetében tehát azt jelenti, hogy a cselekvést prezentáló intenció egyúttal a cselekvés oka is. Ugyanez az oksági önreferencialitás jellemzi Searle szerint az észlelés folyamatát is, amelynek során az észlelési tapasztalat egyúttal saját kiváltó okát is prezentálja. Az észlelési tapasztalat tehát oksági következménye az észlelt ténynek. A cselekvési tapasztalat viszont, amit egy ellenkező megfeleltetési irány jellemez, kauzálisan váltja ki a cselekvés cselekvésbeli aspektusait. Searle azonban, Davidsonhoz hasonlóan, nem ad választ – az észlelésnek és a cselekvésnek egymástól funkciójuk, megfeleltetési és kauzális irányuk szerint megkülönböztethető jelenségként való felfogása következtében – arra a kérdésre, hogy miért lehet a cselekvés tárgyának észlelése vagy az annak hatására kialakult bármely mentális állapot vagy esemény magának az intenciónak a forrása. Vagyis az észlelés és cselekvés folyamatának ez a fogalmi elkülönítése épp az intencionális okság lényegének a megragadását teszi lehetetlenné.

Ezért a következőkben egy olyan oksági magyarázat felvázolására teszünk kísérletet, amely bizonyos értelemben szakít a hagyományos előfeltevések néhány elemével, így az észlelés és a cselekvés klasszikus kettősségével is. E magyarázat kiindulópontjaként a cselekvő és a valóság viszonyát mint a különböző komplexitású problémák megoldására irányuló cselekvések viszonyrendszereiben való létezést fogjuk fel. A valóságnak mint problémák összességének az észlelése nem más, mint a problémaként létezés önreferenciája. A cselekvő

ily módon észleli a közte és a valóság között kialakult viszonyt, önmagát és a valóságot mint e viszonyban létező problémák rendszerét. Ezáltal oldja fel a valóságot mint problémák rendszerét saját, problémaként való létezésében. Ezért egy adott kontextusbeli problémára irányuló cselekvése során a cselekvő számára ez a probléma egyrészt a probléma megoldásához rendelkezésére álló lehetséges cselekvések, másrészt a cselekvése számára adott lehetséges problémák viszonyában létezik. Egy cselekvő minden cselekvései számára adott problémát ebben a kettős viszonyban észlel.

Minden egyes cselekvés tehát egy problémaészlelés elemeként értelmezhető. A problémaészlelés során a cselekvő észlelése tárgyát minden esetben mint a cselekvése során létrejött kettős viszonyban, azaz a lehetséges cselekvések és lehetséges problémák viszonyában létező problémát, önmagát pedig mint e kettős viszonyban cselekvő létezőt észleli. Ez a problémák észlelésekor kialakult kettős viszony a cselekvő tudatában az adott problémákra irányuló cselekvések ismétlődése során a cselekvésekkel és a problémákkal együtt rögzül. Az ily módon memorizált cselekvések alkotják majd minden egyes cselekvés alkalmával a lehetséges cselekvések tartományát, amíg lehetséges problémaként az e kettős viszonyban rögzült problémák jelentkeznek. Ezek viszonya kódolja az így memorizált problémát és cselekvést a lehetséges problémák, illetve lehetséges cselekvések tartományában. Ez a kódolás biztosítja egy cselekvő számára, hogy egy adott kontextusban cselekvése tárgyát mint a lehetséges problémák viszonyában rögzített problémát e lehetséges problémákhoz való viszonyában észlelje, és megoldásához a lehetséges cselekvések közül az adott kontextusban a legmegfelelőbbet válassza. Ily módon válnak a cselekvések során kialakult kettős viszonyok azon implicit kognitív háttér alapjaivá, amely a cselekvések és a problémák tudati rögzülése révén határozza meg cselekvéseinket. Ez az implicit kognitív háttér határozza meg a problémák megnevezésére használt nyelvi elemek jelentéstartományát. A cselekvések tárgyának mint a cselekvések során kialakult kettős intencionális viszonyban létező problémának a megnevezése tehát maga is intencionális aktus, amelyet az intenciók és hitek valamennyi cselekvésre jellemző rendszere határoz meg. A megnevezés mint cselekvés számára ily módon egy kontextusbeli probléma egyrészt a probléma megoldásához a cselekvő/nyelvhasználó által választható lehetséges cselekvések, másrészt a megnevezés mint cselekvés számára adott lehetséges problémák viszonyában létezik. Ezt a megnevezés során kialakult kettős intencionális viszonyt reprezentálja a megnevezéskor használt nyelvi eszközök jelentése.

A fentiekben vázolt cselekvésfilozófiai modell magva tehát egy olyan oksági magyarázat, amely egyúttal új jelentéstani összefüggésekre is rávilágít. Ez a történelmi megismerés kérdését érintő vizsgálataink szempontjából azért fontos, mert egy múltbeli cselekvés rekonstrukciójához annak a nyelvnek a megértésén keresztül juthatunk el, amely mind szemantikai, mind szintaktikai szinten valamilyen kognitív háttér elemeiként rögzíti egy cselekvés intencionális viszonyait. Teljes mértékig egyetértve tehát Ankersmittel kijelenthetjük, hogy azokra a kérdésekre, amelyek egy múltbeli cselekvés megértésének lehetőségét, magyarázatának természetét, az általánosítások és törvények történelmi magyarázatokban való alkalmazhatóságát érintik, csak egy, a cselekvések oksági összefüggéseit, valamint a nyelv és cselekvés viszonyát érintő cselekvés- és nyelvfilozófiai modell ismeretében válaszolhatunk.

Tekintsük ezért a narratív történelmi nyelv elemzésére irányuló történetfilozófiai kísérlet kiindulópontjának azt az előfeltevést, hogy a történelmi események magvát jelentő cselekvéseket is a fentiekben vázolt nyelv- és cselekvésfilozófiai összefüggések jegyében írhatjuk le. Eszerint egy történelmi cselekvő bármely kontextusbeli cselekvésének tárgyát képező probléma a megoldásához a történelmi cselekvő részéről választható lehetséges cselekvések, illetve a cselekvései által megoldható lehetséges problémák viszonyában létezett. A cselekvőnek a cselekvései számára adott valamennyi problémát ebben a különböző narratívák metszéspontjában megjelenített kettős viszonyban kellett észlelnie. E kettős intencionális viszonyban felidézett lehetséges cselekvések és lehetséges problémák tartományának kiterjedése nyilvánvalóan szoros összefüggésben volt a cselekvő számára észlelhető problémák összetettségi fokával. Minél nagyobb számú lehetséges cselekvés és lehetséges probléma fogalmi reprezentációjára voltak alkalmasak az általa észlelt és bevészt narratívák, annál összetettebb, bonyolultabb problémák megoldására vállalkozhatott az általa ismert lehetséges cselekvések ismeretében. Egy történelmi cselekvés rekonstrukciója, intencióinak és motívumainak megértése tehát azoknak a lehetséges problémáknak, valamint lehetséges cselekvéseknek a meghatározását feltételezi, amelyek intencionális viszonyában a cselekvés tárgya, illetőleg maga a cselekvés is létezett. Egy történelmi cselekvés magyarázatának az ezekre a lehetséges problémákra és lehetséges cselekvésekre vonatkozó megállapításokra kell épülnie. A lehetséges problémák és lehetséges cselekvések kérdése azonban, ahogy arra a fentiekben rávilágítottunk, csak a nyelvre, a nyelvhasználat módjára, a nyelv és gondolkodás viszonyára kiterjedő tágabb problémakörrel összefüggésben tárgyalható.

Valamely történelmi kontextusban a cselekvő döntéseit meghatározó lehetséges problémák és lehetséges cselekvések ugyanis a cselekvő nyelvi tudásának, gondolkodása absztrakciós képességének, műveltségének függvényeként válnak felismerhetővé. Ebből pedig az következik, hogy a múltbeli cselekvő cselekvései számára adott problémák összetettségi fokát, bonyolultságának mértékét meghatározó lehetséges problémák és lehetséges cselekvések tartományának kiterjedése egyúttal a fenti tényezők, tehát a cselekvő nyelvi tudásának, absztrakciós képességének, műveltségi szintjének a fokmérője is. Egy történelmi cselekvő annál összetettebb, absztraktabb problémák észlelésére lehetett képes, más szóval, annál komplexebb nyelvi tudással és kognitív képességgel bírt, minél több elemből épült fel tudatában a lehetséges problémákat, illetve lehetséges cselekvéseket narratív struktúrában megjelenítő fogalmi tartomány. A lehetséges problémák, illetve lehetséges cselekvések tartományának meghatározásához, vagyis a nyelvi tudás, a kognitív képesség és ezáltal a műveltségi szint rekonstrukciójához ily módon a nyelv és a cselekvés, a nyelv és a gondolkodás viszonyát érintő nyelvi elemzések útján juthatunk el.

Ezek az elemzések az írásbeliségen alapuló történelmi kultúrák esetében a fennmaradt történelmi dokumentumok hermeneutikai interpretációját jelentik, amelyek során a jelentésekben, szintaktikai viszonyokban, szóhasználatban megőrzött nyelvi tudás és gondolkodásmód alapján következtethetünk a történelmi cselekvések intencionális okaira. Ennek során pedig abból a feltevésből indulhatunk ki, hogy a cselekvések és a cselekvéseket megörökítő történelmi dokumentumok egyaránt egy kettős, explicit és implicit narratívaszintet jelenítenek meg. A cselekvők egyrészt érzékeltetni kívánták a kor népi pszichológiájának megfelelő kódokkal cselekvéseik okát, azaz azt, hogy a konkrét probléma megoldására miért éppen az adott aktus mellett döntöttek a konkrét szituációban választható lehetséges cselekvések közül, másrészt világossá kívánták tenni a hasonló szituációkkal kapcsolatos általános attitűdjeiket is. A cselekvéseket megörökítő történelmi dokumentumok szerzői ugyancsak e kettős narratívaszint jegyében beszélnek el a cselekvésekkel és azok vélt okaival kapcsolatos történeteiket. Az adott kor számára valamilyen társadalmi, politikai, ideológiai vagy éppen morális üzenetet megfogalmazó krónikás elsődleges indítéka ugyanis az volt, hogy kortársai számára világossá tegye, miért tartotta fontosnak az általa elbeszélte tettek megörökítését. A dokumentumokat, forrásokat komparatív módon elemző történész e kettős narratív struktúrák metszéspontjában fedezi fel, vagy hogy az Ankersmit-féle szóhasználatból éljünk, „tapasztalja meg” saját története kiindulópontjait, hogy azután maga is e kettős

narratívaszint jegyében tegye megragadhatóvá saját szerzői indítékait. Miután maga is narratívákat rekonstruál a történelmi dokumentumok elemzésekor, azzal a feltevéssel alkotja meg saját történetét, hogy az elbeszélése általa inherensnek vélt történelmi narratívák csomópontjában kap valódi jelentést.

A szóbeliségre (oralitásra) épülő történelmi kultúrák tagjai által megjelenített narratívák rekonstrukciójához azonban nem állnak a történész rendelkezésére ilyen dokumentumok, így az ezekre a kultúrákra vonatkozó történelmi magyarázatok alapelemeivé azoknak a szinkrón vizsgálatoknak az eredményei kell, hogy váljanak, amelyek a szóbeliség (oralitás) kérdését mint pszichológiai, etnográfiai, szociológiai problémát tárgyalják. Ezek a szóbeliségre irányuló vizsgálatok feltételezik azt az elvi határt, amely a szóbeliség és írásbeliség között húzódik. Ezt az elvi határt tekinti Walter J. Ong (1982) egyúttal bizonyos mentális különbségek alapjainak is. A szóbeliségnek ez a formája, amit Ong az „elsődleges szóbeliség” kifejezés használatával különböztet meg az elektronikus kommunikációs eszközök, mindenekelőtt a rádió és televízió használatához köthető „másodlagos szóbeliségtől”, valamennyi korban és kultúrában létező kommunikációs formaként feltöltekezik ugyan az adott kultúrát jellemző nyelvi, mentális vonásokkal, de létének kontinuitása konzerválta azokat a lényegi mozzanatokat, amelyek a korai kultúrák elsősorban szóbeliségen alapuló rendszereit is jellemezték. Ilyen lényegi mozzanat a memorizálás rituális jellege is. A szóbeliségen alapuló kommunikációs rendszerekben ugyanis a problémák tudati rögzítéséhez nem áll rendelkezésre egy, az elmén kívülre helyezhető „raktár”, ezért a megőrzendő dolgokat a cselekvések ismételtetésével kell az emlékezetbe vésni. Ez egyrészt a problémáknak ugyanazon kontextusban való többszöri megnevezését, másrészt a megnevezéseket kísérő cselekvések megismétlését jelenti. Ezen az úton válnak a memorizálandó dolgok a rájuk irányuló ugyanazon aktusok során kialakult intencionális viszonyokban rögzítetté. A cselekvések ismétlésével emlékezetbe vésett probléma tehát többnyire ugyanazokban az intencionális viszonyokban épül be a lehetséges problémák rendszerébe, miképpen a rá irányuló cselekvések is a lehetséges cselekvések tartományába. Ez pedig azt jelenti, hogy a tudatban rögzített problémának egy új kontextusban való észlelésekor a lehetséges problémák és a probléma megoldásához adott lehetséges cselekvések tartománya egyaránt csupán a kérdéses probléma memorizálása során rögzített lehetséges problémákra, illetve lehetséges cselekvésekre terjed ki. Vagyis annak ellenére, hogy a probléma egy új kontextusba kerül, a cselekvő számára ez a probléma ugyanazoknak a lehetséges problémáknak és lehetséges cselekvéseknek a viszonyában jelenik meg, mint a rögzítés kontextusában. A

probléma tehát egy új kontextusban is ugyanazt a memorizálása során ismételt cselekvést fogja kiváltani. Ezért azzal, hogy ez a cselekvő a különböző kontextusba került problémára ugyanazzal a cselekvéssel reagál, cselekvése, legyen az a cselekvés megnevezése, vagy bármely más kognitív, illetve gyakorlati aktus, magától a kontextustól nyeri el tulajdonképpeni jelentését.

Ez a cselekvések ismétlésére épülő, ritualizált memorizálás határozta és határozza meg döntő mértékben a szóbeli hagyományozásra épülő kultúrákban végrehajtott cselekvések intencionális szerkezetét. A fenti megállapításokat látszanak igazolni az írásbeliség szintjére még el nem jutott kultúrák vagy csoportok körében született etnográfiai, nyelvészeti, kulturális antropológiai vizsgálatok is. Alekszandr Lurija például Üzbegisztánban és Kirgíziában figyelte meg azt, hogy az írásbeliség szintjére el nem jutott közösségek tagjai úgy azonosítottak geometriai alakzatokat, hogy azoknak olyan konkrét tárgyak nevét kölcsönözték, amelyek kapcsolatban voltak az adott dologgal; a kört például tányérnak, szitának vagy órának nevezték (Lurija, 1976). Amikor ezek az írástudatlanok szembekerültek egy olyan listával, amelynek elemei a kalapács, a fűrész, a fatuskó és a fejsze voltak, nem gondoltak arra, hogy a fatuskót a három szerszámtól elkülönítve azonosítsák. Mind a négy tárgyat mint egyazon szituációhoz tartozó problémát azonos státuszúnak fogadták el. Erich A. Havelock, aki e kérdéskör Lévi-Strauss és Ong munkáit követő legátfogóbb áttekintését nyújtja, arra mutat rá, hogy amit Lurija megfigyelt, az a szóbeliség kultúráit jellemző „orális tudat” továbbélése volt (Havelock, 1986). A nyelv szintaxisa a vizsgált közösségek esetében éppenolyan „cselekvő”-nek és dinamikusnak bizonyult, mint amilyen a szóbeliségen alapuló korai kultúrák idején lehetett, szemben az írásbeliséggel együtt kifejlődő statikus, kategorikus nyelvi jellemzőkkel. Havelock kiemeli továbbá Lurijának azt a megfigyelését is, miszerint a szóbeli megfogalmazás és annak előadása során ezekben az orális kultúrákban bizonyos közös cselekvési sémákat alkalmaznak. Lurija ugyanis a szövegek előadása alatt a test fizikai mozgásának ritmikus mintáira figyelt fel. Ezek a Havelock által is kiemelt megfigyelések a fentiekben bemutatott rituális memorizálási folyamat természetére világítanak rá. Arra tehát, hogy egy probléma az emlékezetbe vésése során megismételt cselekvések viszonyában rögzülve fogja bármely kontextusban ugyanazokat a cselekvéseket generálni. Ennek oka pedig, hogy a memória korlátai következtében mind a lehetséges problémák, mind a lehetséges cselekvések tartománya ezekre a ritualizáltan bevésett problémákra és cselekvésekre korlátozódik, ami képtelenné teszi a cselekvőt az absztraktabb, bonyolultabb összefüggések felismerésére.

Az oralitás fenti jellemzői értelemszerűen komoly korlátokat szabtak a gondolkodás és nyelvhasználat alapját jelentő fogalmi készlet fejlődésének. A problémák memorizálásának rituális útja, amely a cselekvő számára az egy kontextusban adott lehetséges problémák és lehetséges cselekvések tartományának zsugorodását eredményezve válik az összetettebb problémák észlelésének gátjává, nem teszi szükségessé a bonyolultabb összefüggések megnevezését szolgáló fogalmak bevezetését. Ehelyett az adott kontextusokban rituálisan rögzített, megszilárdult fogalmakat alkalmazzák a problémák megnevezésére mondanivalójuk megfogalmazása során. Ez egy olyan ritualizált beszédmód, ahogy arra Havelock is rávilágít, „amely mint olyan rítus válik megismerhetővé, ahol a szavak egy rögzített sorban maradnak” (Havelock, 1986, 70). Egy szóbeliségre épülő kultúra tagjai számára csak az ilyen szövegek voltak az emlékezetbe bevéshetőek. E ritualizáció magasabb rendű formája lesz az ütemes társalgás, melynek során a megszilárdult kifejezésekből felépülő, variálható állítások beleszőhetőkké váltak bizonyos megegyező hangsémákba. Ez tette lehetővé, hogy kiépüljön egy speciális nyelvi rendszer, amely „rábíráhatja az emlékezetet arra, hogy elvezessen bennünket az egyik partikuláris állítástól a másikig” (Havelock, 1986, 71). Ez az ősi igény hívta életre az orális kultúrák költészetét is, amely ily módon a kulturális információk elraktározásának, egy kulturális tradíció megalapításának funkcionális eszközét is jelentette az írásbeliség kialakulásáig. Az írás kifejlődésével azután a problémák memorizálásának olyan új távlatai nyíltak meg, amelyek átalakították a tudat struktúráját. Azzal ugyanis, hogy az írás megjelenése lehetővé tette a problémák emlékezetbe vésésének nem rituális módját, a memorizált problémák lehetséges problémák és lehetséges cselekvések egyre táguló horizontú tartományában válhatnak reflexió tárgyává. Ez pedig azt jelenti, hogy egy probléma más és más szituációban való észlelése más és más lehetséges problémák és lehetséges cselekvések viszonyában jeleníti meg magát a problémát és az adott kontextusban ráirányuló cselekvéseket, kognitív aktusokat. A problémák észlelésekor jelentkező lehetséges problémák és lehetséges cselekvések ily módon bővülő köre teszi lehetővé, hogy a problémamegoldó aktusok mind bonyolultabb, összetettebb problémákra irányulhassanak, megteremtve ezáltal a tudományos-filozófiai gondolkodás mentális alapjait. Ez a tudat szerkezetében bekövetkező változás egyúttal új problémák megnevezésének az intencióját is eredményezi. A régi fogalmi apparátus már nem elegendő az új problémák és cselekvések megnevezésére. Ezért az írásbeliség megjelenését a fogalmi készlet folyamatos bővülése és a szókincs szemantikai gazdagodása kísérte. Egy írásbeliségen alapuló kultúra tagja tehát az absztrakciós képesség, a deduktív gondolkodás

olyan szintjére juthat el, ahol egy tetszőleges kontextusban egy probléma cselekvései számára már nagyszámú lehetséges probléma és lehetséges cselekvés viszonyába ágyazottan létezik. Emiatt válik lehetségessé, hogy a cselekvő egy kontextusbeli cselekvésével több problémát is észlelhet, és *vice versa* egy kontextusbeli problémából fakadó kihívásra több cselekvéssel is válaszolhat. A lehetséges problémák és lehetséges cselekvések tudati tartományának kiterjedése pedig elválaszthatatlanul összefonódik a cselekvések tágabb kontextusát jelentő műveltségi, társadalmi, gazdasági viszonyok specifikumaival. Egy írásbeliségen nyugvó történelmi kultúrában egy meghatározott problémára irányuló bármely cselekvés rekonstrukciójához az ebből a történelmi kultúrából származó dokumentumok hermeneutikai elemzése vezethet el. Ennek során a dokumentumok nyelvezetéből, fogalmi apparátusának, szóhasználatának szemantikai és szintaktikai jellemzőiből következtethetünk a cselekvések által megjelenített explicit és implicit narratívákra, a cselekvők intencióira és attitűdjeire. Ezáltal a történelmi narratíva tárgyát jelentő cselekvések intencionális okai úgy is rekonstruálhatók, mint az adott történelmi kultúra fennmaradt dokumentumai alapján, hogy magukról a cselekvésekről írásos emlékek nem, vagy csak töredékesen maradtak fenn.

Az elsődleges szóbeliségen alapuló kultúrák esetében azonban nem állnak a történész rendelkezésére ilyen dokumentumok, akinek ezért egy múltbeli cselekvés intencionális okaira a cselekvés tárgyát jelentő probléma meghatározásával és a korszakra jellemző rituális cselekvési formák adott problémára való alkalmazásával kell egy történet keretében rávilágítani. Minderre azzal a megfontolással vállalkozhat, hogy miután az orális kultúra tagja az adott probléma megoldásakor a lehetséges cselekvéseknek csupán egy szűk tartományából választhatta ki az adott szituációban leginkább megfelelőnek tűnő aktust, a probléma megjelenésére feltehetőleg egy, a korabeli rituálénak megfelelő cselekvéssel reagált. Egy szóbeliségen alapuló kultúra tagjának cselekvései tehát a feltárt régészeti anyagokból kikövetkeztetett, a kultúra valamennyi tagjára vonatkoztatott általános cselekvési séma alkalmazásával válnak rekonstruálhatók. Ennek alapján feltételezzük például, hogy a neolitikum különböző kultúráit jellemző díszítőmotívumok e motívumok emlékeztetbe vésésének és alkalmazásának rituális jellege révén váltak az adott kultúra tagjai számára általánosan elfogadott díszítőelemekké. A történészek ezért nevezhetik el jogosan saját narratíváik mentén a díszítőelemekről magukat a kultúrákat is („vonaldíszes edények” kultúrája, „harang alakú edények” kultúrája).

Az írásbeliségen alapuló kultúrák esetében azonban a történész már nem fogalmazhat meg ilyen kiterjedt, az egész kultúrát átfogó általánosításokat, és nem alkothat ezeken alapuló történeteket. Ehelyett az általa megismert társadalmi és közösségi metanarratívák alapján kell rekonstruálnia, hogy a történelmi individuumban milyen lehetséges cselekvések közül választhatott az adott szituációban észlelt probléma megoldásakor. Csak ilyen módon válhatnak számára történetekben megjeleníthetővé a magyarázat tárgyát jelentő tettek okai. Így ha meg akarjuk például érteni, hogy Marcus Aurelius fia, Aurelius Commodus miért mondott le apja utolsó éveinek nagyralátó terveiről, és tért vissza Hadrianus konzervatív módszereihez, rekonstruálnunk kell azokat a korabeli társadalmi metanarratívák által sugallt lehetséges cselekvéseket, amelyek viszonyában a hódítás mint egy adott probléma megoldására irányuló cselekvés létezett. Ezért nem tűnik első látásra kielégítőnek az a rekonstrukciós kísérlet, amely az ókori történetírói hagyományokat idéző narratívákkal szűkíti le a Commodus számára adott lehetséges cselekvések tartományát azzal a kijelentéssel, hogy Commodus új politikájának forrása kizárólag a tunyaság és közömbösség volt. Ehelyett a történész feladata azoknak a lehetséges problémáknak (például a birodalom gazdasági és katonai erejének gyengülése), valamint lehetséges cselekvéseknek (például a Traianus alatti hódítás sorsán okult tanácsadók meghallgatása) a meghatározása és jól értelmezhető történetekbe foglalása, amelyek viszonyában az adott probléma a cselekedeteivel maga is explicit narratívákat megjelenítő Commodus számára létezett.

Ugyanezen elvek alapján válik rekonstruálhatóvá például egy írásbeliségen alapuló ókori kultúra tagjának a cselekvéseit meghatározó jogi rendszerhez való viszonya is. Az írásbeliség megjelenésével ugyanis az ókori társadalmakban a ritualizáción nyugvó szokásjogi gyakorlatot egy, a jogról és az államról kialakított absztraktabb felfogást rögzítő jogi rendszer váltotta fel. Ez a rendszer már biztosítja az egyes problémák differenciáltabb megközelítésének feltételeit, a lehetséges problémák és lehetséges cselekvések mind nagyobb tartományának kialakulását. A görög poliszállamok jogfejlődésében például ennek a folyamatnak volt egyik fontos mozzanata a graphé, azaz az írásbeli vád megjelenése a büntető eljárásjogban, amelyet a dikével, azaz a szóbeli keresettel szemben már kizárólag az állam sérelmére elkövetett politikai jogsértések orvoslására támasztottak. E két kereseti forma megjelenése a különböző funkciók világos elhatárolásával is szemléltette a jogrendszerhez fűződő absztraktabb viszony kialakulását. Amíg ugyanis a diké alapvetően a sérelem előtti állapot visszaállítására irányult,

addig a graphét inkább megtorló jellegűnek tekintették, és a bűncselekmény elkövetésétől való elrettentésre irányult.

A történész elsődleges feladata – akár szóbeliségen, akár írásbeliségen alapuló történelmi kultúrák eseményeit próbálja jól követhető történetekbe foglalni –, hogy megértse, milyen intenciók, hitek, vágyak megjelenítésére törekedett cselekedetével a történelmi individuum az adott történeti kontextusban. Azaz rekonstruálnia kell azt a történetet, amely a lehetséges cselekvések közül választó múltbeli cselekvő intencióit, hiteit, vágyait volt hivatott megjeleníteni a kor népi pszichológiája számára. Miután a népi pszichológiát racionalisztikus értelmező kalkulushoz tekintjük, a történésznek e rekonstrukció során abból a feltevésből kell kiindulnia, hogy az individuum a lehetséges cselekvések közül a kortársai számára leginkább észszerűnek tűnőt választotta ki annak érdekében, hogy intencióit, hiteit, vágyait világossá tegye a cselekvése által megjelenített narratíva révén. Alapvető feladata ezért a népi pszichológiák kontextusának feltárása, és ez alapján egy, a múltbeli aktusok által reprezentált történet rekonstrukciója. Mint arra korábban rávilágítottunk, ez a folyamat rekonstruált történetek és a történész által a koherencia megteremtése céljából alkotott narratívák csomópontjában valósul meg a történelmi tapasztalat részeként. A narratív, történeti nyelv elsődleges rendeltetése ezért, hogy segítségével a történész a múltbeli cselekvések intencionális okaira vonatkozó magyarázatait a cselekvések kontextusával kapcsolatos információk jegyében tudja megalapozni.

Fenti gondolatmenetünk zárásaként tehát azt a következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy a történelmi megismerés lényege a múltbeli cselekvések okainak és következményeinek narratív rekonstrukciójában rejlik. Ez a folyamat különböző szintű narratívák metszéspontjában valósul meg a tapasztalás egyik különös formája révén, amit Ankersmit nyomán tehát történelmi tapasztalatnak hívunk. A történész a múltbeli cselekvések intencionális okait megvilágító történeteket alkot és vet egybe a saját kultúrája és társadalma életét meghatározó, azok történetét átfogó „nagy elbeszélésekkel”, metanarratívákkal. Teszi mindezt annak tudatában, hogy az általa megértett narratívák elsődleges rendeltetése az volt a múltban, hogy az adott kontextusban érthető, befogadható módon jelenítsék meg és tegyék értelmezhetővé a vizsgált történelmi személy cselekvéseit, intencióit, hiteit. Mint arra a narrativista történetfilozófia alapjait kutatva rá kívántunk világítani, ez az egymáshoz kapcsolódó történetek összetett rendszerét feltételező megismerési folyamat teszi a történészek által

használt narratív nyelv elemzését a hermeneutikai történetfilozófia megkerülhetetlen feladatává.

Ebben a fejezetben tehát nem kevesebbre vállalkoztam, mint hogy a történelmi megismerés narrativista modelljeinek tükrében tegyem világossá: a történelem megismeréséhez a múltbeli cselekvések narratívákban megjelenített intencionális szerkezetének megértésén át vezet az út. Ahhoz ugyanis, hogy a múltbeli cselekvések okai a történelmi megismerő számára elemezhetők legyenek, fel kell tárnunk az intencionális háttérrel reprezentáló narratívák és a narratív történeti nyelv szemantikai szerkezetének belső viszonyát. Ez pedig a narratív történeti nyelv elemzésére vállalkozó történetfilozófus számára azzal a tanulsággal is járhat, hogy a narratíva, jelentés és gondolkodás közötti kapcsolat vizsgálata fontos adalékokkal szolgál a történelmi megismerés természetének tisztázásához, és persze új megvilágításba helyezi a történet-, nyelv- és kommunikációfilozófia viszonyával kapcsolatos eddigi elképzeléseinket is.

Úgy vélem ugyanakkor, hogy a narratíva, jelentés, gondolkodás közötti viszony meghatározásával nem csupán a történelmi megismerés természetéhez, de olyan kultúra- és emberformáló jelenségek lényegéhez is közelebb kerülhetünk, mint amilyen például a mediatizáció is. Ez az információs technológiák mindennapi használata révén manapság felerősödő metafolyamat a médianarratívák jegyében átalakítja a társadalmi élet teljes feltételrendszerét, új közösségi formákat teremt, megváltoztatja egyén és társadalom kapcsolatát. A továbbiakban ezt a folyamatot vizsgálom a narrativista kommunikációfilozófia kínálta fogalmi alapokon. Meggyőződésem ugyanis, hogy ennek a metafolyamatnak az elemzése – éppúgy, mint a narratívák történelmi megismerésben játszott szerepének tisztázása – hosszú távon jól használható adalékokkal szolgálhat az emberi indítékok, motivációk, célok, érzelmek és cselekvések közös kognitív struktúráját kiaknázó narratívák kialakulására és működésére vonatkozó filozófiai koncepciók, modellek kidolgozásához, azaz a narrativitás filozófiájának megalapozásához.

¹Mint ismeretes, a historizmus alapját az a feltevés jelentette, hogy a természet és a történelem sajátosságai eltérnek egymástól, és ez a társadalom- és a kultúratudományok részéről olyan új vizsgálati folyamatokat és módszereket követelt meg a történelem területén, amelyek jelentős mértékben eltérnek a természettudományos gyakorlattól. A historisták kiindulópontja, hogy miután a történetíró olyan személyekkel és közösségekkel foglalkozik kutatása során, akik megismételhetetlenek és egyediek,

alapvető feladata ennek az egyediségnek az intuitív módon történő megragadása. Ezáltal a történetíró maga is az idő folyamának a részévé válik, miként a módszer is, amely révén koherenciát kíván teremteni a feldolgozott tények rendszerében. A historizmus kiemelkedő képviselői, Humboldt, Ranke és Dilthey és mások egyetértenek abban, hogy minden történelmi megértés alapját a „beleérzés” valamely formája jelenti.

² Ankersmit szerint az új kulturalista történetírás jelenti a historizmusnak azt a formáját, amely leginkább illeszkedik korunk szellemi állapotához. Ez a történetírás mentes az ideológiai előfeltevésektől. Ankersmit a hagyományos történetírást úgy határozza meg, hogy a szövegei áttetszők, amennyiben közvetlen hozzáférést biztosítanak a történelmi valósághoz, másrészt nem viselik magukon a létrehozó történész szándékainak és értelmezési kritikájának a lenyomatát.

5. Mediatizáció és narratíva

Közösségteremtő narratívák az információ korában

Az új kommunikációs technológiák, így mindenekelőtt az internet és a mobiltelefon használatával megszülető kommunikációs térben mindinkább megváltozik a hely és a közösség viszonyával kapcsolatos képzetünk. Az internet és a mobiltelefon használatához köthető virtuális közösségi formák sokkal inkább a virtuális és fizikai közösségek között szabadon mozgó individuumok interakcióit átfogó jelképes folyamatként, semmint térbeli kötődéseket mutató személyközi kapcsolatok együtteseként határozzák meg az elektronikusan kommunikáló ember csoporttudatát, közösségfogalmát. A sajátos bizalmi processzusként megvalósuló közösségi interakciók posztmodern élménye szükségszerűen vonja maga után a televíziót néző, interneten és mobiltelefonon kommunikáló ember globális közösségkritériumok iránti nyitottságát, fogékonyságát. Azaz olyan új közösségiség alakul ki az elektronikusan mediatizált kommunikáció terében, amelynek kritériumai szoros összefüggésben vannak a gyors és hatékony információcsere feltételeivel.

Ebben a fejezetben arra kívánok rávilágítani, hogy az elektronikusan mediatizált kommunikáció keretében közvetített személyes, közösségi, társadalmi és tömegkommunikációs narratívák összefonódása hogyan járul hozzá új közösség- és társadalomfogalom kialakulásához, és hogy ez az új közösség- és társadalomfogalom miként teszi minden eddiginél komplexebbé, de egyúttal tudatosabbá is a kommunikációs folyamatainkhoz köthető közösségi és társadalmi szerepeinket. Mint arra a továbbiakban rámutatok, az új média közegében átadott és befogadott narratívák kontextusában a sokasodó kommunikációs viszonyai révén behálózott individuum számára egy közösség már nem az adott helyen megvalósuló közvetlen személyközi kapcsolatok együtteseként jelenik meg, hanem a különböző kommunikációs technológiák alkalmazásával megszülető és egymással folyamatos kölcsönhatásban levő bizalmi relációk összességéeként. Az új kommunikációs technológiák használatával a különböző kommunikációs folyamatok eredményeként kialakuló virtuális és fizikai közösségek határai mindinkább elmosódnak egyetlen komplex bizalmi folyamattá oldva fel az individuum számára az őt befogadó közösségek együttesét. A közösséghez való tartozás érzését a közvetett és közvetlen kommunikációs viszonyok együttes élménye határozza meg, ami egy, a kommunikációs folyamatokat meghatározó, kettős

narratívaszint sajátos működésével hozható összefüggésbe. Az egymással az új technológiák segítségével kommunikációs kapcsolatba lépő individuumok által elfogadott közösségi szabályok, konvenciók, viselkedési normák ugyanis olyan metanarratívákat feltételeznek, amelyek szükségszerűen feltöltenek a médiumok által közvetített tömegkommunikációs keretnarratívák elemeivel. Azaz az egymással ilyen módon kommunikációs kapcsolatba kerülő személyek implicit narratíváit egyszerre határozzák meg a kommunikációs közösség által elfogadott szabályokat, normákat, konvenciókat reprezentáló metanarratívák és a tömegkommunikáció tartalmi elemei által közvetített és a tömegmédiát fenntartó, működtető gazdasági, társadalmi, politikai csoportok értékrendjét megjelenítő keretnarratívák. Más szóval, az új közösségi formák tagjaiként egymással kommunikatív viszonyba kerülő individuumok adott kommunikációs szituációval kapcsolatos általános attitűdjeiket a lokális közösségi szabályokat reprezentáló metanarratívákra és a globális értékeket megjelenítő keretnarratívákra egyaránt utaló implicit narratívák segítségével teszik megragadhatóvá. A digitális technológiát alkalmazó individuumok egymásnak mesélt történetei így megkerülhetetlenül feltöltenek a tömegmédia által számukra mesélt történetek tartalmi és formai elemeivel. Explicit narratíváik témái gyakran megfelelnek a tömegmédia által napirenden tartott témáknak, míg a konkrét témákkal kapcsolatos általános attitűdjeiket megjelenítő, implicit narratívákat egyre erőteljesebben befolyásolják a tömegmédia értékrendjét reprezentáló keretnarratívák. Így az új média közegében közvetített személyes, közösségi, társadalmi narratívák teljes mértékig összefonódnak a tömegkommunikációs történetekkel. Az általam javasolt megközelítésben ez jelenti a közösségi viszonyok mediatizációjának első szintjét. A mediatizáció második szintjén pedig a virtuális közösségek tagjaként kommunikáló egyén valós, személyközi kapcsolatait is meghatározzák azok az implicit narratívák, amelyek a virtuális térben működtetett közösségi metanarratívákra és média keretnarratívákra épülnek. Ezen a szinten az új média használata során szerveződő virtuális és az adott helyen megvalósuló személyközi kapcsolatokra épülő, fizikai közösségek közötti kölcsönhatás megerősödésével eddig ismeretlen közösségi formák jönnek létre. A személyes történetekkel egybefonódó tömegkommunikációs narratívák közvetítésén és befogadásán alapuló mediatizáció eredményeként a virtuális és fizikai közösségek határai mindinkább elmosódnak; a hagyományos közösségi viszonyok pilléreire új, hibrid (virtuális-fizikai) közösségek szerveződnek. A közösségek mediatizációja lényegét tekintve tehát nem más, mint ezeknek a virtuális és valós közösségi metanarratívákhoz és a tömegmédia keretnarratíváihoz egyaránt kötődő, hibrid közösségi formáknak a kialakulása.

A közösségi viszonyok mediatizációjával az új kommunikációs technológiák által közvetített narratívák világában tájékozódó, kapcsolatot építő egyén számára az egyes társadalmi kontextusok határai szimbolikussá halványulnak. A különböző közösségekben betöltött szerepei egymásra kölcsönösen hatva befolyásolják énképét, egyéniségét az egyes közösségi formákhoz való kötődését. Az elektronikusan kommunikáló, a tömegmédia explicit és implicit narratíváit gyakran személyes történetei elemeiként befogadó és közvetítő ember közösségről alkotott fogalma így számos fizikai és virtuális közösségélményből táplálkozva, a különböző közösségi formák fogalmi megjelenítésének csomópontján születik meg. Az új kommunikációs technológiák és a hozzájuk kötődő sajátos nyelvi és képi eszközök használatával történeteket mesélő egyén könnyedén átléphet egyik közösségből a másikba, s ennek során újabb és újabb érzelmi kötődései alakulnak ki a meglévő közvetlen társadalmi kötelékei mellett. Az elektronikusan kommunikáló ember így módon egy explicit és implicit médianarratívák által meghatározott kapcsolati háló elemévé válik, és ezzel számos, az énképét, egyéniségét determináló viszony, terv és vágy iránt köteleződik el. A közösség ezért a késő modern ember számára mindinkább egy, a közvetlen és közvetett emberi interakciókat egyaránt felölelő, médianarratívák által determinált jelképes folyamattá válik, amely végső soron a közösséghez való tartozást meghatározó normák, értékek, kockázatok állandó és tudatos mérlegelését jelenti a folyamatos információáramlás jegyében.

Mindazonáltal a hely és a közösség viszonyával kapcsolatos képzetünk megváltozása hosszú, a modernitás közösségképének kialakulásához köthető folyamat eredménye. A modern ember közösségről alkotott fogalmát ugyanis már erőteljesen meghatározzák a közvetített kommunikációhoz köthető közösségi élményei. Bár az elektronikus kommunikáció 20. századi térnyeréséig a közvetlen, személyközi kommunikáción alapuló közösségek és a nyomtatott írásbeliségen alapuló, szövegalapú kultúrák korában születő virtuális közösségi formák határai még világosan kirajzolódtak, a közvetített kommunikációt egyre nagyobb mennyiségű és egyre komolyabb információk cseréjére használó ember mind gyakrabban és tudatosabban azonosul olyan csoportok értékrendjével, normáival is, amelyek tagjai között gyakorlatilag semmilyen közvetlen, face-to-face kommunikációs kapcsolat nem állt fenn. Az olyan elvont közösségekhez való tartozás élménye, mint amilyen a nemzet is, így szükségszerűen vezetett az adott helyen megvalósuló személyközi kommunikációs kapcsolatok elsődlegességét feltételező közösségről és a közvetlen és közvetett emberi viszonyokat egyaránt felölelő társadalmi viszonyokról alkotott fogalmaink világos elkülönüléséhez. A modernitás korának

embere ezért az elvont társadalmi kapcsolatoktól megkülönböztetett közösségiség meghatározásakor még erőteljesen épített a lokalitás, a helyhez kötöttség és a primer kommunikációs csoportokhoz való kötődés elvére. A közösségiségről alkotott képzele erőteljesen kötődik a lokális csoportokhoz való tartozás élményéhez.

A modernitás közösségképzetét tehát még egyaránt táplálja a „közösségek mint érdekcsoportok” és a „közösségek mint személyközi és közös helyen kialakuló kapcsolatok” fogalma. Ezek a fogalmak a primer csoportokon, családi, illetve más kisebb társadalmi csoporton belüli közvetlen kommunikációs viszonyok jelentőségére utalnak. A rájuk épülő közösségmeghatározások így a közösséget közvetlen személyközi kapcsolatok együtteseként, nem pedig a közvetlen és közvetett emberi interakciókat egyaránt felölelő jelképes folyamatként definiálják. A közösség ebben a megközelítésben nem más, mint bizonyos értékeket, normákat, szokásokat egyöntetűen elfogadó emberek adott helyen megvalósuló, többnyire közvetlen ismeretségen és érintkezésen alapuló csoportja. Vagyis ezek a közösségértelmezések sokkal inkább a lokalitás, semmint a globalitás elvét tükrözik, s közvetlenül táplálkoznak abból a Ferdinand Tönnies ma már klasszikusnak számító könyvében kifejtett és a 19. század eleje óta uralkodóvá vált felfogásból, amely a „racionálisan mechanizált, távoli” emberi kapcsolatokra épülő társadalommal (Gesellschaft) a közösségi létet mint közvetlen, szerves emberi kapcsolatok, kölcsönös viszonyok együttesét állítja szembe.¹ Vagyis az alapnak tekintett közösségfogalom (Gemeinschaft) a valós, organikus, intim és privát életet, a népi hiedelmeket és baráti viszonyokat jeleníti meg szemben közvetett emberi viszonyokat feltételező, a nagy instrumentalizált struktúráként működő nyilvános világgal, a társadalommal.

Ez a fogalmi megkülönböztetésen alapuló elképzelés egészen a 20. század végéig tartotta magát a szociológiában és a kommunikációtudományban. Ez alól azok az írások sem kivételek, amelyek a virtuális közösségi formák megerősödésével összefüggésben tárgyalják a virtuális és fizikai közösségek viszonyát. A legtöbb szerző ugyanis a virtuális és fizikai közösségek közötti különbségek érzékeltetésekor a Tönnies-féle Gemeinschaft–Gesellschaft fogalmi sémát alkalmazza, és továbbra is az adott helyen megvalósuló személyközi kapcsolatok jelentőségét hangsúlyozza a virtuális emberi viszonyoktól világosan elkülönülő valós közösségek kialakulása és fennmaradása szempontjából. Conrad M. Arensberg és Solon T. Kimball például a közösségkritériumok áttekintésekor a közösségek életét meghatározó társadalmi forma és

viselkedésminták mellett kiemelt jelentőséget tulajdonít a közös emberi környezetnek is (Arensberg, Kimball, 1965). Hasonló módon közelíti meg Irwin T. Sanders is a valós közösségek ismérveit akkor, amikor közösségmeghatározásában a közös életmód és társadalmi szisztéma mellett fontos szerepet tulajdonít a közös élettérnek és térbeli egységnek is (Sanders, 1966). Marcia P. Efrat pedig arról ír „Approaches to Community” című tanulmányában, hogy a valódi közösségek voltaképpen olyan, a szolidaritás más és más intézményeivel rendelkező csoportok, amelyeket az adott helyen megvalósuló informális személyközi viszonyok folyamatos kölcsönhatása jellemez (Efrat, 1974).

A fizikai helyhez kötöttséget alapnak tekintő közösségfelfogás tehát annak a Tönnies nevével fémjelzett törekvésnek a 20. századi gyümölcse, hogy a közvetett emberi interakciókra épülő, elvont formációnak tekintett társadalom és az adott helyen megvalósuló, közvetlen emberi viszonyokat feltételező közösség fogalmát világosan elkülönítsék egymástól, és ezáltal elemezhetővé tegyék a két különböző típusú szerveződés viszonyát és kölcsönhatását a társadalmi folyamatok vizsgálatakor.

Az internet térnyerésével mind erősebbé és meghatározóbbá váló virtuális közösségek azonban merőben új megvilágításba helyezték ezt a modernitás gondolkodásmódját jellemző közösségfelfogást, és vele együtt természetesen a hely és a közösség viszonyával kapcsolatos képzetünket is. Igaz, az új kommunikációs technológiák használatával megszorodó virtuális közösségek és a közvetlen térbeli érintkezést feltételező fizikai közösségek viszonyát eleinte többen a Tönnies-féle dichotomikus felfogás jegyében határozták meg. Ennek háttérben pedig valószínűleg az a hagyományos közösségi formák iránti aggodalom rejlett, amit a virtuális közösségek látványos térnyerése váltott ki a szerzőkből. A virtuális közösségek e szerzők felfogásában olyan, a valós, pozitív entitásokként felfogott hagyományos közösségi formákat elfojtó, személytelen „közösségillúziók”, amelyeket fogalmilag is világosan el kell különíteni a valós közösségi formációktól.² Miként tehát Tönnies a közösséget és a társadalmat egymástól lényegileg különböző formáknak tekintette, így a virtuális közösségek expanzióját aggódva figyelő teoretikusok számára is kézenfekvő megoldást jelentett a fizikai és virtuális közösségeket a társadalmi szerveződés egymást kölcsönösen kizáró formáiként meghatározni. A fizikai közösségek szemben a közösségiségnek csupán illúzióját kínáló virtuális közösségekkel a kölcsönös egymásra utaltság és szolidaritás valódi élményét nyújtják tagjaik számára. Olyan, a közös lakóhelyhez fűződő érzelmi kötelékek jellemzik őket, amelyeket az

újonnan megjelenő virtuális közösségek soha sem biztosíthatnak tagjaik számára. Így a közösséghez való tartozásból fakadó és az egyes ember cselekedeteit meghatározó erőforrásról is kizárólag a fizikai közösségek esetében beszélhetünk. Ezt az erőforrást nevezzük a Pierre Bourdieu (1986) által bevezetett és James S. Coleman (1988) révén népszerűvé vált kifejezéssel, társadalmi tőkének. A társadalmi tőke tehát olyan cselekvési erőforrás, amely a csoporthoz való tartozásból, az adott közösség tagjai közötti kapcsolatból fakad, és amely ily módon a társadalmi struktúra bevezetését jelenti az egyéni racionális döntések paradigmájába. Coleman meghatározásában ennek az erőforrásnak három alaptípusa érvényesül a valós közösségeken belül: a társadalmi környezet megbízhatóságán alapuló kötelezettségek/elvárások, az adott társadalmi struktúra képessége az információk biztosítására, illetve a szankciókkal megerősített közösségi normák. Coleman az utóbbi erőforrások kapcsán hangsúlyozza, hogy a negatív külső hatásokat korlátozó normák megjelenésének feltétele a társadalmi kapcsolatok zártsága, és a szankciók is csak akkor lehetnek hatásosak, ha a cselekvő környezetében lévő aktorok között közvetlen kapcsolat jött létre. A zárt társadalmi struktúra egyúttal a nagyfokú közösségi bizalom feltétele is.

Coleman meghatározásában tehát a társadalmi tőke fogalma még erősen kötődik a hagyományos, fizikai közösségek által nyújtott közvetlen emberi viszonyokhoz. És nincs ezzel másképp a kérdéskör másik nagy teoretikusa, Robert D. Putnam sem, aki „a kölcsönös előnyök jegyében megvalósuló társadalmi koordinációt és együttműködést elősegítő” társadalmi tőke működésének feltételeiként a társadalmi kapcsolathálókon alapuló információáramlást, a közösségi fejlődést, versenyképességet, a kollektív cselekvést és társadalmi együttműködést, illetve a kollektív közösségi tudatot, szolidaritást emeli ki (Putnam, 2000, 66). Ezek a feltételek azonban Putnam felfogásában elsősorban a fizikai közösségekre jellemző formális és informális kapcsolati rendszereken (család, baráti társaság, klub stb.) belül teljesülnek. Ami azért is érdekes, mert Putnam már az internet hatásait elemezve veszi górcső alá a társadalmi tőke fogalmát. Vagyis az újonnan születő virtuális közösségek irányából mutat rá arra az internet hatásában rejlő ellentmondásra, hogy amíg az új kommunikációs technológia elvben hozzájárulhat a közös érdeklődésen alapuló új közösségek kialakulásához, valójában társadalmilag éppúgy izolálja egymástól az embereket, mint a televízió.

A társadalmi tőke fenti meghatározásait tehát a hagyományos, fizikai közösségi formák iránti aggodalom hatja át, amely szükségszerűen vonja maga után azt az általános vélekedést,

hogy az internet és mobiltelefon használatával kialakuló virtuális csoportok nem kínálnak tagjaik számára a közösségi létből fakadó cselekvési erőforrást. Más szóval, ezek a csoportok nem valódi közösségek. Esetükben a *közösség* szó használata pusztán metaforikus tartalmú. Társadalmi jelentőségük minimális, létrejöttük többnyire véletlenszerű, nem járulnak hozzá semmilyen közösségi identitás kialakulásához. Ehelyett az internetes csoportokhoz csatlakozók olyan felvett szerepekben kommunikálnak a csoport többi tagjával, amelyek rendeltetése épp a valódi identitás (származás, kor, nem, iskolai végzettség stb.) elrejtése. A kollektív felelősség, a közös identitás keresés és kölcsönös kötelezettségvállalás hiánya miatt ezekre az „alközösségekként” működő csoportokra, miként arra Steve Jones is felhívja a figyelmet, megtévesztő lehet a közösség metaforát alkalmazni (Jones, 1995).

Ez a virtuális közösségekkel kapcsolatos felfogás máig tartja magát a szociológiában és a kommunikációtudományban, holott az 1990-es évek közepén már megjelentek olyan munkák is, amelyek a szkeptikus megközelítéssel szemben valódi közösségekként határozzák meg az újonnan születő közösségi formákat. Howard Rheingold például már egyértelműen közösségeknek tekinti azokat az internethasználat során megszülető csoportokat, amelyeket közös érdeklődési kör mentén tetszőleges számú egyén alakít ki saját választása nyomán (Rheingold, 1993). Az ilyen csoportok esetében ugyanis éppúgy kimutathatók a valódi közösségiség ismérvei (közös cél, az azonosság és az összetartozás érzése, belső normák, szabályok stb.), mint a fizikai közösségek esetében. Belső rituálékkal, önálló, sajátos kifejezőmódokkal rendelkeznek, amelyek meghatározzák a közösségi információáramlást. Azaz ezek az online vagy virtuális közösségek is osztoznak a társadalmi tőkében, miközben számtalan közösségi bekapcsolódási lehetőséget és kölcsönhatást kínálnak az internetezők számára a virtuális térben. Olyan nyitott és széleskörűen hozzáférhető társadalmi hálózatok, amelyek esetében a fizikai közösségekhez képest szélesebb skálán érvényesül a bizalom és a társadalmi tőke. Ennek eredményeként pedig, miként arra Rheingold egy 2002-ben megjelent könyvében is felhívja a figyelmet, olyan hatékonysággal tudnak szélesebb skálájú érdekközösségeket aktivizálni, ahogy arra a térben és időben korlátozott, fizikai közösségek soha sem lennének képesek (Rheingold, 2002). Hasonló megállapításra jut Thomas Lindlof és Milton Schatzer is, akik az internethasználat nyomán születő virtuális közösségeket olyan közösségekként határozzák meg, amelyeket hasonló érdeklődésű emberek tudatosan hoznak létre valamilyen konkrét téma jegyében (Lindlof, Schatzer, 1998). A közösségiség alapja ebben

a megközelítésben is egy széles körű bizalmon alapuló, motivált és interaktív kommunikációs tevékenység, ami a virtuális csoportokat valódi közösségekké teszi.

Bár Rheingoldék virtuális közösségek alatt elsősorban az internetes online fórumokhoz köthető közösségi formákat értik, mára világossá vált, hogy a mobiltelefonálás, de SMS és e-mail üzenetváltás során is születhetnek közösségekként működő csoportok. Az ilyen közösségek tagjai a közös érdeklődés mentén térbeli kötöttségektől függetlenül kerülnek kapcsolatba egymással, hogy – miként Craig J. Calhoun sugallja a virtuális közösségekről adott meghatározásában – bizonyos információkban, elképzelésekben, érzésekben, kívánságokban osztozzanak egymással (Calhoun, 2002). Ezek a közösségi viszonyok átszövik az internetező, mobiltelefonáló ember mindennapi kommunikációs kapcsolatait, aki ezáltal mindinkább a virtuális közösségek kölcsönhatása mentén szerveződő hálózati társadalom tagjaként gondolkodik és viselkedik. Az új közösségi formák nemhogy gyengítenék, de erősítik is a virtuális és fizikai kapcsolatai révén behálózott ember fizikai közösségeken belül kialakult érzelmi, társadalmi kötődéseit. Sőt a fizikailag egymástól elkülönülten élő emberek számára egyöntetűen elfogadott közösségi normákat, értékeket kínáló virtuális közösség bizonyos értelemben a kiterjedt társadalmi viszonyrendszert feltételező elsődleges kötelékek metaforájává is vált. Léte így mindinkább elhalványítja a társadalom (Gesellschaft) és közösség (Gemeinschaft) fogalma között húzódó határokat. Rendeltetése ebből adódóan, miként arra James E. Katz és Ronald E. Rice is felhívja a figyelmet, hogy lebontsa azokat a falakat, amelyeket a fizikai közösségek emeltek a kultúrák, nemek, etnikai csoportok vagy a földrajzi helyek, helyszínek között (Katz, Rice, 2002). A virtuális közösségi viszonyok kialakításakor a közösség tagjai a meggyőződésüknek, attitűdjeiknek leginkább megfelelő módon képesek megjeleníteni identitásukat, vélekedéseiket, a közösséggel kapcsolatos elvárásaikat. Más szóval, amíg a fizikai közösségek a közösségek tagjai által egyöntetűen elfogadott társadalmi és fizikai (térbeli) határvonalak mentén szerveződnek, addig a virtuális közösségek a közösségek tagjai által egyöntetűen elfogadott társadalmi gyakorlaton és a közös érdeklődési körön alapulnak.

A virtuális közösségek tehát éppúgy megfelelnek a közösségekkel kapcsolatos elvárásoknak, mint a fizikai közösségek, de virtuális jellegükből adódóan tagjaik fizikai jelenléte nélkül válnak valódi közösségekké. Az internetezők, mobiltelefont használók meghatározott érdeklődési kör mentén szerveződő virtuális csoportjait közösségeknak tekintő

elméletek tehát alapvetően változtatják meg a közösség és hely viszonyával kapcsolatos hagyományos felfogást. Az elmélet képviselői szerint ugyanis ma már a térbeli érintkezés, a fizikai jelenlét, a közös helyen megvalósuló személyközi kapcsolatok nélkül is szerveződhetnek valódi közösségek. Miként arra Barry Wellman és Milena Gulia „Net Surfers don’t Ride Alone” című írásukban rámutatnak, az információ korában a közösség meghatározásakor a térbeli alapról a társadalmi hálózat kínálja alapokra helyeződik át a hangsúly (Wellman, Gulia, 1999). Wellman és Gulia szerint csak akkor érthetjük meg, hogy a virtuális csoportok miért tekinthetők közösségeknek, ha újraértelmezzük magának a közösségnek a fogalmát. Ennek során pedig akkor járunk el helyesen, ha a korábbi „idealizált” közösségértelmezésektől eltávolodva a közösséget mindenekelőtt individuumok társadalmi hálózataként, azaz egyfajta személyes viszonyrendszerként fogjuk fel. Csak így tudjuk ugyanis megragadni a közösségi kötődések lényegét egy nem a fizikai közelségen alapuló csoportban. Egy olyan csoportban, amely tehát a fizikai közösségekhez hasonlóan maga is közösségként működik annak ellenére, hogy már nem jellemzőek rá azok a hagyományos kötelékek, amelyek a családi, rokonsági, szomszédsági viszonyokra és más primer csoportokra épülő közösségeket összetartják. Ha viszont a közösséget individuumok térbeli korlátokat nem ismerő társadalmi hálózataként fogjuk fel, szükségtelen külön virtuális és fizikai közösségekről beszélnünk. Csak egyféle közösség létezik, amely éppúgy létrejöhet a virtuális médiatérben, mint az egymással fizikai kapcsolatba kerülő emberek alkotta primer csoportokon belül.

Wellman és Gulia ebből a felismerésből kiindulva bírálja Rheingold virtuális közösségekkel kapcsolatos meghatározását is, ami a virtuális és fizikai közösségeket egymástól elkülönülő realitásokként kezeli. A közösségről alkotott fogalmunkat, vélik Wellmanék, ugyanis kizárólag ennek a két realitásnak az egyesítésével érthetjük meg. A társadalmi hálózat fogalma immár megkerülhetetlenné vált a kommunikáció közösségépítő szerepével kapcsolatos modellek megalkotásakor. Szemben a hagyományos társadalom–közösség modellek kínálja képpel, az információ korában a virtuális társadalmi hálózatokba való bekapcsolódás nem vonja maga után a valós közösségi viszonyok feladását. Mi több, az internetezés, mobiltelefonálás teremtette kommunikációs kapcsolatok kiegészíthetik és ki is terjeszthetik a hagyományosnak tekintett, fizikai közösségek viszonyrendszerét. Anita Blanchard és Tom Horan szerint a társadalmi tőke növekedését vonja maga után, amikor az elektronikus technológiák használatával mind nagyobb számban megjelenő virtuális közösségek kiszélesítik a fizikai közösségek határait (Blanchard, Horan, 2000). Vagyis az információk gyors és széles körű

cseréjére épülő, közös érdeklődési körön alapuló virtuális közösségek megjelenése a társadalmi tőke növekedését vonja maga után a velük kapcsolatba kerülő fizikai közösségekben is.

Márpedig ha az új kommunikációs technológiák használata a társadalmi viszonyokat kiterjesztő és megerősítő virtuális közösségek révén a társadalmi tőke növekedéséhez vezet, akkor a hozzájuk köthető új közösségi formákra is érvényeseknek kell lenniük a társadalmi tőke azon alaptípusainak, amelyekre Coleman és Putnam is felhívták a figyelmet. S valóban, napjainkban egyre több látványos és kevésbé látványos példát találunk a virtuális közösségekben rejlő cselekvési erőforrásokra. A napi híradások például mind több olyan nemzeti és nemzetközi mozgalomról tudósítanak, amelyek kiindulópontját az internetes közösségi kommunikáció jelenti. Ma már politikai, kulturális, vallási események sora kötődik az egymással online információcsere révén kapcsolatba kerülő emberek virtuális csoportjaihoz. Kampányaik megtervezésekor a pártok, kulturális és vallási csoportok ma már megkerülhetetlen tényezőként veszik figyelembe az internetes csoportokra jellemző jelentős társadalmi tőkét, a virtuális közösségekben rejlő cselekvési erőforrásokat.

Katz és Rice már idézett munkájukban nem véletlenül jutnak arra a megállapításra, hogy a rendszeres internethasználók sokkal nagyobb valószínűséggel kapcsolódnak be a politikai eseményekbe, különböző közösségi szerveződésekbe, mint azok, akik ritkán vagy egyáltalán nem kommunikálnak az interneten (Katz, Rice, 2002). Caroline Haythornthwaite és Lori Kendall is hasonló következtetésre jutnak 2010-ben megjelent, „Internet and Community” című tanulmányukban, a virtuális közösségek által megerősített fizikai közösségeket tekintve a legjobb közösségi formáknak hangsúlyozzák, hogy az információ korában az online kommunikációs viszonyok nem csupán pozitív hatást gyakorolnak a fizikai, helyalapú közösségekre, de az online kommunikáció és az offline világ csak egymással kölcsönhatásban válhatnak közösségépítő tényezővé (Haythornthwaite, Kendall, 2010). És ezen az állásponton van Amitai Etzioni is, aki *The Monochrome Society* című, nagy hatású munkájában azt hangsúlyozza, hogy bár az elektronikusan mediatizált kommunikáció jelentős mértékben kiszélesíti azok körét, akikkel folyamatos kommunikációs kapcsolatba kerülhetünk, egyúttal meg is erősíti és újra is építi a hagyományos közösségi formákat (Etzioni, 2001).

Ha tehát a virtuális közösségek esetében is felfedezhetők a közösségeket jellemző cselekvési erőforrások, akkor túl azon, hogy szükségtelen féltelnünk a hagyományos fizikai közösségeket az elektronikusan mediatizált kommunikációtól, egyre kevésbé indokolt a virtuális és fizikai közösségekről mint egymástól lényegileg különböző szerveződésekről beszélnünk. Az információs technológiák használatához kötődő hálózottság révén az individuumok számára ezeknek a közösségeknek a határai egyre kevésbé érzékelhetők. Az egymással a közvetített kommunikáció különböző technológiai révén kapcsolatba kerülő emberek önértelmezésének és közösségi szerepeinek végső viszonyítási keretévé a napi információcsere révén kialakuló hálózati társadalom válik. Az elektronikusan kommunikáló ember fizikai, konkrét helyhez kötött, közvetlen emberi viszonyait, offline társadalmi helyét és kapcsolatait mindinkább egy információ-központú társadalmi hálózat részeként ítéli meg. Ez a társadalmi hálózat így módon válhat egyetlen nagy, a globális és lokális kötődéseket egyaránt megjelenítő mediatizált közösséggé, amelynek szervezőelve a hatékony információcsere szabályainak egyöntetű elfogadása és alkalmazása.

A *közösség* szó használata ezért járhat ma együtt az eddigieknél átfogóbb, ha úgy tetszik, globális közösségkritériumok meghatározásának igényével. Ezek a közösségkritériumok pedig, ahogy arra a fentiek is rávilágítottak, az elektronikus kommunikációs technológiák használatával globalizálódó kommunikációs tér sajátosságaiból vezethetők le. Vagyis belső kapcsolatban vannak az információközvetítés hatékonyságának egyöntetűen elfogadott feltételeivel. E feltételek (pl. a közös információs bázis és érdeklődési kör, illetve a bizalmi viszonyok kölcsönös kialakulása) közösségformáló tényezőként járulnak hozzá a közösség szerkezetével, működésével kapcsolatos képzeink módosulásához, és sugallhatják például azt a meghatározást is, miszerint a közösség végső soron nem más, mint a hatékony információközvetítésre irányuló kommunikatív cselekvések szabályait egyöntetűen elfogadó és alkalmazó emberek közötti viszonyok összessége. A továbbiakban a politikai közösségek mediatizációjának vizsgálatával próbálom ezt a meghatározást biztos alapokra helyezni.

Marshall McLuhan már 1967-ben megjelent, *The Medium is the Massage* című könyvében felhívja a figyelmet arra, hogy a politika, amely képtelen a tömegmédia közönségét kreatívan részvételre buzdítani, a tegnap válaszait adja a ma kérdéseire (McLuhan, 1967). Azaz a politika, amely nem él a sokcsatornás tömegkommunikáció kínálta lehetőségekkel a közvélemény formálására tett kísérlete során, képtelen üzeneteit hatékonyan eljuttatni a

célcsoportokhoz. McLuhan óta egyre kevésbé vitatott tény, hogy az elektronikus médiumok megjelenése és elterjedése új korszakot nyitott a tömegmédia és a társadalom viszonyában. A rádió és a televízió használata megalapozta, az új kommunikációs technológiák (internet, mobiltelefon stb.) expanziója pedig napjainkban felgyorsítja azt a folyamatot, amelyet a politikai közösségek mediatizációjaként ír le a médiatudomány és a kommunikációfilozófia. A politikai közösségek mediatizációja alatt eleinte azt a jelenséget értettük, hogy a média növekvő társadalmi jelentősége, ha úgy tetszik, hatalma következtében a politikai kommunikátorok egyre erőteljesebben vették figyelembe a média szabályait, céljait, a média értékrendjét megjelenítő keretnarratívákat. Ennek eredményeként a célközönség megszólítására törekvő politikusok kommunikációs cselekvéseiket és történeteiket ráhangolják a tömegmédia által előnyben részesített narratívákra, időzítésre, formátumra, stílusra, nyelvezetre (Altheide, Snow, 1979; Dayan, Katz, 1992). A sokcsatornás kommunikáció és az új média szerepének növekedésével ugyanakkor a politikai közösségek mediatizációja felgyorsul, aminek következtében egyre erőteljesebbé válik a tömegmédia és a politika kölcsönhatása, azaz egyre inkább összefonódik a politikai kommunikáció stratégiája és iránya a tömegmédia gyakorlatával. Az új kommunikációs technológiák megjelenésével tehát a politikai közösségek mediatizációja új szakaszba lépett: a mediatizáció ma már nem csupán annyit jelent, hogy a politikum igazodik a tömegmédia világához. A mediatizáció a politika és a média kölcsönös egymásra hatását jelenti, melynek következtében a két szféra által preferált narratívák határvonalai egyre kevésbé jelölhetőek ki. Ezt a folyamatot jelentős mértékben felgyorsítják az új kommunikációs technológiák megjelenését kísérő és a fentiekben taglalt társadalmi változások. Ennek következtében a ma már többnyire hibrid (virtuális-valós) közösségekként működő politikai közösségek „életterévé” mindinkább a közösségi média válik, ami a hagyományos közösségeknek számító politikai pártok közéleti szerepének folyamatos csökkenéséhez, s a közösségi média terében körvonalazódó, képlékeny értékrenddel bíró, új típusú társadalmi mozgalmak születéséhez és megerősödéséhez vezet. Minden jel arra mutat, hogy az új típusú, egy-egy probléma köré a közös érdeklődés mentén szerveződő, mediatizált közösségek, mozgalmak egyre jobban kiszorítják a politikai gyakorlatból a kötött értékrend mentén működő, hagyományos politikai közösségeket. A pártok a szavazatoptimalizálás céljából, sőt, fennmaradásuk érdekében ezért kénytelenek politikai narratíváikat, retorikájukat hozzáigazítani a mediatizált közösségek világához, ami szükségszerűen azzal a következménnyel jár, hogy maguk is egyre inkább képlékeny értékrend jegyében életben tartott politikai mozgalmakká alakulnak át. Ma már azt tapasztaljuk, hogy a politikai közösségek implicit narratívái éppúgy a közösségi metanarratívák és mediális keretnarratívák

metszéspontján születnek meg, mint valamennyi más hibrid (virtuális-valós) közösség narratívái. Ennek eredményeként a politikai közösségek sokcsatornás kommunikációjuk során akarva-akaratlanul ráhangolják narratíváikat a tömegmédia keretnarratíváira. E narratívák kommunikációja így mindinkább a média által fontosnak tartott történetek jegyében történik, ami a politikai közösségek mediatizálódása mellett szükségszerűen vezet a média és a politikai rendszerek egyre erőteljesebb összefonódásához is. Az új kommunikációs technológiák expanzióját megelőzően a média és a politika olyan mintákkal álltak kölcsönhatásban, amelyek mindkét szférát megvédték a másik túlzott befolyásától. A média egyre növekvő hatalmát ellensúlyozta és gyakran meg is haladta a politikai intézmények és pártok hatalma. Mára azonban ezek a közvetítő minták mindinkább eltűnnek, a média és a politika kölcsönhatása közvetlenné válik; a politika a hagyományos pártközpontú küzdőtérrel átvándorol az új média által teremtett, pártoktól mentes terepre. Ebben a helyzetben pedig a politikai erők egyre kevésbé tudják megőrizni a politikai játszma monopóliumát. A politika ebben a közvetlen kölcsönhatásban már nem tud ellenállni a mediatizáció folyamatának. Ez a kölcsönhatás azonban csak oly módon válhat erőteljesebbé, hogy az új kommunikációs technológiák használata hatást gyakorol magára a médiára, annak sajátosságaira, hagyományaira is. Az új média megjelenése ugyanis nem csupán a hagyományos politikai intézmények szocializációs funkcióit és a társadalmi támogatás megszervezésére irányuló tevékenységét gyengíti, de csökkenti a hagyományos tömegkommunikációs eszközök hatékonyságát is a befogadói csoportok mozgósítása, aktivizálása terén. Emellett, miként arra Jo Bardoel és Mark Deuze is felhívja a figyelmet, a hírmédia hagyományos szerkesztői és kritikai funkciói is gyengülnek az új média interaktív kommunikációs gyakorlatának köszönhetően, és annak eredményeként, hogy a híripar egyre inkább az online, avagy „instrumentális” újságírás technikáit preferálja (Bardoel, 1996; Bardoel, Deuze, 2001). Ennek az új újságírói gyakorlatnak a főbb típusait – a mainstream híroldalakat, index- és katalógusoldalakat, meta- és véleményoldalakat, véleménynyilvánításra és vitára épülő oldalakat – teljes mértékig az online média kommunikációs sajátosságai, az interaktivitás, hipertextualitás és a multimedialitás hatják át.

A politikai közösségek mediatizációjának egyik legfontosabb társadalmi következménye az új típusú közösségek révén erősödő közéleti, politikai aktivitás; a politikailag felkészült, önmozgósító polgárok egyre nagyobb számban való részvétele a közéleti diskurzusokban. Az internetet használók körében közösségi szinten jól érzékelhetően nőtt a politikai érdeklődés és a civil részvétel mértéke például olyan nem hagyományos politikai tevékenységformákban,

mint a tüntetéseken való részvétel, petíciók aláírása vagy bojkotthoz való csatlakozás. Az új típusú közösségi kötelekekből fakadó nagyobb aktivitás és megnövekedett politikai készségek eredményeként a népesség egyre nagyobb hányada függetleníti magát a hagyományos politikai intézményektől, pártoktól politikai álláspontja érvényesítésekor. A mediatizált közösségek tagjaiként kommunikáló, új független, vagy Russell J. Dalton kifejezésével, „önmozgósító” állampolgárok egyre inkább a hagyományos politikai közösségektől, pártoktól függetlenül alakítják ki az aktuális problémákkal kapcsolatos politikai nézeteiket (Dalton, 1996). Az állampolgároknak ez az egyre növekvő csoportja politikai tevékenysége eszköztárába olyan, a hagyományostól eltérő elemeket épít be, mint például a választásoknál fontosabbnak tartott népszavazásokat vagy a pártok támogatásánál hatékonyabbnak tekintett tiltakozási akciókat.

Bár az új média expanziójával folyamatosan nő az új függetlenek, avagy „önmozgósítók” tábora, még mindig jelentős azoknak a száma, akik a könnyen hozzáférhető információk számának robbanásszerű növekedése ellenére is alulinformáltak, és ebből fakadóan apolitikusak maradtak. Ők a Herbert Hyman és Paul Sheatsley által „krónikusan semmit tudók”-nak nevezett emberek, akik főként alacsony iskolázottságuk és motivációjuk miatt nem rendelkeznek az aktív társadalmi magatartáshoz, politikai részvételhez szükséges kognitív erőforrásokkal (Hyman, Sheatsley, 1947). Az új kommunikációs technológiák elterjedését megelőzően ez a csoport többnyire politikai pártokra támaszkodott annak érdekében, hogy mentesüljön az egyéni választás szükségességétől és felelősségétől. A pártok ugyanis korábban sikeresen azonosították magukat a társadalmi törésvonalakkal és csoportérdekekkel, és ezzel a politikai hozzáértés benyomását tudták kelteni a kevésbé iskolázott polgárok körében. Egyfajta ideológiai menedékül szolgáltak a kevés információval rendelkező, vagy az információkat feldolgozni képtelen emberek számára. Miután azonban a pártokat ma már egyre nehezebb a társadalmi törésvonalak mentén azonosítani, azok mindinkább elvesztik az információhiány miatt apolitikussá vált emberek tájékozódásában betöltött orientációs szerepüket. Emiatt folyamatosan csökken a pártoktól valamilyen orientációt váró, Dalton kifejezésével élve, „rituális pártelkötelezettek” aránya, miközben egyre inkább nő az erősen mobilizált, „új független” állampolgárok száma (Dalton, 1996). Ami arra utal, hogy a kevésbé iskolázott polgárok vagy teljes mértékig apolitikusak maradnak, vagy az új média révén egy probléma köré felépülő, mediatizált közösségektől várják a politikai orientációt.

A folyamatosan gyengülő, illetve nem létező pártelkötelezettség mellett a „krónikusan semmit tudók” és az „új függetlenek” táborát erősítő polgároknak van még egy közös vonása: mindkét csoport az új kommunikációs technológiák közegében átalakuló tömegmédiától, pontosabban annak explicit és implicit narratíváitól várja a politikai orientációt. Ebben a helyzetben pedig folyamatosan megváltozik az a mód, ahogyan az emberek egy adott társadalomban megközelítik és művelik a politikát. A politikai mozgalmak, programok, események iránti elkötelezettség nem a társadalmi törésvonalak mentén világosan definiált, stabil értékek jegyében alakul ki a polgároknak. Az általuk képviselt vagy elfogadott politikai értékrendek képlékenyek, ingatag alapokon nyugszanak, azokat erőteljesen befolyásolják a média által közvetített aktuális események, problémák vagy a politika és a tömegmédia közös narratívái révén ismertté vált politikai vezetők képe. Így ezekhez a csoportokhoz a pártok hagyományos kommunikációs technikái révén közvetített üzenetek már nem, vagy csak alig jutnak el. Programok iránti elkötelezettségük nem „rituális”, azaz erősebb, meggyőzőbb narratívák hatására könnyen váltanak politikai közösséget, és „vándorolnak” a különböző táborok között. Nem véletlenül vált mára az új típusú választási kampányok elsődleges célja a hagyományos párttámogatók megtartása mellett az apolitikus és „új független” állampolgárok mozgósítása. Ez a jelenség viszont már egy mélyebb gyökerekből táplálkozó problémára világít rá. Jelesül arra, hogy a digitális kommunikáció által generált közösségi viszonyok hibrid jellege a közösségek tagjainak sajátos énképéből, identitásából fakad. A média által közvetített narratívák ugyanis a rendszeres médiafogyasztók énteremtő, autobiografikus narratíváinak rendszerébe ágyazódva járulnak hozzá egy különleges, kapcsolati én és egy erre épülő képlékeny identitás kialakulásához. Egy olyan hálózati individualizmus alapjai teremődnek meg az új médiatérben, amelynek szerves részét képezik az individuumok által interiorizált médiatörténetek. Ennek a folyamatnak a lényegi mozzanataival kívánok a következő fejezetben foglalkozni.

¹ A fogalmi dichotómiával kapcsolatban lásd Tönnies (1983).

² Ezzel a megközelítési móddal kapcsolatban lásd Kolko és Reid (1998).

6. Az identitásformáló narratívák mediatizációja

A mediatizált kommunikáció szerepének növekedésével a közösségiség élményét mindinkább egy sajátos hálózati individualizmus táplálja. A kommunikációs viszonyai révén behálózott ember ennek következményeként különleges, ha úgy tetszik, intim viszonyba kerül az őt befogadó társadalmi viszonyrendszerrel. Ennek az intimitásnak a lényege pedig, miként arra Leopoldina Fortunati is rámutat, nem valamilyen, a hálózati társadalomban egymással kapcsolatba kerülő emberek viselkedését meghatározó általános érzélem, hanem a közösségnek az új kommunikációs technológiák korában megőrzött eredeti funkciója (Fortunati, 2002). A társadalmi struktúra ezáltal éppoly közvetlenül jelenik meg az egyéni döntések szintjén, mint a hagyományos közösségekben. A hálózati társadalomban térbeli kötelékek nélkül, szabadon alakított közösségi viszonyainkban éppúgy ott rejlik a társadalmi tőkeként érvényesülő cselekvési erőforrás, mint azokban a hagyományos közösségi formákban, amelyekben a közösségépítő bizalom még elválaszthatatlanul kötődött a közvetlen személyközi kapcsolatokhoz.

A közösségépítés folyamatában már nem érvényesülnek azok a lokális viszonyokat meghatározó kötelékek, amelyek a kötött én, a közjó érdekében elnyomott egyéniség képzetének kialakulásához vezettek. Az újonnan születő társadalmi hálózatok a saját közösségi alfájának és omegájának tekintett individuumot emelik piedesztálra. A közösség immár nem mindent áthidaló személyközi kapcsolatok helyhez kötött jelenségeként szerveződik, hanem, miként arra Wellman is felhívja a figyelmet, informális kapcsolatok olyan individuális hálózatoként, amely egyúttal egy széles körű társadalmi kapcsolatrendszer alapját is jelenti (Wellman, 1988). Az elektronikusan kommunikáló ember az új társadalmi hálózatban szabadon és folyamatosan váltogathatja közösségi szerepeit, anélkül hogy ezzel felszámolná eredeti közösségi kötődéseit. Az egyes közösségi szerepeit és kötődéseit más közösségekben játszott szerepei és megélt kötődései tükrében értelmezi; azonosságtudatát egy sajátos többrétegű, hálózati identitás határozza meg.

Az elektronikus kommunikáció olyan új kontextust teremt, amelyben tehát összetettebbé válnak a közösségről, emberi kapcsolatainkról, önmagunkról alkotott fogalmaink. Ezek az

összetett fogalmak új dimenziókat tárnak fel gondolkodásunkban minden eddiginél komplexebbé, de tudatosabbá is téve a kommunikációs folyamatainkat meghatározó közösségi szerepvállalásainkat. Ahogy Joshua Meyrowitz fogalmaz „The Rise of Glocality” című tanulmányában, a médiahálózatos kommunikáció teremtette új kontextus révén „összetetté, többretegűvé, változékonyvá és a végtelenségig alakíthatóvá válik identitásunk” (Meyrowitz, 2005, 28). Ami annyit jelent, Meyrowitz gondolatmenetét követve, hogy globális és lokális identitásaink egy időben, egymást átfedve formálják énképünket, a közösséggel, közösségi léttel kapcsolatos képzetünket. S ennek eredményeként nem pusztán a globális iránti fogékonyságunk nő, de a lokálishoz fűződő viszonyunkban rejlő tudatosság is. Azaz a kulturális, nemzeti, társadalmi határokon átívelő globális kommunikáció során nyert információk tükrében élesebben rajzolódnak ki előttünk a lokalitás ismérvei, mint valaha.

Az új kommunikációs technológiák használata tehát egyszerre jár együtt a globális hálózottság, valamint a tudatosabbá váló és ily módon bizonyos értelemben véve megerősödő lokális közösségi kötődés élményével. A rádiózó, televíziót néző, internetező, mobiltelefonáló; szűkebb és tágabb virtuális közösségével állandó kommunikatív kapcsolatban levő ember így egyre inkább egy olyan hálózati társadalom tagjaként kezd gondolkodni, cselekedni, kommunikálni, amelynek léte elválaszthatatlanul kötődik az újonnan megszülető kommunikációs térhez. Ezt az integráló és individualizáló dimenziót együttesen megjelenítő, összetett társadalmi identitást természetesen számos, egymásra is ható folyamat táplálja. A távolságot, a nemzeti, kulturális, társadalmi határokat virtualizáló kommunikációs térben ugyanis megváltoznak a társadalmi viszonyok, szituációk leírásakor alkalmazott kategóriák, osztályozások; elmosódnak például az írásbeliség kultúráját jellemző határvonalak a privát és a nyilvános, a gyermek és a felnőtt világok között.

Az új lokalitások tehát úgy feltételeznek erős közösségi kötődéseket, hogy egyúttal globális trendek, a globális tudat hatása alatt is állnak. Ezek az új kommunikációs térben szerveződő helyi közösségek így egyrészt erősítik a helyi kötődéseket, a lokális identitást, másrészt viszont meghatározó elemei az ebben a kommunikációs térben kibontakozó, globális hálózati közösségnek is. A globális hálózati közösség ily módon egyfajta viszonyítási keretül is szolgál az elektronikus kommunikációs térben születő helyi közösségeknek. A hálózott individuum saját helyi közösségét ugyanis egyre inkább a globális irányából kezdi értelmezni. A globális kommunikáció során szerzett információk tükrében határozza meg helyi

közösségének főbb jellemzőit. Más szóval, egyfajta globális mátrix jegyében dolgozza fel a helyi közösséggel kapcsolatos tapasztalatait.

Ez az új médiumok teremtette globális nézőpont azonban nem pusztán a közösségmeghatározásokat, de a társadalmi szabályokhoz fűződő individuális viszonyt is megváltoztatja. A globális kitekintés következtében szükségszerűen viszonylagossá váltak azok a nemzetállami érdekeket megtestesítő és társadalmi, közösségi metanarratívák által közvetített konvenciók, társadalmi értékek, normák, amelyek a szövegalapú, modern kultúrákban a helyi közösségek életét meghatározták. Ennek oka kettős: egyrészt az írásbeliség korában általánossá vált, elvontabb társadalmi kategóriák, osztályok egyre kevésbé alkalmazhatók arra a közös kommunikációs térre, amelyben az elektronikusan kommunikáló emberek globálisan és lokálisan is kapcsolatba lépnek egymással. A globális viszonyítási keret így a nemzetállami érdekeket is megtestesítő társadalmi, politika kategóriák folyamatos felszámolásához vezet. Másrészt azáltal, hogy az új kommunikációs tér hatására a globális és lokális események közvetlen viszonyba kerülnek egymással, jelentős mértékben megerősödik a helyi közösségek kohéziója, ami viszont óhatatlanul a hagyományos társadalmi, politikai intézmények tekintélyének csökkenésével jár együtt. A kommunikációs szituációk számának növekedése megsokszorozza annak a helyi kommunikációs közösségnek a megtartó erejét, amelynek az egyén nem eleve elfogadott szabályok és normák követésével, külső társadalmi erők hatására, hanem szabad és tudatos választás révén válik tagjává.

Akár a globális, akár az újonnan szerveződő helyi közösségi szint irányából közelítjük meg az egyén és a társadalom viszonyát, azt látjuk, hogy az egyén egyre kevésbé kötődik az osztálya által kijelölt, konvencionális társadalmi helyhez. Mind szélesebb spektrumú kommunikációs tevékenysége révén egyre több olyan közösségi formát, életmódot, hagyományt és értékrendet ismer meg, amelyet korábban elzártak előle a normatív integráció tradicionális intézményei, az eleve elfogadott közösségi hagyományok és tekintélyek. Lehetősége nyílik ezáltal arra, hogy válasszon magának az egymással versengő közösségek, életmódok és értékek közül. S ez a hagyományosan elfogadott normák, életmódok, értékek viszonylagosságának felismeréséből fakadó választás egyúttal a hálózott individuum egyre összetettebb identitásának részévé is válik.

A közösség új szintjeinek kialakulása a mind összetettebb egyéni identitások révén tehát felülírja a társadalommal kapcsolatos hagyományos osztályozási, kategorizálási mintákat, s ezzel együtt mintegy újraintegrálja a különböző társadalmi csoportokat is. A globális és lokális közösségi szintek kialakulása ily módon egy új típusú lokalitás megszületéséhez vezet el, amelyet Meyrowitz találóan „glokalitás”-nak nevez (Meyrowitz, 2005, 23–25). Meyrowitz már idézett munkájában George Herbert Mead (1934) és Charles Horton Cooley (1964) írásaira hivatkozva abból a feltevésből indul ki, hogy az ember önmagáról alkotott képe (sense of self) voltaképpen az egyén közösségi, társadalmi kapcsolataira visszavezethető, tükrözött kép. Mások velünk kapcsolatos reakciói, attitűdjei, viselkedése alapján ismerjük meg önmagunkat; értjük meg cselekvéseink, viselkedésünk, szavaink társadalmi jelentését. Énképünk annak észleléséből fakad, ahogyan mások észlelnek bennünket, azaz egy „általánosított másik” szemszögéből észleljük és ítéljük meg saját viselkedésünket és megnyilatkozásainkat.

Meyrowitz szerint az új kommunikációs technológiák megjelenése és kiterjedtebb használata kitágította a tapasztalati teret. Ezáltal az önismeretünk forrását jelentő „általánosított másik”-ról alkotott fogalmunkat már nem pusztán a közvetlen környezetünkben élő emberek velünk kapcsolatos reakciói táplálják. A globális médiatérben immár más helyeken lévő, más közösségekben élő emberek is szolgálhatnak „éntükörként”. S ez a medializált, közvetített „általános másik”, bár nem szünteti meg az önmagunkról alkotott képünk függését a bennünket befogadó helyi közösségtől, csökkenti helyi kötődésünk jelentőségét énképünk kialakításában.

Másrészt azzal, hogy az elektronikus kommunikáció terében globális perspektívák nyílnak meg előttünk, kitárul az a viszonyítási mező is, amelyet Meyrowitz „általánosított máshol lét”-nek nevez (Meyrowitz, 2005, 22–23). Az „általánosított máshol lét” olyan tükör, amelyben saját lokalitásunkat szemlélhetjük és megítélhetjük. Az „általánosított máshol lét” érzékelésével helyi közösségünkről más helyi közösségekhez viszonyítva alkotunk képet. Ez a kitáguló viszonyítási mező egyfajta globális mátrixot helyez a lokálissal kapcsolatos tapasztalatainkra, s így egy különleges én- és helytudat forrásává válik. „Glokalitásokban élünk”, írja Meyrowitz, ami annyit jelent, hogy „bár valamennyi lokalitás több szempontból egyedi, mindegyik globális trendek és a globális tudat hatása alatt áll” (Meyrowitz, 2005, 23). Az új médiatérben érvényesülő globális nézőpont tehát azzal, hogy általános viszonyítási mezőbe helyezi helyi közösségünket, egyúttal új, a lokalitáson túlmutató jelentést is ad közösségi interakcióinknak,

melyeket egy, az elektronikus média által megteremtett külső perspektívából, „felülnézetből” vagyunk képesek szemlélni.

A lokális és globális társbérletből fakadó „glokalitás”-ban azonban a helyi kötődés új, minden eddigénél erősebb formái is kialakulnak. Ennek oka pedig, hogy a globális nézőpont, az új médiateret jellemző viszonyítási keret révén minden eddigénél tudatosabb választás eredményeként érezzük, valljuk magunkat egy helyi közösség tagjának. Más szóval, a globális kommunikáció révén megteremtődő, miként Edward Relph fogalmaz, „objektív kívül levés” (objective outsideness) a lokálishoz való kötődés minden eddigénél tudatosabb, érzelmileg minden korábbinál erősebb formáját váltja ki (Relph, 1976, 51–52). Az általunk több szempont mérlegelésével, tudatosan választott helyet és közösséget ugyanis sokkal inkább a sajátunknak fogjuk érezni, mint azt, amelyhez pusztán konvencionális kötelékek fűznek bennünket.

Az újonnan megszülető globális nézőpont azáltal, hogy minden eddigénél tudatosabbá teszi közösségi, társadalmi viszonyulásainkat, nem egyszerűen csak a viselkedésünket befolyásolja, de hatással van magára a társadalmi identitásra is. A globális kommunikáció teremtette „felülnézetben” átértékelődnek a szövegalapú társadalmakban kikristályosodott, hagyományos társadalmi kategóriák. A globális nézőpont révén egyre tudatosabban közelítjük meg ezeket a kategóriákat, és emiatt egyre kevésbé tudjuk reflexió nélkül elfogadni a háttérükben boltosuló konvenciókat. Másrészt az új médiatér kínálta kommunikációs közeg teljes mértékig átjárhatóvá tette a közösségi, társadalmi kommunikációt meghatározó szituációs határokat. Az elektronikus médiumok révén megnyíló szituációs határok és a saját társadalmi, közösségi gyakorlatát a médianarratívák kínálta globális nézőpontból szemlélő és ezáltal a konvenciókkal kapcsolatban mindinkább kritikussá váló személyiség attitűdjei miatt egyre kevésbé lehetséges több, a hagyományos, szövegalapú társadalmat jellemző kategóriát fenntartani.

Így válhat az elektronikus kommunikáció olyan társadalmi konvergenciák alapjává, mint amilyen például a gyermeki és felnőtt világok közeledése is. Miként Meyrowitz „glokalitás”-ról írt tanulmányában olvashatjuk, manapság egyre kevésbé őrizhető meg az a szövegalapú társadalmakat jellemző gyakorlat, hogy a szövegek különböző szintű kódolásával távol tartják a gyermekeket a felnőttek, sőt más korú gyermekek információs világától (Meyrowitz, 2005,

28–29). A televíziót néző, internetező gyermekek ma minden további nélkül hozzájuthatnak a felnőttek elkülönített információihoz. S így egyre inkább elhalványulnak a gyermekkor és az ifjúkor, illetve az ifjúkor és a felnőttkor közötti határvonalak. Az a kommunikációs közeg, amelyben a gyermekek információhoz jutnak, egyre inkább azonossá válik azzal a világgal, amelyben a felnőttek kommunikálnak, dolgoznak vagy éppen szórakoznak. Azaz a televíziós csatornákat néző, az internetet egyre tudatosabban böngésző gyermek ugyanabban a kommunikációs közegben tájékozódik, jut hozzá újabb és újabb információkhoz, mint a felnőtt. A gyermeki és felnőtt világokat korábban jellemző kommunikációs szituációk egyre jobban átfedik egymást. S ez, véli például Neil Postman, szükségszerűen vezet a felnőtt hagyományos társadalmi helyzetéből és szerepéből fakadó tekintélyének gyengüléséhez (Postman, 1994, 89–90). Erre hívja fel a figyelmet Meyrowitz is „Medium Theory” című tanulmányában, amikor így fogalmaz: „Az elektronikus társadalmat a felnőtt gyermekek és a gyerekes felnőttek egyre növekvő száma jellemzi” (Meyrowitz, 1994, 68). A „gyermekkor eltűnése”, hogy Postman már idézett művének címére utaljunk (Postman, 1994), tehát arra a társadalmi kategóriák közötti konvergenciára példa, ami a kommunikációs szituációk határainak elmosódásából fakad az elektronikus médiumok terében. Az elektronikus média használata megszabadít bennünket a hagyományos társadalmi besorolásokban és az azokra épülő interakciókban rejlő kötöttségektől, korlátozásoktól. Ahogy Meyrowitz írja: „szabadon alakíthatjuk saját kapcsolati hálónkat, és a mi döntésünkön múlik, hogy milyen szinten akarunk bekapcsolódni ezekbe a hálózatokba [...] tőlünk függ az is, hogy milyen szinten kötődünk a helyi térhez” (Meyrowitz, 2005, 30).

Az elektronikus média által közvetített én- és közösségteremtő narratívák interiorizálása tehát sokrétűvé és személyessé teszi közösségfogalmunkat, s megváltoztatja a hagyományos közösségi formákhoz köthető rögzített, stabil identitásról alkotott képzetünket. Az új kommunikációs technológiák használata így vezethet el az én „telítődéséhez”, ami annyit jelent, hogy a hálózati társadalom tagjai képesek valamennyi lehetséges identitásukat befogadni, és ebben már nem korlátozza őket egy, a hagyományos közösségi formákat jellemző, adott helyhez kötött azonosságtudat. Mindez pedig az én fogalmának azt az új, viszonyközpontú megközelítést vonja maga után, amit a főként a mobiltelefonok használatának pszichológiai hatásait vizsgáló Kenneth J. Gergen szorgalmaz „Self and Community in the New Floating Worlds” című tanulmányában (Gergen, 2003).

Gergen szerint az új kommunikációs technológiák használata a „kapcsolati létezés” eddig ismeretlen formáinak kialakulásával „teljes mértékig aláássa a kötött én fogalmát” (Gergen, 2003, 110). A hálózati társadalomban a különböző közösségi formák között szabadon vándorló ember újabb és újabb érzelmi kötelekeket képes kialakítani a fizikai közösségeket jellemző közvetlen társadalmi kötődései mellett. A mediatizált kommunikáció különböző technológiáit alkalmazó egyén identitása így képlékennyé válik, a különböző társadalmi kontextusokban „kaméleonszerűen” változik. Egyre bizonytalanabb vállalkozássá válik egy ember valódi énjének, egy stabil „énmagnak” a meghatározása. A globális társadalmi hálózat tagjává váló egyén számos kapcsolat, értékrend, vágy és hit iránt kötelezi el magát, miközben közösségről közösségre vándorol televíziózás, internetezés vagy éppen mobiltelefonálás közben. Egyetérthetünk tehát Gergennel abban, hogy az információ korában a kötött, központi én képzete mindinkább felbomlik, és átadja helyét a kapcsolati én fogalmának. És abban is, hogy ez a folyamat az új típusú közösségek metanarratíváit és a személyes és tömegmédia-történeteket egyszerre közvetítő, ún. dialogikus technológiák, az internet és mindenekelőtt a mobiltelefon mind gyakoribb használatával gyorsul fel igazán. A mobiltelefon révén a viszonyok hálózata „mindig kéznél van”, írja Gergen, a telefon mint tárgy így a „kapcsolati kötelekek egyfajta ikonjává válik” (Gergen, 2003, 111). A mobiltelefon egy olyan „terelőlemezt” jelent használója számára, amely révén kötöttségek nélkül tud nap mint nap választani az egymással versengő csoportok (család, baráti kör, munkahelyi kollégák stb.) közül. A mobil kommunikáció a különböző közösségek között vándorló ember számára megteremti a többszörös lojalitás élményét.

Anélkül, hogy véglegesen elkötelezné magát valamely közösségi forma mellett, a növekvő mobilitás révén tehát bárki képes lehet szolidárisan kommunikálni bármely általa választott csoporttal. Más szóval, az a modern ember közösségi kötődéseit meghatározó törekvés, hogy egy-egy közösségi magra összpontosítva lezárja közvetlen társadalmi viszonyai hálózatát, egyre kevésbé érvényesül az új kommunikációs technológiák korában. A hálózati társadalom emberének egyéniségét a hibrid (virtuális-fizikai) kommunikációs közösségekben betöltött szerepei határozzák meg. E kölcsönhatások nyomán olyan instabil, képlékeny, állandóan változó közösségi formák születnek a hálózati társadalomban, amelyeket Michel Maffesoli találóan „új törzsek”-nek nevez (Maffesoli, 1996). Ezek a „törzsek” úgy biztosítják az én számára a „sokoldalúvá” válás, az újabb és újabb közösségi szerepek kívánta gyors átalakulás lehetőségét, hogy ezzel az egyén egyúttal egy széles körű társadalmi hálózat részévé is válik.

Az elektronikusan kommunikáló ember összetett, többretegű identitásából táplálkozó közösségképzet tehát a társadalmi-közösségi, virtuális-fizikai megkülönböztetéseken alapuló közösségfogalom felülvizsgálatára sarkall bennünket. Erre a feladatra hívja fel a figyelmet Herbert Hrahovec is az elektronikusan kommunikáló ember „közvetített jelenlétéről” írt munkájában: az „eredményeket jól ismerjük: a telefon, a rádió, a tévé és az internet egyfajta szemiotikai globalizációt kínálnak, azaz olyan szimbólumrendszereket, amelyekre már nem érvényesek a hagyományos beszéd, írás és nyomtatás korlátai” (Hrahovec, 2003, 109). A közösségfogalom újragondolását sürgeti Nicola Green is, aki elsősorban a mobilkommunikáció hatásait vizsgálva veti fel egy, a hagyományostól eltérő meghatározás lehetőségét: az „internethez és a »virtuális« közösségekhez hasonlóan a »mobilközösségek« értelmezésének is túl kell lépnie a »közösségek mint érdekcsoportok« fogalmán (amely csoportok alapja a megtestesített liberális egyén autenticitása és »joga a magánszférához«), sőt a »közösségek mint személyközi és közös helyen kialakuló kapcsolatok« hagyományos szociológiai fogalmán is (amely kapcsolatok alapját a rokonságon vagy azonos társadalmi csoporton belüli közvetlen kölcsönhatások jelentik) [...] a »közösségek mint bizalmi folyamatok« fogalom felé kell elmozdulnunk (amely fogalom alapja a közvetett, személyközi, szervezeti bizonytalanság és kockázat kölcsönös, reciprok és ismételt kialakulása)” (Green, 2003, 53).

A Green által sugallt közösségfelfogás – miként oly sok más értelmezési kísérlet – arra a tényre világít rá, hogy az elektronikus kommunikációs technológiák elterjedésével a közösséget egyre kevésbé tekintjük közvetlen személyközi kapcsolatok együttesének, és sokkal inkább úgy közelítjük meg, mint a közvetlen és közvetett emberi interakciókat egyaránt felölelő jelképes folyamatot. A mobiltelefonáló, internetező ember számára ugyanis a közösségi kötődések már egy, az egyént befogadó és a kommunikáció folyamatában állandóan változó viszonyrendszerben, egy folyamatként megélt társadalmi hálózatban alakulnak ki. S ez a mediatizált kommunikáció közegében formálódó, sajátos mediatizált közösségiség, mint arra a fentiekben is utaltam, a maga dinamikus jellegéből adódóan már egyre kevésbé képes fenntartani a virtuális és fizikai közösségek között korábban húzódó merev határvonalakat.

Mark Poster *What's the Matter with the Internet?* című könyvében a virtuális-fizikai megkülönböztetés helyett ezért egy egységes közösségfogalom bevezetését javasolja, amely

révén az új kommunikációs technológiák használata során mediatizálódó közösségeket valós közösségekként közelíthetjük meg (Poster, 2001). És ugyanebből a megfontolásból hangsúlyozza Manuel Castells is a virtuális és fizikai közösségek fogalmi szintézisének szükségességét *The Information Age* című nagy hatású munkájában (Castells, 2000). E nélkül ugyanis képtelenek lennénk értelmezni a társadalmi hálózattal kapcsolatos mindennapi tapasztalatainkat. Más szóval, a társadalmi hálózat működésének megértéséhez szükség van a fizikai és virtuális világban szerzett tapasztalataink egységesítésére, ami viszont elképzelhetetlen a fizikai és virtuális közösségekről alkotott fogalmainak szintézise nélkül. A valóságossá vált virtualitás kultúrájába léptünk, véli Castells, amelyben az tömegkommunikációs eszközök fejlődésével a tömegkommunikáció egyirányú kommunikációs gyakorlatát az új, interaktív, személyre szabott információ- és kultúráközvetítés veszi át. Az egyre jobb minőségű és egyre gyorsabb internetkapcsolatot biztosító új technológiák, az egyénre szabott műsorszórási formák mindennapi élménnyé teszik a fizikai és virtuális közösségekről kialakult képzeleteink szintézisét.

Az elektronikusan mediatizált kommunikáció, mindenekelőtt az internethasználat eredményeként megszülető és az én- és identitásformáló narratívák közvetítésére hatékony közeget kínáló, virtuális-fizikai hibrid közösségek a társadalmi tőke valamennyi típusával rendelkező, valós közösségi formák. S mint ilyenek nyilvánvalóan hozzájárulnak a folyamatként megélt társadalmi hálózat működéséhez és megerősödéséhez. Az új társadalmi viszonyrendszer keretein belül a virtuális közösségek valós közösségekké válnak, a valós közösségi viszonyok ugyanakkor virtualizálódnak. Mediatizálódnak a közösségi formák és velük együtt a közösségről alkotott fogalmunk is, ami viszont egy minden eddigénél erősebb közösségiség kialakulásával jár együtt az elektronikusan kommunikáló emberek körében. Más szóval, a mediatizált vagy hibrid közösségek olyan erős közösségi kötelékeket feltételező valós közösségi formák, amelyek egyetlen dinamikus, állandóan változó társadalmi hálózat keretében egyesítik a korábban virtuális és fizikai közösségekként működő csoportokat.

Ezekben a közösségekben a társadalmi tőke éppúgy jelen van, mint volt a hagyományos közösségi formákban, csakhogy ez a társadalmi tőke a közös érdeklődési körre visszavezethető erőteljes motiváción alapul. Ahogy arra Katz és Rice felhívja a figyelmet, a mediatizált közösségek tagjai éppúgy képesek fogalmat alkotni az önzetlenségen, szolidaritáson alapuló közösségiségről, mint a hagyományos, fizikai közösségek tagjai tudtak a modernitás korában

(Katz, Rice, 2002, 199). Gondoljunk csak az interneten születő önszerveződő csoportokra, mentori programokra, karitatív szolgáltatásokra, etikai és politikai közösségekre! Nancy K. Baym nem véletlenül tekinti az elektronikusan közvetített kommunikáció általánosan elfogadott normarendszerét olyan „menedéknek”, amely összehozza a hálózati társadalom közösségépítő tagjait (Baym, 1995). S Etzioni is ebből a megfontolásból jut arra a megállapításra, hogy valós közösségek ma már nem elsősorban az adott helyen élő emberek mindennapi kommunikációs kölcsönhatásainak során, hanem más emberek értékorientált elérésének folyamatában az erkölcsiség és a megbízható kommunikációra való képesség jegyében születnek (Etzioni, 2001).

A fentiek mellett egyébként már csak azért is indokolt a mediatizált közösségek esetében társadalmi tőkéről beszélni, mert, ahogy arra Rheingold is rávilágít, a mediatizált közösségek szerveződésének lényegi mozzanatát jelentő tudásmegosztás és bizalom a társadalmi tőke egyik lényeges formája és erőforrása (Rheingold, 2002). Sőt mi több ezek a közösségek bizonyos értelemben olyan ideális közösségeknek is tekinthetők, amelyekben a kommunikációs viszonyokból fakadó közösségérzést felerősíti a tekintélyelvűség egyöntetű elutasítása, az egyenlőségen alapuló belső rend iránti nyitottság és a saját szabályok megalkotására való hajlam. Ennek az érzésnek az ereje abból fakad, véli Rheingold, hogy az elektronikusan kommunikáló ember esetében közösséghez való tartozás élménye együtt jár a közösségen belüli életmód és értékrend szabad megválasztásának tapasztalatával.

Az egyéni szabadság érzése által felerősített közösségi kötődések teszik tehát a mediatizált, hibrid közösségeket olyan ideális közösségi formákká, amelyek a Castells, Etzioni, Rheingold, Katz, Rice, Poster, Haythornthwaite vagy Kendall által sugallt módon teremtik meg a virtuális és fizikai közösségek szintézisét. Ezért akkor járunk el helyesen, sugallja Karen A. Cerulo, ha az információ korában a társadalmi interakciókat és a társadalmi kötődést a közösségi viszonyokat szabadon szövögető egyének társadalmi együttműködéseként és az elektronikus diszkussziót folytató csoportokon belüli, sajátos érzelmi támogatásként fogjuk fel (Cerulo, 1997). Ez felel meg ugyanis leginkább a virtuális és fizikai közösségek határait az én- és identitásformáló narratívák mediatizációjának következtében egyre kevésbé észlelő ember mindennapi tapasztalatainak, életvezetésének. Erre a megállapításra jutnak Katz és munkatársai is a közvetített kommunikáció és a közösségfogalom kapcsolatáról írt, átfogó munkájukban, azt

hangsúlyozva, hogy ezt a szintézist napjainkban leginkább a mobilkommunikáció testesíti meg (Katz et al., 2004).

A mediatizált közösségek korában tehát a hatékony és gyors információáramlás, közös érdeklődés, nyitottság és bizalmon alapuló közösségválasztás lehetőségének egyöntetű elfogadása válik közösségformáló tényezővé. A mediatizált, hibrid közösségek a közvetített kommunikáció régi és új eszközeit használó emberek egyfajta bizalmi folyamatként megélt társadalmi hálózata. Az internetező, mobiltelefonáló ember a virtuális és fizikai kommunikációs szituációk és az ezekből táplálkozó közösségek határait újra és újra átlépve teszi a kommunikációs folyamatok által közvetítetté egyúttal saját közösségi viszonyait is. Ezek a közösségi viszonyok nem egy egymástól élesen elkülönülő virtuális és fizikai szférába tagolódva rendeződnek el, hanem egy, a virtuális és fizikai kapcsolatokat egyaránt felölelő társadalmi hálózat részeként formálják a közösségek tagjainak identitását. Az önmagát a különböző, egymásra ható közösségi szerepei által megérteni akaró egyén számára már ez a közösségként működő társadalmi hálózat jelenti az önértelmezés keretét. Mások vele és kommunikációs szerepeivel kapcsolatos és különböző narratívák formájában megjelenített reakcióit már ebben a virtuális-fizikai, hibrid értelmezési keretben dolgozza fel és teszi énképe elemévé. Közösségi szerepeinek megítélése a vele kapcsolatos narratíváknak ebben az összetett viszonyrendszerében történik; csoporthoz való tartozásának élménye ebben a kapcsolati hálózatban válik cselekvési erőforrássá.

Látnunk kell ugyanakkor, hogy az új kommunikációs technológiákat különböző szintű narratívák befogadására és továbbítására használó ember identitásformáló történetei között egyre fontosabb szerepet töltenek be a televízió megjelenése és elterjedése óta a társadalom „intézményesített mesemondójának” tekintett (Gerbner, Gross, 1976) tömegmédia-narratívái. A tömegkommunikáció új csatornáinak megjelenése, az internet, a különböző közösségi oldalak által kínált új kommunikációs felületek mind népszerűbbé válása ugyanakkor a képek, hanganyagok, írott szövegek által közvetített médianarratívák soha nem látott offenzíváját eredményezik a felhasználók mindennapi életvilágában. Az új eszközöket használó emberek gondolkodásmódja, nyelvi világa teljes mértékig ráhangolódik a növekvő számú adat, információ hatékony befogadásának és továbbításának igényére. A mentális világukban, fogalmi apparátusukban, nyelvük struktúrájában bekövetkező változások képessé tehetik őket arra, hogy a megnövekedett számú napi információhalmazból kiválogassák, tudásuk részévé

tegyék és kommunikálják a számunkra legfontosabbakat (Szécsi, 2016). Ennek következményeként egyre nagyobb szerepet kap mindennapi megismerési folyamatainkban azoknak a médiumoknak a kiválasztása, amelyek a gondolkodásuknak, értékrendjüknek leginkább megfelelő narratívák keretében közvetítik felénk a szóban forgó információkat. Azaz mindinkább azokat a médiumokat keresik, amelyek keretnarratívái összehangolhatók saját, korai tapasztalataikból táplálkozó, autobiografikus narratíváikkal, a viselkedésüket meghatározó közösségi, társadalmi metanarratívákkal, véleményükkel, értékrendjükkel. Az új média korában az információáramlás sebességének és a feldolgozandó információk számának ugrásszerű növekedésével ez a szelektív befogadási folyamat egyre meghatározóbbá válik a médiával folytatott kommunikáció gyakorlatában. Az új média használatához kötődő információ- és ingeráradatban a befogadók figyelme mindinkább fragmentálódik, az aktív figyelem időtartama csökken. Általában koncentrálatlanul, gyorsan és kis dózisokban, különösebb érdeklődés nélkül fogadják be a tényeket és adatokat, ugyanakkor kritikusak is velük szemben.

Az új kommunikációs technológiákat használó ember a tömegmédiával folytatott kommunikáció eredményeként saját történeteinek, a közösségi metanarratíváknak és a média narratíváinak metszéspontján egy „folyamatos párbeszéd” (Dayan, Katz, 1992) keretében erősíti meg azonosságtudatát. Azaz identitástudata szempontjából is fontos, hogy minél több, saját értékrendjét, felfogását, véleményét megerősítő információt kapjon a partnernek tekintett médiától a gyorsuló változások világában. Nem véletlenül jut több médiakutató is arra a megállapításra, hogy a digitális kultúra embere úgy kezeli a televíziót vagy az új médiát, mintha az egy társadalmi szereppel bíró kommunikációs partner, valós személy lenne, akivel folyamatos interperszonális kommunikációt folytathat valamilyen valós helyen énképe, identitása megerősítése céljából (Reeves, Nass, 1996). Mindez egyúttal egy, a média által kultivált és annak keretnarratíváiban sugallt értékrend elfogadásából fakadó közösségi tudat megerősödését is szolgálja a hálózott individuumok körében.

A médianarratívák én- és közösségfogalomra gyakorolt hatása talán leginkább az új média használatához köthető, és ezáltal a digitális kultúra emberének mindennapi döntéseit meghatározó értékkonfliktusok kezelésében mutatkozik meg. Nem véletlenül sürgeti mind több, a kérdéskört vizsgáló teoretikus egy olyan általános elmélet kidolgozását, amely az új közösségi formák kialakulását kísérő értékkonfliktusokkal és értékpreferenciákkal foglalkozik.

Shalom Schwartz például arra a következtetésre jut, hogy az információ korában a specifikus értékek (pl. hatalom vs. univerzalizmus, hagyomány vs. hedonizmus) és az éntanszcendens és az éntangszúlyozó értékek közötti univerzális konfliktus kialakulásának vagyunk tanúi (Schwartz, 2012). Ezek a konfliktusok számos, az új generációk énteképét befolyásoló, dinamikus társadalmi folyamat alapjául szolgálnak napjainkban. Az egyik ilyen folyamat a konformitás tendenciáinak felerősödése az online oldalak használóinak körében, ami alapvetően abból a tényből fakad, hogy az online társadalmi hálózatok tagjainak az eredményes kommunikáció érdekében orientálódniuk kell mások véleménye és viselkedése felé. Nő továbbá a hedonizmus (az igények gyors kielégítéséből fakadó boldogság mint etikai cél) jelentősége, ami a nyitottságot és individualizmust egyaránt involváló, általános értékként jelenik meg az új nemzedékek életvilágában. Ugyancsak fontos tendencia a média individuum-központú szemléletének uralkodó értékként való megjelenése, ami arra vezethető vissza, hogy a kereskedelmi érdekeit szem előtt tartó közösségi média a felhasználók igényeit úgy regisztrálja, hogy őket fontos személyiségeknek tekinti, olyanoknak, mint akiknek a teljesítménye iránt mások elismeréssel adóznak, és mint akiknek lehetősége van megmutatni különleges képességeiket másoknak. És végül fontos társadalmi trend napjainkban az internethasználók körében egyre általánosabbá váló univerzalista, az emberek közötti egyenlőség elvén nyugvó egyetemes erkölcsi maximákat feltételező szemlélet expanziója, amelynek következtében az új médiát használók egy részének döntéseit mind erőteljesebben határozza meg a társadalmi és természeti környezet iránti felelősség, a másokról való gondoskodás igénye. Ezek a folyamatok tehát olyan értékkonfliktusokat feltételeznek, amelyeket a média közvetítette személyes, közösségi, társadalmi és tömegkommunikációs narratívákat nap mint nap befogadók stabil, központi „énmagot” feltételező azonosságtudat hiányában egyre nehezebben tudnak feloldani. Az én telítődésének Gergen által leírt folyamata megszünteti azokat az értékrendbeli fogódzókat, amelyek az új nemzedékek segítségére lehetnének a helyes magatartásformák megtalálásában.

A fentiekben jelzett értékkonfliktusok feloldására a befogadók történeteket várnak és kapnak a tömegmédiától. Olyan történeteket, amelyek könnyen megjegyezhető és továbbadható ismeretté szervezik a megszerzett információkat, és amelyek jól használható értelmezési támpontokat kínálnak az egyre komplexebbé váló társadalmi, kulturális folyamatok megértéséhez. Ezek a történetek azonban egy tágabb narratívakeretben jelennek meg a médiakommunikáció gyakorlatában. Mint arra a fentiekben is utaltam, a tömegmédia által

kommunikált valamennyi történet olyan keretnarratíva része, amelyet a média önmagáról, saját értékrendjéről, a működését meghatározó morális, kulturális, politikai stb. irányelvekről „mesél” folyamatosan a célcsoportoknak. A befogadók e keretnarratívák alapján választják ki az értékrendjükhöz leginkább közel álló és ezért hitelesnek tekintett médiumot az egyre növekvő kínálatból. Az új média által közvetített tömegkommunikációs történetek ezekkel az implicit narratívaként működő keretnarratívákkal együtt jutnak el a célcsoportokhoz, és erősítik meg bennük a tömegmédia értékrendje iránti elkötelezettséget. A hírek és álhírek például nem csupán igaz vagy hamis információk összességét jelentik, hanem olyan elemi narratívák, amelyek a média önmagáról szóló kerettörténetét is közvetítik könnyen felismerhető és feldolgozható formában. A hírek által megjelenített információk ugyanis önmagukban nem rögzülnek tudatunkban, nem gyakorolnak hatást véleményünkre, érzelmeinkre, attitűdjeinkre. Szükség van olyan történetekre, amelyek megerősítik értékrendünket, véleményünket és a miénkhöz hasonló értékrendet, véleményt osztó emberek közösségéhez való tartozásunkat. A napi hírfogyasztás így egyfajta rituálévá válik, amelynek a lényege az, hogy nap mint nap megerősítjük az értékrendünkhöz leginkább közel álló, és ezért a napi kommunikációban partnernek tekintett médiával kialakított együttműködésünket.

A hírek által közvetített explicit és implicit narratívák ezt a közös értékrend elfogadásából fakadó közösségi tudatot hivatottak megszilárdítani. Az információk befogadását segítő, explicit narratívák közvetlenül, egy konkrét problémához kötve jelenítik meg a tömegkommunikációs tartalmakat. Az implicit vagy keretnarratívák pedig az adott média működését meghatározó általános értékrendet hivatottak megjeleníteni. Erre a napi rituáléra, a narratívák közlésének folyamatosságára szüksége van a digitális kultúra emberének, hiszen ezek az énképét is megszilárdító történetek fontos értelmezési támpontokat kínálnak számukra a felgyorsuló híráramlásban. Ezek hiányában zavarttá, bizonytalanná válik, és megállíthatatlanul sodródik a fragmentálódás, elmagányosodás irányába. A tömegmédia pedig emiatt, és a médiapiacon tapasztalható növekvő versenyt észlelve, folyamatos történetmesélésre kényszerül, amihez a hírek, illetve azok hiányában az álhírek jelentik számára a legkézenfekvőbb eszközöket. A hírek mint narratív struktúrák tehát maguk is részei egy komplex narratívának, a média önmagáról mesélt történetének, és így egy időben két, egy explicit és egy implicit narratívát jelenítenek meg a befogadó számára. A két narratíva együttesen világítja meg a hír közlésének háttérében rejlő kommunikációs szándékot. A hírt e megértett szándék jegyében fogadják be a kommunikatív aktusok vevői. Azaz megértik, mit

akart elérni, közölni velük a kommunikátor. Ennek a szándéknak a felismerése a feltétele annak, hogy a szelektív befogadás folyamatában elfogadják, vagy elutasítsák a hír által megjelenített narratívákat.

Az új média expanziója és az új technológiát használó ember mindennapi életvilágának folyamatos mediatizációja jelentős változásokat von maga után az információk feldolgozása és közvetítése terén. A digitális kultúra emberének gondolkodásmódja, nyelvi világa teljes mértékig ráhangolódik az egyre növekvő számú adat, információ hatékony befogadásának és továbbításának igényére. A mentális világában, fogalmi apparátusában, nyelvhasználatában bekövetkező változások képessé tehetik arra, hogy a megnövekedett számú napi információhalmazból kiválogassa, tudása részévé tegye és kommunikálja a számára leginkább fontosakat.¹ Ennek a folyamatnak a következménye az is, hogy egyre tudatosabban választja ki azokat a hírforrásokat, illetve médiumokat, amelyek a gondolkodásmódjának, értékrendjének leginkább megfelelő narratívák keretében közvetítik felé a szóban forgó információkat. Azaz mindinkább azokat a médiumokat keresi, amelyek keretnarratívái összehangolhatók személyes és közösségi narratíváival, véleményével, értékrendjével.²

A fenti elemzésekkel arra kívántam tehát rávilágítani, hogy az általam feltételezett kettős szerkezetű narrativitás hálója hogyan szövi át a kommunikációs kapcsolatait építő ember mindennapi életvilágát, és miként válhat a történetalkotási és megértési képesség az emberi kommunikáció és megismerés pillérévé. Mindenekelőtt azt kívántam ezzel igazolni, hogy az ilyen jellegű vizsgálódások használható adalékokkal szolgálhatnak az emberi motivációk, célok, érzelmek és cselekvések közös kognitív struktúráját kiaknázó narratívák kialakulására és működésére vonatkozó filozófiai modellek megalapozásához, és egyúttal támpontot kínálhatnak egy, a nyelv- és tudatfilozófusok által szorgalmazott, új énkoncepció megalkotásához is. Ily módon az én- és identitásteremtő tudati konstrukcióknak tekintett narratívák fenti adalékokkal kiegészülő elmélete közelebb vihet bennünket számos nyelv- és tudatfilozófiai probléma megoldásához. Így lehetnek segítségünkre a narrativitással kapcsolatos filozófiai modellek abban, hogy új megvilágításba helyezzük a tudat, cselekvés és nyelv viszonyát érintő szemantikai, pragmatikai, nyelvfilozófiai elemzések eredményeit. S így vállalkozhatunk a történetekbe zár elme szerkezetét, működését, fogalom- és jelentésconstituáló folyamatait különböző tudományterületek irányából leíró elméletek szintézisére is. Egy olyan szintézisre, amely révén minden eddiginél világosabb képet

kaphatunk a történetekre épülő kommunikáció embert, közösséget, társadalmat, kultúrát formáló erejéről.

¹ Lásd ezzel kapcsolatban Szécsi (2016).

² Így nyer napjainkban megerősítést az a jól ismert médiatudományi modell is, amely „szelektív észlelés” (selective perception) elmélet néven vált ismertté az 1960-as évektől. Az elmélet egyik jelentős képviselője, Joseph Klapper ugyanis arra hívja fel a figyelmet, hogy a befogadók, miközben válogatnak a média által közvetített információk közül, elsősorban azokat az üzeneteket keresik, amelyek megerősítik véleményüket, és elutasítják, illetve kerülnek azokat a narratívákat, amelyek ellentmondanak neki (Klapper, 1960). Ennek a mind tudatosabbá váló szelekciónak Klapper szerint három szintje alakul ki: (1) a befogadók nem követik figyelemmel azokat a médiumokat, amelyek saját értékrendjüktől, felfogásuktól eltérő véleményeket, narratívákat fogalmaznak meg; (2) ha akaratlanul találkoznak is ilyen – értékrendjükkel szemben álló – üzenetekkel, figyelmen kívül hagyják őket; (3) ha találkoznak ilyen üzenetekkel, és meg is jegyzi őket, viszonylag gyorsan elfelejtik valamennyit. Klapper szerint ennek a jelenségnek alapvetően az az oka, hogy az ember kerüli a disszonáns helyzeteket, és távol tartja magától azokat az információkat, véleményeket, amelyek értékrendjének, világképének újragondolására késztetnék. Ez ugyanis jelentős mentális energiákat igénylő feladat lenne, amit egész egyszerűen nem lehet megoldani az egyre gyorsuló információáramlás közepette. Ezért a média hatása mindinkább a befogadói vélemények megerősítésében, semmint megváltoztatásában mutatkozik meg. Az új média korában az információáramlás sebességének és a feldolgozandó információk számának ugrásszerű növekedésével a szelektív befogadási folyamat mind nagyobb szerepet kap a médiával folytatott kommunikáció gyakorlatában. Az új média használatához kötődő információ- és ingeráradatban a befogadók figyelme mindinkább fragmentálódik, az aktív figyelem időtartama csökken. Általában koncentrálatlanul, gyorsan és kis dózisokban, különösebb érdeklődés nélkül fogadják be a tényeket és adatokat, ugyanakkor kritikusak is velük szemben. Így van ez a hírekkel is. A lassan kezelhetetlenné váló mennyiség és változatosság miatt igyekszünk lehetőség szerint minél több számunkra érdektelen hírüzenetet kizárni, aktívan és tudatosan próbáljuk védeni magunkat, tehát szelektáljuk, szűrjük, blokkoljuk a folyamatosan érkező információkat. Ezt a médiafogyasztói magatartást erősíti a többcsatornás kommunikáció kínálta bővülő választék is. Egyre inkább nő ugyanis annak a lehetősége, hogy az egyes célcsoportok olyan, speciális értékrendjüknek megfelelő narratívákat kínál, véleményüket, álláspontjukat megerősítő médiumokat találjanak a rendszerben, amelyek biztos eligazodási pontokat kínálnak számukra az egyre komplexebbé váló társadalmi, politikai, gazdasági folyamatok megértéséhez és értékeléséhez. A felgyorsuló információáramlásban nincs a célcsoportok tagjainak lehetősége és kapacitása arra, hogy a tények feldolgozását és értékelését segítő narratíváikat megváltoztassák. Ezért ragaszkodnak az általuk megismert és elfogadott keretnarratívákat közvetítő médiához, amelytől el is várják, hogy a média elfogadott értékrendjének megfelelő anyagokkal, hírekkel és a hozzájuk kapcsolódó történetekkel erősítse meg meggyőződéseiket, vélekedéseiket, véleményüket. A szelektív észlelés jelenségét igazolják azok a kutatások is, amelyek arra világítanak rá, hogy a média

és a közönség napirendje között nem lehet oksági kapcsolatot kimutatni, azaz a hírműsorok és a befogadók által legfontosabbnak tartott témák között nincs direkt kapcsolat; a közvélemény által fontosnak vélt problémák struktúrája gyakran jelentős mértékben eltér a média napirendjének szerkezetétől. A befogadók tehát elsősorban azokat a műsorelemeket, híreket keresik, amelyek narratívái megerősítik véleményüket, értékrendjüket, biztos pontot jelentenek az információk értelmezéséhez. Válogatnak a média által kínált témák közül, és ennek során gyakran érdektelennek tartják a média által tudatosan napirenden tartott, preferált témákat. A média által közvetített információkat saját történeteik tükrében dolgozzák fel és továbbítják saját csatornáikon.

RODALOM

ALTHEIDE, David L., **Snow**, Robert P. (1979): *Media Logic*. Beverly Hills, Sage Publications.

ANKERSMIT, Frank R. (1983) : *Narrativa Logic: A Semantic Analysis on the Historians Lanuage*. Mouton, The Hague: Springer.

ANKERSMIT, Frank R. (2000): Hat tézis a narrativista t rt netfiloz fi r l. In Thomka Beáta (szerk.), *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijárat Kiadó, 111–120.

ANKERSMIT, Frank R. (2001): *Historical Representation*. Stanford: Stanford University Press.

ANKERSMIT, Frank R. (2003): A történelmi reprezentáció. In Kisantal Tamás (szerk.), *Tudomány  s m v szet között*. Budapest, L'Harmattan–Atelier, 235–263.

ANKERSMIT, Frank R. (2004): *A történelmi tapasztalat*. Budapest: Typotex Kiadó.

ANKERSMIT, Frank R. (2005): *Sublime Historical Experience*. Stanford: Stanford University Press.

ANKERSMIT, Frank R. (2012): *Meaning, Truth, and Reference in Historical Representation*. New York: Cornell University Press.

ANSCOMBE, Gertrud, E. M. (1957): *Intention*. Oxford: Basil Blackwell.

ARENSBERG, Conrad M., **Kimball**, Solon T. (1965): *Culture and Community*. New York: Harcourt, Brace, and World.

BALL, Terence (1975): *Rational Explanation Revisited. Proceedings of the Fifth International Congress of Logic*. London, Ontario: Methodology and Philosophy of Science.

BARDOEL, Jo (1996): Beyond Journalism: A Profession between Information Society and Civil Society. *European Journal of Communication*, 2, 283–302.

BARDOEL, Jo, **Deuze**, Mark (2001): Network Journalism: Converging Competences of Media Professionals and Professionalism”. *Australian Journal Review*, 23, 91–103.

BARTHES, Roland (1977): Introduction to the Structural Analysis of Narratives. In Uö, *Image, Music, Text*. New York: Hill & Wang, 79 – 124.

BAYM, Nancy K. (1995): Emergence of Community in Computer Mediated Communication. In Jones, S. G. (Ed.), *Cybersociety: Computer Mediated Communication and Community*. Thousand Oaks, CA: Sage, 138–163.

BLANCHARD, Anita - **Horan**, Tom (2000): Virtual Community and Social Capital. In Garson, G. D. (Ed.), *Social Dimensions of Information Technologies*. Hershey: Idea Group, 6–22.

BOURDIEU, Pierre (1986): The Forms of Capital. In Richardson, J. G. (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, 241–258.

BRUKE, Peter (2000) : Az eseménytörténet és az elbeszélés felélesztése. In Thomka Beáta (szerk.), *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest: Kijarat Kiadó, 37–52.

BRUNER, Jerome (2001): A gondolkodás két formája. In László János, Thomka Beáta (szerk.), *Narratívák 5*. Budapest: Kijarat Kiadó, 27–59.

BRUNER, Jerome, **Lucariello**, Joan (2001): A világ narratív újrateremtése a monológban. In László János, Thomka Beáta (szerk.), *Narratívák 5*. Budapest: Kijarat Kiadó, 131–157.

CALHOUN, Craig J. (2002): Virtual Community. In Calhoun, C. J. (Ed.), *Dictionary of the Social Sciences*. Oxford: Oxford University Press.

CASTELLS, Manuel (2000): *The Information Age Vol. I: Rise of Network Society*. Malden, MA: Blackwell.

CHEMERO, Anthony (2009): *Radical Embodied Cognitive Science*. Cambridge: MIT Press.

COLEMAN, James S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95–120.

COLLINGWOOD, Robin G. (1987): *A történelem eszméje*. Budapest: Gondolat Kiadó.

DALTON, Russell J. (1996): *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Chatham, NJ: Chatham House.

DAMASIO, Antonio (1996): *Descartes tévedése*. Budapest: Aduprint Kiadó.

DAMASIO, Antonio (2010): *Self Comes to Mind: Constructing The Conscious Brain*. London: William Heinemann.

DANTO, Arthur C. (1965): *The Analytical Philosophy of History*. Cambridge: Cambridge University Press.

DANTO, Arthur C. (2003): A narratívák szerepe a történeti magyarázatban. In Kisantal Tamás (szerk.), *Tudomány és művészet között*. Budapest, L'Harmattan–Atelier Füzetek, 95–111.

DAVIDSON, Donald (1980): *Essays on Actions and Events*. Oxford: Clarendon Press.

DAVIDSON, Donald (1984): *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press.

DAVIDSON, Donald (2001): *Subjective, Intersubjective, Objective*. Oxford: Clarendon Press.

DAVIS, Natalie Z. (1987): *Fiction in the Archives. Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France*. Stanford: Stanford University Press.

DAYAN, Danial, **Katz**, Elihu (1992): *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge: Harvard University Press.

DENNETT, Daniel C. (1971): Intentional Systems. *The Journal of Philosophy*, 4, 87–106.

DENNETT, Daniel C. (1992): The Self as a Center of Narrative Gravity. In Kessel, F., Cole, P., Johnson, D. (Eds), *Self and Consciousness: Multiple Perspectives*. Hillsdale: Erlbaum.

DENNETT, Daniel C. (1998): *Az intencionalitás filozófiája*. Budapest: Osiris Kiadó.

DRAY, William H. (1957): *Laws and Explanation in History*. Oxford: Clarendon Press.

DRAY, William H. (1963): The historical explanation of actions reconsidered. In Hook, S. (Ed.), *Philosophy and History*. New York: New York University Press, 105–135.

DUNN, John (1985): *Rethinking Modern Political Theory: Essays 1979–1983*. Cambridge: Cambridge University Press.

DUNN, John (1996): *The History of Political Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

EFFRAT, Marcia P. (Ed.) (1974): *The Community: Approaches and Applications*. London: Free Press.

ETZIONI, Amitai (2001): *The Monochrome Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

FILLMORE, Charles (1968): The case for case. In Bach, E., Harms, R. (Eds), *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1–88.

FILLMORE, Charles (1975): *An Alternative to Checklist Theories of Meaning. Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, CA: Berkeley Linguistics Society, 123–131.

FILLMORE, Charles (1985): Frames and the Semantics of Understanding. *Quaderni di Semantica*, 6, 222–253.

FODOR, Jerry (1975): *The Language of Thought*. Cambridge: Harvard University Press.

FODOR, Jerry (1987): *Psychosemantics*. Cambridge: MIT Press.

FORTUNATI, Leopoldina (2002): Italy: Stereotypes, True and False. In Katz, J. E., Aakhus, M. (Eds), *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 42–62.

GALLAGHER, Shaun (2006): The narrative alternative to theory of mind. In Menary, R. (Ed.), *Radical Enactivism: Intentionality, Phenomenology and Narrative*. Amsterdam: John Benjamins, 223–229.

GALLAGHER, Shaun, **Zahavi**, Dan (2008): *A fenomenológiai elme: Bevezetés az elmefilozófiába és a kognitívtudományba*. Budapest: Lélekben Otthon Kiadó.

GALLIE, Walter B. (1964): *Philosophy and the Historical Understanding*. London: Chatto and Windus.

GERBNER, George, **Gross**, Larry (1976): Living with Television: the Violence Profile. *Journal of Communication*, 26, 173–199.

GERGEN, Kenneth J. (2003): Self and Community in the New Floating Worlds. In Nyíri Kristóf (szerk.), *Mobile Democracy: Essays on Society, Self and Politics*. Vienna: Passagen Verlag, 103–114.

GIBBON, Edward (1776): *The Decline and Fall of the Roman Empire*. Vol. 3. New. York.

GOFFMAN, Erving (1974): *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper and Row.

GOLDBERG, Adele E. (1995): *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago and London: University of Chicago Press.

GOLDBERG, Adele E. (2006): *Constructions at Work: The Nature of Generalizations in Language*. Oxford: Oxford University Press.

GREEN, Nicola (2003): Community Redefined: Privacy and Accountability. In Nyíri Kristóf (szerk.), *Mobile Communication. Essays on Cognition and Community*. Vienna: Passagen Verlag, 43–56.

GRICE, Herbert P. (1968): Utterer's Meaning, Sentence-Meaning and Word-Meaning. *Foundations of Language*, 4, 225–242.

GRICE, Herbert P. (1989): *Studies in the Way of Words*. Cambridge: Harvard University Press.

HAVELOCK, Eric A. (1986): *The Muse Learns to Write: Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present*. New Haven, London: Yale University Press.

HAYTHORNTHWAITE, Caroline, **Kendall**, Lori (2010): Internet and Community. *American Behavioral Scientist*, 8, 1083–1094.

HELMER, Olaf, **Rescher**, Nicholas (1959): On the Epistemology of the Inexact Sciences. *Management Science*, 1, 25-40.

HEMPEL, Carl G. (1942): The Function of General Laws in History. *The Journal of Philosophy*, 2, 37–51.

HEMPEL, Carl G. (1959): The Function of General Laws in History. In Gardiner, P. (Ed.), *Theories of History*. Illionis, Glencoe, 344–356.

HEMPEL, Carl G. (1963): Reasons and Covering Laws in Historical Explanation. In Hook, S. (Ed.), *Philosophy and History: A Symposium*. New York: New York University Press.

HYMAN, Herbert H., **Sheatsley**, Paul B. (1947): Some Reasons Why Information Campaigns Fail. *Public Opinion Quarterly*, 2, 412–423.

IGGERS, Georg G. (2003): Megjegyzések F. R. Ankersmit „Historizmus. Szintézis-kísérlet” című írásához. *Aetas*, 3–4, 205–209.

JACKENDOFF, Ray (1992): *Languages of the Mind: Essays on Mental Representation*. Cambridge: MIT Press.

JAKOBSON, Roman (1972): *Hang–Jel–Vers*. Budapest: Gondolat Kiadó.

JOHNSON, Mark (2007): *The Meaning of the Body: Aesthetics of Human Understanding*. Chicago, London: University of Chicago Press.

JOHNSON, Mark (2014): *Morality for Humans: Ethical Understanding from the Perspective of Cognitive Science*. Chicago, London: University of Chicago Press.

JONES, Steve G. (1995): Understanding Community in the Information Age. In Katz, J. E. (Ed.), *Cybersociety: Computer Mediated Communication and Community*. Sage: Thousand Oaks, CA, 12–29.

KATZ, James E., **Rice**, Ronald E. (2002): *Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement and Interaction*. Cambridge: MIT Press.

KATZ, James E., **Rice**, Ronald E., **Acord**, Sophia, **Dasgupta**, Kiku, **David**, Kalpana (2004): Personal Mediated Communication and the Concept of Community in Theory and Practice. In

Kalbfleisch, P. (Ed.), *Communication and Community, Communication Yearbook 28*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 315–371.

KLAPPER, Joseph (1960): *The Effects of Mass Communication*. New York: Free Press, 1960.

KOLKO, Beth, **Reid**, Elizabeth (1998): Dissolution and Fragmentation: Problems in Online Communities. In Jones, S. G. (Ed.), *Cybersociety 2.0*. Thousand Oaks: CA, Sage, 212–229.

KÖVECSES Zoltán (2005): *A metafora*. Budapest: Typotex Kiadó.

KÖVECSES Zoltán, **Benczes Réka** (2010): *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

LAKOFF, George (1987): *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.

LAKOFF, George (1993): The contemporary theory of metaphor. In Ortony, A. (Ed.), *Metaphor and Thought*. New York: Cambridge University Press, 202–252.

LAKOFF, George (2008a): *The Political Mind: A Cognitive Scientist's Guide to Your Brain and Its Politics*. New York: Penguin.

LAKOFF, George (2008b): The neural theory of metaphor. In Gibbs, R. (Ed.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. New York: Cambridge University Press, 17–38.

LAKOFF, George, **Johnson**, Mark (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

LAKOFF, George, **Johnson**, Mark (1999): *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.

LAKOFF, George, **Narayanan**, Srin (2010): Toward a Computational Model of Narrative. In *Computational Models of Narrative: Papers from the AAAI Fall Symposium*, 21–28.

LANGACKER, Ronald (1976): Semantic Representations and the linguistic relativity Hypothesis. *Foundations of Language*, 14, 307–357.

LANGACKER, Ronald (1987): *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford: Stanford University Press.

LANGACKER, Ronald (2008): *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.

LÁSZLÓ János (2005): *A történetek tudománya – Bevezetés a narratív pszichológiába*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.

LEWIS, David (1983): Languages and Language. In *Philosophical Papers*. Oxford: Oxford University Press.

LINDLOF, Thomas R., **Shatzer**, Milton (1998): Media Ethnography in Virtual Space: Strategies, Limits and Possibilities. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 2, 170–189.

LURIJA, Alekszandr R. (1976): *Cognitive Development: Its Cultural and Social Foundations*. London: Harvard University Press.

MAFFESOLI, Michel (1996): *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Societies*. London: Sage.

MANDELBAUM, Maurice (1938): *The Problem of Historical Knowledge*. New York: Liveright.

MANDELBAUM, Maurice (1967): *The Problem of Historical Knowledge: An Answer to Relativism*. New York: Harper Torchbooks.

MARTIN, Raymond (1989): *The Past within Us: An Empirical Approach to Philosophy of History*. Princeton: Princeton University Press.

McADAMS, Dan P. (2001): A történet jelentése az irodalomban és az életben. In László János, Thomka Beáta (szerk.), *Narratívák 5*. Budapest: Kijarat Kiadó.

McLUHAN, Marshall, **Fiore**, Qentin (1967): *The Medium is the Massage*. London: Pengiun Books.

MENARY, Richard (2008): Embodied Narratives. *Journal of Counsciousness Studies*, 15, 63–84.

MEYROWITZ, Joshua (1994): Meidum Theory. In Crowley, D., Mitchell, D. (Eds), *Communication Theory Today*. Cambridge: Polity Press, 50–77.

MEYROWITZ, Joshua (2005): The Rise of Glocality: New Senses of Place and Identity in the Global Village. In Nyíri Kristóf (szerk.), *A Sense of Place: The Global and the Local in Mobile Communication*. Vienna: Passagen Verlag, 21–30.

MINSKY, Marvin (1975): A Framework for Representing Knowledge. In Winston, P. (Ed.), *The Psychology of Computer Vision*. New York: McGraw-Hill.

NEWTON, Judith (1989): Family Fortunes: „New History” and „New Historicism”. *Radical History Review*, 43, 5–22.

ONG, Walter J. (1982): *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London, New York: Methuen.

PIETERS, Jürgen (2003): Új historizmus: posztmodern történetírás a narratológia és a heterológia között. *Aetas*, 3–4, 215–229.

PLÉH Csaba (1986): *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

PLÉH Csaba (1996): A narratívumok mint a pszichológiai koherenciateremtés eszközei. *Holmi*, 8, 265–282.

PLÉH Csaba (2012): Narratív szemlélet a pszichológiában. *Iskolakultúra*, 3, 3–24.

POCOCK, John G. A. (1975): *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton: Princeton University Press.

POCOCK, John G. A. (1999): *Barbarism and Religion. II. kötet: Narratives and Civil Government*. Cambridge: Cambridge University Press.

POLKINGHORNE, Donald E. (1988): *Narrative Knowing and the Human Sciences*. Albany: State University of New York Press.

POPPER, Karl R. (1957): *The Poverty of Historicism*. London: Routledge and Kegan Paul.

POSTER, Mark (2001): *What's the Matter with Internet?* Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

POSTMAN, Neil (1994): *The Disappearance of Childhood*. New York: Vintage Books.

PUTNAM, Robert D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of the American*. New York: Simon and Schuster.

RAMACHANDRAN, Vilayanur S. (2011): *The Tell-Tale Brain: A Neuroscientist's Quest for What Makes Us Human*. New York: W. W. Norton and Company.

RELPH, Edward (1976): *Place and Placelessness*. London: Pion Ltd.

REEVES, Byron, **Nass**, Clifford (1996): *The Media Equation: How People Treat Computers, Television, and New Media Like Real People and Places*. Cambridge: Cambridge University Press.

RHEINGOLD, Howard (1993): *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Massachusetts: Addison-Wesley, Reading.

RHEINGOLD, Howard (2002): *Smarts Mobs*. Cambridge: Perseus.

RICOEUR, Paul (1973): The Model of the Text: Meaningful Action Considered as a Text. *New Literary History*, 1, 91–117.

RIZZOLATTI, Giacomo, **Fadiga**, Luciano, **Fogassi**, Leonardo, **Gallese**, Vittorio (1996): PremotorCortex and the Recognition of Motor Actions. *Cognitive Brain Research*, 3, 131–141.

RORTY, Richard (1991): *Objectivism, Relativism, and Truth*. Cambridge: Cambridge University Press.

ROWLANDS, Mark (2010): *The New Science of Mind: From Extended Mind to Embodied Phenomenology*. Cambridge: MIT Press.

SANDERS, Irwin T. (1966): *The Community: An Introduction to a Social System*. New York: Roland Press.

SCRIVEN, Michael (1966): Causes, Connections and Conditions in History. In Dray, W. H. (Ed.), *Philosophical Analysis and History*. New York: Harper and Row, 238–264.

SCHWARTZ, Shalom H. (2012): An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. Online Readings in Psychology and Culture, 2/1. <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>

SEARLE, John R. (1983): *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge, London, New York: Cambridge University Press.

SHANK, Roger, **Abelson**, Robert (1977): *Scripts, Plans, Goals and Understanding*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

SHAPIRO, Lawrence (2011): *Embodied Cognition*. London: Routledge.

SKINNER, Quentin (1969): Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory*, 8(1), 3–53.

SKINNER, Quentin (1978): *The Foundations of Modern Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

SKINNER, Quentin (1981): *Machiavelli*. Oxford: Oxford University Press.

SKINNER, Quentin (1996): *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*. Cambridge: Cambridge University Press.

SZÉCSI Gábor (2016): *Média és társadalom. Kommunikációfilozófiai adalékok a mediatizáció fogalmához*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SZÉCSI Gábor, Kékesi Balázs (2018): Narratíva, fogalom, jelentés: Kognitív nyelvészeti adalékok a cselekvés, tudat és a nyelv viszonyának elemzéséhez. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1, 75–87.

TALMY, Leonard (1983): How Languages Structure Space. In Pick, H., Acredolo, L. (Eds), *Spatial Orientation: Theory, Research and Application*. New York: Plenum Press, 225–282.

TALMY, Leonard (2000): *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge, London: MIT Press.

TURNER, Mark (1996): *The Literary Mind*. Oxford: Oxford University Press.

WHITE, Hayden (1973): *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

WHITE, Hayden (1996): A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában. *Aetas*, 1, 98–118.

WHITE, Hayden (1997): *A történelem terhe*. Budapest: Osiris Kiadó.

WHITE, Hayden (1999): Postmodernism and Textual Anxieties. In Witoszek, N., Strath, B. (Eds), *The Postmodern Challenge: Perspectives East and West*. London: Brill Rodopi, 27–45.

WHITE, Hayden (2003): A modern esemény. In Kisantal Tamás (szerk.), *Tudomány és művészet között*. Budapest: L'Harmattan–Atelier, 265–286.

WILSON, Margaret (2002): Six views of embodied cognition. *Psychonomic Bulletin & Review*, 4, 625–636.

WINCH, Peter (1988): *A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

ZIEMKE, Tom, **Zlatev**, Jordan, **Frank**, Roslyn M. (Eds) (2007): *Body, Language and Mind, Embodiment*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

NÉVMUTATÓ

Aakhus, M.	Katz, E.
Abelson, R.	Katz, J. E.
Acord, S.	Kessel, F.
Acredolo, L.	Kékesi B.
Altheide, D.L.	Kimball, S. T.
Ankersmit, F. R.	Kisantal T.
Anscombe, G. E. M.	Klapper, J.
Arensberg, C. M.	Kolko, B.
Bach, E.	Kövecses Z.
Ball, T.	Lakoff, G.
Bardoel, J.	Langacker, R.
Barthes, R.	László J.
Baym, N. K.	Lewis, D.
Benczes R.	Lindlof, T. R.
Blanchard, A.	Lucariello, J.
Bourdieu, P.	Lurija, A. R.
Bruke, P.	Maffesoli, M.
Bruner, J.	Mandelbaum, M.
Calhoun, C. J.	Martin, R.
Castells, M.	McAdams, D. P.
Chemero, A.	McLuhan, M.
Cole, P.	Menary, R.
Coleman, J. S.	Meyrowitz, J.
Collingwood, R. G.	Minsky, M.
Crowley, D.	Mitchell, D.
Dalton, R. J.	Nass, C.
Damasio, A.	Narayanan, S.
Danto, A. C.	Newton, J.
Dasgupta, K.	Nyíri, K.
David, K.	Ortony, A.
Davidson, D.	Ong, W. J.
Davis, N. Z.	Pick, H.
Dayan, D.	Pieters, J.
Dennett, D. C.	Pléh Cs.
Deuze, M.	Pocock, J. G. A.
Dray, W. H.	Polkinghorne, D.E.
Dunn, J.	Popper, K. R.
Effrat, M. P.	Poster, M.

Etzioni, A.	Postman, N.
Fadiga, L.	Putnam, R. D.
Fillmore, Ch.	Ramachandran, V. S.
Fiore, Q.	Relph, E.
Fodor, J.	Reeves, B.
Fogassi, L.	Reid, E.
Fortunati, L.	Rescher, N.
Frank, R. M.	Rheingold, H.
Gallagher, S.	Rice, R. E.
Gallese, V.	Richardson, J.G.
Gallie, W. B.	Ricoeur, P.
Gardiner, P.	Rizzolatti, G.
Garson, G.D.	Rorty, R.
Gerbner, G.	Rowlands, M.
Gergen, K. J.	Sanders, I. T.
Gibbon, E.	Scriven, M.
Gibbs, R.	Schwartz, S. H.
Goffman, E.	Searle, J. R.
Goldberg, A. E.	Shatzer, M.
Green, N.	Shank, R.
Grice, H. P.	Shapiro, L.
Gross, L.	Sheatsley, P. B.
Harms, R.	Skinner, Q.
Havelock, E. A.	Snow, R.P.
Haythornthwaite, C.	Strath, B.
Kendall, L.	Szécsi G.
Helmer, O.	Talmy, L.
Hempel, C. G.	Thomka B.
Hook, S.	Turner, M.
Horan, T.	White, H.
Hyman, H. H.	Witoszek, N.
Iggers, G. G.	Wilson, M.
Jackendoff, R.	Winch, P.
Jakobson, R.	Wittgenstein, L.
Johnson, D.	Zahavi, D.
Johnson, M.	Ziemke, T.
Jones, S. G.	Zlatev, J.
Kalbfleisch, P.	